

GÜNEY KAFKASYA'DA ULUS - DEVLET İNŞASI

**2022
YÜKSEK LİSANS
ULUSLARARASI POLİTİK EKONOMİ**

Burak ÖZDEMİR

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK**

GÜNEY KAFKASYA'DA ULUS - DEVLET İNŞASI

Burak ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK

T.C.

Karabük Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalında

Yüksek Lisans Tezi

Olarak Hazırlanmıştır

KARABÜK

Kasım 2022

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI.....	4
DOĞRULUK BEYANI	5
ÖNSÖZ	6
ÖZ.....	7
ABSTRACT.....	8
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ.....	9
ARCHIVE RECORD INFORMATION	10
KISALTMALAR	11
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	12
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	12
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER	13
GİRİŞ	14
1. ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS-DEVLET İNŞASI.....	19
1.1. Ulus-Devlet Nedir?	19
1.2. Ulus ve Ulusçuluk.....	23
1.3. Ulus ve Yurttaşlık.....	34
1.4. Etnik ve Etnisite Nedir?.....	36
1.5. Milliyetçilik Kuramları.....	39
1.5.1. İlkçi Yaklaşım	39
1.5.2. Modernist Yaklaşım	42
1.5.3. Milliyetçiliğin Türleri.....	45
1.6. Milliyetçiliğin Eleştirisi.....	47
1.7. Ulus İnşa Araçları	50

2. AZERBAYCAN	55
2.1. 19. Yüzyılın Sonlarında ve 20. Yüzyılda Azerbaycan Halkında Uluslaşma ve Milletleşme Süreci	55
2.1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Azerbaycan Kimliği	55
2.1.2. Azerbaycan'ın İşgali ve Azerbaycan Aydınlanmasında Ulus Bilinci ...	58
2.1.3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	64
2.1.4. Sovyet Döneminde Azerbaycan	70
2.2. Bağımsız Azerbaycan'da Ulus – Devlet İnşası	77
2.2.1. Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Azerbaycan	77
2.2.2. Azerbaycan'da Bağımsızlık Sonra Ulus İnşa Süreci	80
2.2.2.1. Alfabe Değişikliği Süreci ve Dil Politikaları	81
2.2.2.2. Bayrak ve Milli Marş	82
2.2.3. Muttalibov ve Elçibey Dönemi	83
2.2.4. Haydar Aliyev Dönemi	84
2.2.5. İlham Aliyev Dönemi	88
3. ERMENİSTAN	92
3.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Kimliği	92
3.1.1. Ermenilerin Tarih Sahnesine Çıkışı	92
3.1.2. Ermenilerin Hristiyanlığa Geçişi ve Ermeni Kilisesinin Oluşumu	97
3.2. Ermeni Aydınlanması ve Sovyetlere Kadar Ermeniler	101
3.2.1. Ermeni Aydınlanması	102
3.2.2. Ermeni Komitelerinin Ortaya Çıkışı ve Ermenilerde Yükselen Milliyetçilik Olgusu	108
3.2.3. Ermenistan Cumhuriyeti'nin Kurulma Süreci	116
3.3. Sovyetler Döneminde Ermenistan	119
3.4. Bağımsızlık Dönemi Ermenistan'da Ulus-Devlet Oluşumu	121
4. GÜRCİSTAN	128
4.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Gürcü Kimliği	128
4.2. Bağımsızlık Dönemine Kadar Gürcistan ve Gürcü Aydınlanması	133
4.2.1. Rusların Gürcistan Topraklarına Hâkim Olması	133
4.2.2. Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kurulması	135
4.2.3. Sovyet Dönemi Gürcistan	138
4.3. Bağımsızlık Dönemi Gürcistan	140

4.3.1. Gamsahurdiya Dönemi	140
4.3.2. Şevardnadze Dönemi Gürcistan.....	142
4.3.3. Mihail Saakaşvili Dönemi Gürcistan	146
4.4. Gürcistan'da Din ve Kimlikler	150
SONUÇ	155
KAYNAKÇA.....	158
ÖZGEÇMİŞ	174

TEZ ONAY SAYFASI

Burak ÖZDEMİR tarafından hazırlanan “GÜNEY KAFKASYA’DA ULUS - DEVLET İNŞASI” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Dr. Öğr. Üyesi: Sanem YAMAK

Tez Danışmanı, Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası Politik Ekonomi Ana Bilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 11.11.2022

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Dr. Öğr Üyesi Yuliya BİLETİSKA (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Marziye MEMMEDLİ (KSÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Müslüm KUZU

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Burak ÖZDEMİR

İmza :

ÖNSÖZ

Tez çalışmam sırasında, tecrübesini, bilgi birikimini ve yardımlarını benden esirgemeyen tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Sanem Yamak hocama teşekkürü borç bilirim. Ayrıca tez yazımı sırasında maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen ve desteklerini sürekli olarak eksik etmeyen aile bireylerime ve Hatice Gök'e teşekkür ederim.

ÖZ

Güney Kafkasya, stratejik açıdan dünyanın en önemli bölgelerinden birisidir. Göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle, Roma, Bizans, Arap, Moğol, Osmanlı, Çarlık Rusya ve SSCB gibi birçok büyük devletin hâkimiyeti altında kalmıştır. Bölge bu sebeple farklı etnik yapıda ve farklı dinlere mensup halklar barındıran önemli bir merkez halindedir.

Güney Kafkasya, büyük güçlerin mücadele alanı olmuş bu bağlamda bölge yıpratılmıştır. Fakat bölge halklarında bağımsızlık isteği sürekli bulunmuş, SSCB'nin dağılmasından sonra bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Bölge ülkeleri bağımsızlıklarını elde ettikten sonra etnik farklılıklardan dayalı sorunlar ortaya çıkmış ve halklar etnik çatışmalara sürüklenmiştir. Bölge halkları, kültürel, dini ve ulusçu düşüncelerini korumaya devam etmek istemiştir.

Sovyetler Birliği'nin dağılması hem dünya için hem de bölge ülkeleri için dönüm noktası haline gelmiştir. Dağılmanın ardından bağımsızlığını kazanan üç ülke olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ulus-devlet inşa çabasına girmiştir. Bu çalışmada hem tarihsel dinamikler hem de uluslararası dinamikler göz önüne alınarak Güney Kafkasya ülkelerinin ulus-devlet inşa çabaları ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Güney Kafkasya; Ulus-Devlet; Azerbaycan; Gürcistan; Ermenistan

ABSTRACT

The South Caucasus is one of the most strategically important regions of the world. Due to its location on the migration routes, it remained under the domination of many great states such as Roman, Byzantine, Arab, Mongolian, Ottoman, Tsarist Russia and the USSR. For this reason, the region is an important center that hosts peoples of different ethnicities and different religions.

The South Caucasus has been the battleground of the great powers and in this context, the region has been worn out. However, the desire for independence was constantly found in the peoples of the region, and they gained their independence after the collapse of the USSR. After the countries of the region gained their independence, an atmosphere of turmoil occurred due to various ethnic differences and the peoples were dragged into ethnic conflicts. The peoples of the region wanted to continue to protect their cultural, religious and nationalist ideas.

The dissolution of the Soviet Union has become a turning point both for the world and for the countries of the region. Azerbaijan, Armenia and Georgia, the three countries that gained their independence, have entered into nation-state building efforts. In this study, the nation-state building efforts of the South Caucasus countries are discussed by considering both historical and international dynamics.

Keywords: South Caucasus; Nation-State; Azerbaijan; Georgia; Armenia

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Güney Kafkasya'da Ulus - Devlet İnşası
Tezin Yazarı	Burak ÖZDEMİR
Tezin Danışmanı	Dr. Öğr. Üyesi Sanem YAMAK
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	11.11.2022
Tezin Alanı	Uluslararası Politik Ekonomi
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	174
Anahtar Kelimeler	Güney Kafkasya; Ulus – Devlet; Azerbaycan; Gürcistan; Ermenistan

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Nation - State Building in South Caucasus
Author of the Thesis	Burak ÖZDEMİR
Advisor of the Thesis	Asist. Prof. Dr. Sanem YAMAK
Status of the Thesis	Master
Date of the Thesis	11.11.2022
Field of the Thesis	International Political Economy
Place of the Thesis	KBU/LEE
Total Page Number	174
Keywords	South Caucasus; Nation-State; Azerbaijan; Georgia, Armenia

KISALTMALAR

AB:	Avrupa Birliği
ABD:	Amerika Birleşik Devletleri
AC:	Azerbaycan Cumhuriyeti
AHC:	Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
ASSC:	Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti
AYS:	Azerbaycan Yüksek Sovyeti
BDT:	Bağımsız Devletler Topluluğu
BM:	Birleşmiş Milletler
BMGK:	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
EUH:	Ermeni Ulusal Hareketi
GDC:	Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti
GH:	Geçici Hükümet
KP:	Komünist Parti
MP:	Müsavat Partisi
RF:	Rusya Federasyonu
SBKP:	Sovyetler Birliği Komünist Partisi
SSCB:	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STK:	Sivil Toplum Kuruluşu

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Güney Kafkasya bölgesinde bulunan ve 1991 yılından sonra bağımsızlığını kazanmış olan üç ülke olan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın ulus-devlet inşa süreçleri ele alınacaktır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Çalışmanın amacı, bölge ülkelerinin ulus devlet inşasına yönelik politikalarını karşılaştırmalı bir biçimde ele almaktır. Çalışmanın önemi üç ülkenin karşılaştırmalı bir biçimde incelenmesi ise ulus devlet oluşturma süreçlerinde başarıya ve başarısızlığa etki eden faktörlerin neler olduğu konusunda bir katkı sunabilecek olmasıdır. Bölge ülkeleri aynı zamanda Türkiye ile komşudur. Bu bağlamda bölge ülkelerinin yaşamış olduğu ulus devletleşme süreçleri Türkiye içinde önem taşımaktadır.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bölge ülkeleri ve ulus devlet inşası ile ilgili literatür taraması yapılmıştır. Çalışmada tarihsel inceleme yöntemi kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Güney Kafkasya'da bulunun bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazandıkları günden bugüne kadar ki dönemde geçirmiş oldukları aşamalar ve ulus-devlet inşası çabaları bağlamında demokratikleşme ve azınlık sorunlarının bu çabalara etkisi tezin temel problemini oluşturmaktadır. Ayrıca bu devletlerin ulus inşa süreçlerinde kullandıkları araçlar, bu politikalarında ne kadar başarı oldukları, bu başarıya etki eden faktörler karşılaştırmalı bir şekilde incelenecektir. Rus etkisi kalan bölge ülkelerinin bu sorunu ne derece çözümleyebildikleri ve yaşanan Rus etkisi faktörünün ulus inşası çabasında başarısızlık yaratacağı bu tezin ana hipotezidir. Güney Kafkasya'nın üç ülkesinin karşılaştırmalı incelemesi bu hipotezin sınanmasını sağlayacaktır.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Tezde Türkçe ve İngilizce literatürden yararlanılmış, dil sorunu nedeniyle Rusça ve ele alınan ülke dillerindeki kaynaklardan yararlanılamamış, ayrıca bu nedenle ulus-inşası sürecinde önemli araçlar olan mitler ve semboller konusunda kaynak sorunu yaşanmıştır.

GİRİŞ

Dünya tarihinin son yüzyıllarında imparatorluklar yerine ulus devletlerin asıl siyasi birimler olduğu bir yapı oluşmuştur. Bu süreç içerisinde özellikle Avrupa’da hâkim olan feodal devletlerin yerini merkezileşmiş ve meşruiyetini ulustan alan devletler almıştır. Ulus-devletlerin ortaya çıkmasıyla birlikte ulusçuluk kavramı da tartışılmaya ve araştırılmaya başlanmıştır.¹ Bu çalışmada Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan ve Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan’ın uluslaşma süreci ve bu süreç içerisinde milli benliklerini bulmak için yaptıkları çalışmalar ele alınacaktır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan “Dağlık Karabağ” sorunu, Gürcistan’ın yaşadığı azınlıklar sorunu gibi bölgenin adeta kangren olmuş sorunlarıyla birlikte bölge ülkelerinin ulus kavramını ve ulus-devletlerini oluşturma çabası incelenecektir.

Bu tezin araştırma konusu olan Güney Kafkasya ülkeleri (Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan) eski SSCB cumhuriyetleridir. Bu bağlamda söz konusu devletlerin ulus-devlet inşa süreçlerini incelerken, öncelikle SSCB dönemi Rus milliyetçiliğini de yani Sovyetleştirme politikalarını da incelemek gerekmektedir. Çünkü bu politikalar söz konusu devletlerin ulus-inşası üzerinde etkilidir. Bu bağlamda bölge halklarının tarih boyunca yaşadığı topraklardaki geçmiş deyimleri ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonraki Sovyet mirası ulus-devlet inşası süreçlerindeki etkileri nedeniyle üzerinde durulması gereken bir konudur.

Rusların yapmış olduğu milli tarih araştırmaları Rus tarihinin Kiev’de başladığını iddia etmektedir. 9. yüzyılda başlayan ve 13. yüzyıla kadar devam eden süreç Kiev Devleti vasıtasıyla olmuştur. Bu süreçte Ruslar milli bir bütün haline gelmişlerdir. Yine Rusların Ortodoksluğu seçmesi bu dönemde meydana gelmiştir. I. Vladimir’in, Bizans imparatorunun kızıyla evlenmesi ve vaftiz edilmesi sayesinde, Rusların Ortodoks olma süreçleri de başlamıştır. Rusların kendi bakış açılarına göre milli birlik bu dönemden sonra meydana gelmeye başlamıştır. Böylece Rusların milli birlik oluşturma süreçleri de coğrafi çevresinden kaynaklı oluşmuştur.²

---

¹ Rifat Aydın, Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (Mart 2018) s230.

² İdil Tunçer Kılavuz, Rus Milliyetçiliğinin Kökenleri: 1917 Öncesi Rus Milliyetçiliği, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 34, 2017, s201.

Rusya İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Bolşevikler yönetimi ele almıştır. Böylece imparatorluğun tüm miraslarını da ret etmiştir. Bu bağlamda ilk olarak otokraziye son verilmiştir. Ortodoks inancı yerini ise ateizm almıştır. Ve en önemlisi milliyetçilik düşüncesi de bu dönemde reddedilmiştir³. Böylece enternasyonalizm, milliyetçiliğin yerini alacak kavram haline gelmiştir. Tunçer'e göre, ülkede yeni kurulmuş devletin ana ideolojisi "Marksizm"di. Böylece Marksizm'in kendisine düşman gördüğü kavram ise milliyetçilikti. Bu durum ise bazı sonuçları beraberinde getirmişti. Rus milliyetçiliğinin temel yapı taşları "Şovenizm" olarak nitelendirilmeye başlanmıştı. Yapılan baskılar ise II. Dünya Savaşı'na kadar devam etmişti. Savaşın başlamasına yakın vakitler ise Stalin yönetimindeki rejim, milliyetçi duyguları tekrar uyandırmak için çabalamaya başlamıştı. Bu nedenle olsa gerek ki Rus milliyetçiliği bu dönemde devletin ideolojisi içerisinde yer bulmasına çaba gösterilmiştir. Fakat burada belirtmek gerekir.⁴

Yukarıda belirtilen ilk dönem Bolşevik politikalarının temel nedeni Bolşeviklerin proleter birliğinin⁵ oluşmasına önem vermeleriydi. Buna göre, oluşan bir birlikte, kültürel sınırlar ve etnik sınırlar anlamsız hale gelmekteydi. Amaç birliği tesis etmek için ezen ulus milliyetçiliği olarak gördükleri Rus milliyetçiliğini dizginlemek ve halkların desteğini sağlamaktı. Fakat Bolşeviklerin planları istediği gibi gitmeyecekti. Bu durum ise onları ani fikir değişimlerine uğratacaktı. İlk olarak milliyetçi fikre bağlı olan kişiler sürgün edilmiş veyahut idam edilmişti. Böylece her millete ait özerk cumhuriyet verilmesi kararı alındı. Her ne kadar cumhuriyetler içerisinde farklı milliyetten insanlar olsa da onlar idari birimin adı neyse ona milletin genel adını vermişlerdir. Tüm bunların ardından ise "Sovyetleştirme" politikaları uygulanmaya başlamıştı. Rejim içerisinde okuması – yazması olmayan kişiler için politikalar üretilmişti. Bu bağlamda üretilen politikalar vasıtasıyla her topluma yazı dili oluşturma

---

³ Sovyetler Birliği ilk kurulduğu yıllarda milliyetçileri kullanmışlar, daha sonra ise yukarıda belirtildiği gibi milliyetçilik reddedilmiştir. Bu durumun adı "*korenizatsiya*" yani "yerlileştirmedir". SBKP ve sosyalist düşünceyi desteklemek kaydıyla etnik azınlıkların dillerini ve kültürlerini korumaya imkân verilmek istenmiştir. *Korenizatsiya*'da dil önemli bir faktör halindedir. Bu bağlamda halklar dillerini ne kadar kullanırsa halkların desteğinin alınacağı düşünülmüştür. Böylece etnik azınlıkların yaşadıkları yerde yerliler çalıştırılmaya başlanmış ve milli eğitim sistemi teşvik edilmeye başlanmıştır. 1921'deki Komünist Parti kongresinde yerel dillere ayrı bir önem verilmiştir. *Bkz.* N. Aslı Şirin Öner, Stalin'in Milliyetler Politikasının Bedeli Olarak Ahıska Sürgünü ve Ahıskalılar'ın Sürgündeki Yaşamları, *Avrasya Etüdleri*, Sayı 56, 2019, s59-60.

⁴ İdil Tunçer Kılavuz, Sovyetler Birliği'nde Rus Milliyetçiliği ve Rus Milli Kimliğinin Gelişimi, *Siyasal: Journal of Political Sciences*, Sayı 26, 2017, s81.

⁵ Proleter Birliği'de bu dönemde sözdeydi.

çabasına girilmişti. Bu durum ise yerel dillerin öne çıkmasına neden olmuş, ayrıca Rusların tepkisine neden olmuştur.⁶

SSCB rejimi birçok düşünürün ve araştırmacının ilgi haline gelmiştir. Bu bağlamda Smith'in SSCB için yapmış olduğu saptamalar bu bağlamda oldukça önemlidir. Smith, bu konuda, Sovyet politikalarının ve pratiklerinin, toplumu düzenleyici bir “vizyon ve ayırım ilkesi” oluşturduğunu iddia etmiştir. Hatta Smith, SSCB rejimi çöktükten sonra dahi “milliyetin sebepli olaylarının” devletlerle ve millet arasında değil, kurumsal olan “milli seçkinlerle” olduğunu belirtmiştir.⁷

Çarlık Rusya'sı içerisinde 1912'den itibaren yayımlanmaya başlayan “Pravda” gazetesinde Lenin milliyetler sorununu gündeme taşımaya başlamıştı. Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki Bolşevikler, milliyetler meselesinin imparatorluğun çöküşünü hızlandıracak önemli bir faktör olacağı kanısındaydı. Lenin ise bu konuda, ezilen ulus milliyetçiliğinin desteklenmesi görüşündeydi. Buna göre ezen durumunda olan ulus milliyetçiliğine karşı savaşılmaması gerektiğini düşünmekteydi. Lenin, muhalefete destek olan ezilen uluslara sahip çıkılması ve onların desteklenmesi gerektiğini de düşünmekteydi. Ayrıca bu ulusların “kendi kaderlerinin tayin etmesi” gerektiği fikrine de sahipti. Lenin, ezilen ulusların hakkının verilmemesini ezen ulusu yani Rusların ayrıcalıklarını desteklemek olarak görmekteydi. Lenin'e göre ezilen uluslara verilen bu hak, Rusya'nın dağılması anlamına gelmemekteydi. Bu durumu boşanma hakkına benzeterek, boşanma hakkının savunulmasının boşanmaya teşvik etmemek olduğunu belirtmekteydi. Ona göre sadece mutsuz bir evliliği bitirmekten başka bir şey değildi. Ayrıca belirtmek gerekir ki Lenin'in düşüncesinde eğer ki baskı yoksa yani ezilen bir ulus yoksa ayrılma isteği zaten olamayacaktı. Bu bahsedilen durum ise Lenin'e göre sadece sosyalist bir Rusya'da mümkün olabilirdi.⁸

Davis'in belirttiğine göre ise, Stalin'in 1913'de yazdığı eser oldukça büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda uzun yıllar boyunca Marksist öğretinin temel düşüncesi olarak kabul görmüştür. Davis'in Stalin'den aktardığına göre, Stalin, “ulus” ve “yurttaşlık” kavramlarını ayırım yapmadan kullanmaktadır. Stalin baskıcı emperyalist

---

⁶ İbrahim Hasanoğlu, Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşa Çabaları, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 10, Sayı 1, 2015, s315.

⁷ Anthony Smith, *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Alfa Yayınları, 2017) s61-62.

⁸ Onur İşçi ve Onur Önol, *Rusya İmparatorluğunun Çöküşü: Harp yahut İhtilal*, (İstanbul: Kronik Kitap, 2019) s241-242.

toplumun ulusçuluğu ile esaret altında bulunan halkların ulusçuluğu arasında herhangi bir ayrım yapmamaktadır. Yani Stalin'e göre, Yahudilerin içerisinde yükselen Siyonizm de ulusçu düşünce kaynaklıdır. Bir başka örnek olarak, Ermeniler, Gürcüler ve Ukraynalılar arasında yükselen ulusçu düşünce de yine aynı şekilde değerlendirilmektedir. Davis, Stalin'in yapmış olduğu bu tanımlamaların üzerinde durulması gerektiğine inanmaktadır. Davis'in Stalin'den aktardığına göre ulus, tarihsel evrim içerisinde meydana gelmiştir: "*Ortak dil, toprak ve bir kültür topluluğudur.*" Stalin böylece, ulusu psikolojik bir yapı temelinde oluşmuş, "*istikrarlı bir cemaat*" olarak nitelendirmektedir. Eğer ki yukarıda belirtilen durumlardan herhangi biri bulunmaz ise Stalin'e göre ulus oluşmaz. Bu bağlamda İsviçre devlettir ama ulus olarak kabul görmemiştir. Stalin bu durumu ise rejimin demokrat olmasına bağlamıştır. Böylece Stalin, ulusal bir sorun görmemiştir.⁹

SSCB rejiminin yıkılma sürecinde de milliyetçilik önemli yer tutmuştur. 1980'lere gelindiğinde rejim içerisinde ekonomik zorluklar bulunmaktaydı. Böylece merkezi yönetimin gücünde de zayıflama meydana gelmişti. Merkezin gücünün zayıflaması ise ülkede etnik sorunların patlak vermesine neden olmuştu. Uygulanan sert politikalar ülke içerisindeki topluluklarda "milliyetçi ateşi" yakmıştı. Bu durum ise rejimin dağılmasında ana faktör haline gelmişti. Rejim içerisinde Azeri-Ermeni sorunu ve Gürcistan içerisindeki sorunlar baş göstermişti. Fakat rejim bu sorunlara zamanında müdahale etmemiş ve krizin derinleşmesine neden olmuştu. Binlerce insan bu sorunların çözülmemesi nedeniyle canından olmuştur. Ve en önemlisi de bu sorunlar günümüzde de devam etmektedir. Gorbaçov, etnik çatışmaları silahlı yöntemlerle bastırmaya çalışmış fakat bir sonuca ulaşamamış ve "milliyetçiliğin yükselişine" neden olmuştur.¹⁰ Bu araştırmanın sonraki bölümlerde SSCB sonrası yaşanan etnik sorunlar ve ülkelerin ulus oluşturma çabaları ele alınacaktır.

Tezin ilk bölümünde kuramsal ve kavramsal çerçeveyi oluşturmak amacıyla ulus, ulus-devlet, ulusçuluk kavramları açıklanacaktır. Ulus kavramının ortaya çıkışı, ulusu oluşturan temel öğeler, ulus ve ulusçuluğa ilişkin farklı yaklaşımlar ve ulus devletin inşa araçları bu bölümde ele alınacaktır.

---

⁹ Horace B. Davis, *Sosyalizm ve Ulusallık*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1991) s93-94.

¹⁰ Emil Şadihanov, Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı 33, 2006, s3.

İkinci bölümde ise Güney Kafkasya'nın Hazar kıyısında yer alan, 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ele alınmıştır. Azerbaycan'ın tarih boyunca etnik kimliğini oluşturma ve oluştururken yaşamış olduğu zorluklar incelenecektir. Azerbaycan üzerindeki Sovyet ve İran etkisi ile “Dağlık Karabağ” sorununun milli birlik ve ulusu oluşturmadaki etkisi incelenecektir.

Üçüncü bölümde, Ermenistan incelenmiştir. Ermenilerin tarih boyunca kendilerini nasıl tanımladığı ve Ermeni ulusu oluştururken Hristiyanlık faktörünün nasıl etki ettiği incelenmiştir. Ayrıca Ermenistan üzerinde etkisi bulunan diasporanın nasıl bir rol oynadığı incelenecektir. Ermenistan'ın Azerbaycan ile yaşadığı “Dağlık Karabağ” sorununa, Ermenilerin “soykırım” iddiaları ve yeni Ermenistan üzerindeki etkisi, milli birliği sağlama çalışmaları incelenecektir.

Dördüncü bölümde ise Güney Kafkasya'nın stratejik olarak en önemli konumunda bulunan Gürcistan ele alınacaktır. Bu bölümde Gürcistan'ın milli birlik kurma çabasında yaşadığı sorunlardan olan etnik sorunlar dikkatli bir şekilde incelenerek ele alınacaktır. Ayrıca Gürcü milleti üzerindeki Hristiyanlık faktörü de incelenecektir. Gürcistan'ın 2008 yılında Rusya ile yaşadığı savaş ve bu savaştan sonra Gürcistan'ın toparlanma ve milli kimliği yeniden ele alması, “Geri Dönüş Yasası” gibi birçok konu din ve kimlikler ele alınarak incelenecektir.

1. ULUS, ULUSÇULUK VE ULUS-DEVLET İNŞASI

1.1. Ulus-Devlet Nedir?

İnsanların bir arada yaşama arzusu beraberinde devlet kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Beraber yaşama arzusu aslında çeşitli faktörlerin bir araya gelmesi sonucu oluşmuştur. Burada belirtmek gerekir ki şartlar ne olursa olsun insanlar hep bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır. İlk çağlarda varlığını göstermiş olan Sofistler devlete farklı bir bakış açısı getirmişlerdir. Buna göre insanların güvenle yaşayabilmeleri için zorunlu görülmüş aynı zamanda az uğraş göstererek daha çok iş yapabilme olarak bakmışlardır. Orta Çağda ise daha çok dini kurumların baskısı öne çıkmaktadır. Kilise ve senyörlükler egemen hale gelmişlerdir. Bu da teokratik devlet yapılarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Orta Çağ zamanında yaşamış olan İbn-i Haldun ise devlet kavramına daha farklı bir bakış açısı kazandırmıştır. İbn-i Haldun'a göre,

Sosyal organizasyonla birlikte toplu yaşamak önemli ve zorunludur. Oluşan bu organizasyonda toplumu koruması gereken “*mutlak bir şeye*” ihtiyaç vardır. Böylece caydırıcı bir güç oluşacaktır. Bu durum beraberinde bir kimsenin diğerine zarar vermesini de engelleyecek yegâne güç olacaktır. Hükümdarın da manası bu anlama gelmektedir.¹¹

Haldun'u aynı çağda yaşayan diğer düşünürlerden ayıran başka özellikleri de vardır. Teokratik yönetim tarzının zorunlu olmadığını öne sürmüştür. Buna delil olarak ise herhangi bir semavi dine inanmayan diğer toplumları örnek göstermiştir. Yeniçağ ile birlikte ise Batı dünyası yeni bir anlayışa sahip olmuştur. Laiklik ve pragmatizm öne çıkan kavramlar haline gelmiştir. Sekülerizmi ise Machiavelli literatüre sokmuştur. Bodin ise daha farklı bir yaklaşım sergilemiştir. Bodin'e göre ise “Ailelerde ortak olan şeylerin egemen güç tarafından doğrulukla yönetimidir”. Hobbes, devletin görevinin “topluluğun mutluluğu için adaleti sağlamak ve düşkün durumda olanlara yardım etmesi olduğunu belirtmiştir. Modern çağda ise Jellinek, yeni bir bakış açısı sağlamıştır. Ona

---

¹¹ Akt. Hakan Ay ve Öznur Uçar, Devletin Gelişim Süreci, *İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 16, Sayı 2, 2015, s196-197.

göre ise “belirli bir toprak parçası üzerinde yaşamakta olan ve aynı zamanda egemenlik gücünü barındıran millet birliğidir”.¹²

Ulusun oluşumu konusunda farklı fikirler de oluşmaya başlamıştı. Bu bakış açıları “inşacılar” veyahut “araçsalcılar” ve “ilkçiler” olarak ayrılmışlardı. İnşacı bakış açısına sahip olan düşünürler, ulusları meydana getiren düşünceyi tarihsel ve sosyolojik olaylara bağladılar. Araçsal bakış açısına sahip düşünürler, yeni oluşan bu icadın, iktidarını sağlam olmasını isteyen seçkinlerin meydana getirdikleri düşüncesindeydiler. Aynı zamanda peşlerinden gelenleri de kontrol altında tuttuklarını savundular. Bu durumun yönlendirilen bir proje olduğunu da belirttiler. İlkçi bakış açısının önemi ulusu doğal kabul etmeleridir. Bunun yanı sıra ilkçi bakış açısını daha çok milliyetçi düşünürler tarafından savunulmaktadır.¹³ Araştırmanın ilerleyen bölümünde detaylı olarak bu bakış açıları anlatılacaktır.

Anthony Smith’e göre ise ulus kavramı modern bir kavram olmakla beraber kökleri derindedir. Ulus kavramının “olmazsa olmazı” olarak gördüğü şey etnik farklılıktır. Bu da ortak paylaşılan soy mitleri, toplumların hafızasında yer alan ortak tarihi kültür, eşi benzeri bulanmayan kültürel yapıcılık ve insan grubunun kendine özel olarak belirttiği farklılık duygusudur. Smith, bunun yanında “*toplumların antik yüzü*” diyerek milletleri bir konuda eleştirmiştir. Bu konu milletlerin üzerinde buldukları “coğrafi konumlarıdır”. Bunun nedeni ise milletlerin buldukları konumlar ait oldukları asıl yerdir. Yani olmaları gereken yerde bulunmalarıdır. Oldukları yere “derin kökler salmışlardır”. Milletlerin kökleri her ne kadar derin olmasa bile kendilerini millet ya da ulus olarak savunmalarının temel nedeni ise iç güvenliğin inşasıyla birlikte kendilerinden sonra gelecek nesillere hedefleri açık olarak belirtmeleridir. Milletler atalarının yaşadıkları yerleri “yurt” olarak belirlemiştir. Yurtlarına ait olma durumunun temel sebebi ise topraktır. Smith’e göre millet kavramını coğrafya açısından öznel bir yerde belirtmek, dünyanın herhangi bir yerinde izler bırakmış olan atalarıyla özel bağ kurma çabasında olmaktan başka bir şey değildir.¹⁴

Ulus kavramı konusunda Benedict Anderson ise “ulus”u “hayal edilmiş bir siyasi topluluk” olarak nitelendirmiştir. Çünkü bu siyasi topluluk kendisine egemenlik ve sınırlılık çizen hayali bir cemaat olmuştur. Şöyle ki; bu toplulukta yaşayan tüm

---

¹² Hakan Ay ve Öznur Uçar, *Devletin Gelişim Süreci*, s196-197.

¹³ Craig Calhoun, *Milliyetçilik*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007) s42-43.

¹⁴ Anthony Smith, *Milli Kimlik*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2017) s114-115.

insanlar birbirini tanımasa bile hatta hiçbir şey duymamış olsa bile yaşamış oldukları toplum onlar için “hayali” olarak devam edecektir. Aynı zamanda ise ulus, sınırlıdır. Çünkü hepsinin iyi bildiği şey kendi sınırları dışında başka toplumlara mensup olan insanların varlığını kabullenmesidir. Yani kısaca özetlemek gerekirse hiçbir ulus kendisini evrensel olarak nitelendiremez.¹⁵

Anderson, ulusu açıklarken egemen olarak hayal edildiğini belirtir. Bu durumu aydınlanma ve devrim zamanını işaret ederek açıklar. Hanedanlıklar zamanı meşruiyetinin aşındığı vakit ortaya çıktığını belirtir. Hatta Anderson, bireylerin Tanrı’ya bağlı olacaklarsa bile doğrudan bağlı olmak istedikleri rüya gördüğünü belirtir. Anderson, ulusu bir cemaat olarak hayal edildiğini, toplum içerisinde sömürü düzeni ve eşitsizlikler olsa bile, ulusun derin ve yatay bir yoldaşlık içerisinde olduğunu vurgulamıştır.¹⁶

Anderson dinin öneminin yitirilmesini önemli bulmaktadır. Burada Anderson, geleneksel dinlerinin insana neler vaat ettiğini ve insanlara neler sunduğu belirtir. Geleneksel dinler içerisinde bulunan kader anlayışı ve her şeyin rastlantısal olduğunu belirtmektedir. Yani geleneksel dinlere göre her şey belirlidir. Diğer yandan ölümden sonra olan yaşam insanların korkularını tetiklemekteydi. Bu bağlamda dinsel inançların gerilemesi demek insanların yaşamış olduğu korkuların azalması ve ruhsal olarak özgürleşmesi anlamına gelmemekteydi. Bir bakıma korkular, insanlar arasında benzerdi ve bu durumda herhangi bir değişkenlik bulunmamaktaydı. İnsanların içerisinde bulunan kadercı düşünceye ve ölümlülüğe karşı bir çözüm olması gerekiyordu. Bu durumda oluşacak çözüm Anderson’a göre yalnızca milletlerdi. Anderson, burada milletlerin geçmişinin olduğunu ve ucunun açık olan bir geleceğinin olduğunu belirtmekteydi. Anderson, tüm bu söylemlerine karşın, ulus olarak oluşan bu cemaatlerin sadece dinsel kökenli olduklarını ve krallık içerisinden çıkara onların yerine oluştuğu görüşünü dar bir çerçeve olarak değerlendirmiştir. Bunun nedeni ise, kutsal olan cemaatin, dünyayı kavrama çerçevesinde köklü değişiklikler meydana geldi ve ulusun anlatımında bu gerçeklik yatmaktaydı.¹⁷

---

¹⁵ Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, (İstanbul: Metis Yayıncılık, 1995) s20

¹⁶ Anderson, *Hayali Cemaatler* s22.

¹⁷ Akt, Mustafa Kemal Halaman, Milliyetçilik Bağlamında E. Gellner ve B. Anderson Karşılaştırması, ARTIBİLİM Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 4, Sayı 1, 2021, s30.

Gellner'e göre, uluslar ancak ulusçuluk çağında tanımlanabilmektedir. "Ulusçuluk çağı" ise bir ulusun uyanışını veyahut kendisini kabul ettirmenin bir ürünü olarak görülmemelidir. Gellner, bu konuda ulusun oluşumunda sadece seçkinlere pay biçmemektedir. Ona göre, tüm toplumun etkisinin olduğu ve aynı zamanda üst kültürlerin olduğu bir yapıdır. Böylece insanlar iyi eğitim sistemi ve bütünleşmiş kültürler oluşturur. Bu durum toplumları şevkle oluşturduğu tek biri simgeler. Gellner'e göre bahsettiğimiz tüm bu olaylar beraberinde kültürlerin, siyasal meşruiyetin kaynağı olarak gözükmeye neden olur. Gellner, bu durumu açıklayarak, kültürel sınırların beraberinde siyasal birimler tarafından yapılmış olduğu ihlali "skandal" olarak nitelendirmektedir. Bahsettiğimiz tüm durumların gerçekleşmesi halinde ise Gellner'e göre uluslar hem irade hem kültür ile birlikte birleşmesi sonucu olarak tanımlanmaktadır. Böylece aynı ortak kültürü paylaşmış olan kişiler siyasi birlik kurmak için mücadele edecektir.¹⁸

Gellner, ulus tanımı yapmadan önce tarım toplumunu incelemektedir. Tarım toplumunun belirli bir sistemde olduğunun, bölge akrabalıklarının, uzmanlıkların bulunduğunu ve meslek gruplarının rütbelenmesi açısından bir süreklilik olduğunu belirtmektedir. Ayrıca bu toplumun içerisinde farklı kültür yaratmanın zararlı olmadığını vurgulayarak onların tanınmasında bir sorun olmadığını belirtmektedir. Gellner, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş sürecini de ele almakta ve sanayi toplumunda önemli farklılıklar olduğunu ileri sürmektedir. Burada toprağın şahsi olduğunu belirtir. Sanayi toplumlarında kişilerin kimliği önemli değildir. Yani gelişigüzel akışkan bir bütünsellik vardır. Sanayi toplumunda Gellner'e göre bağlayıcı herhangi bir örgütlenme bulunmamaktadır. Bu durum beraberinde, paylaşım ve okuryazarlıkla artan bir kültür meydana getirmektedir. Böylece ulus son derece önem kazanmış olmaktadır.¹⁹

Gellner, "*sanayileşmeye geçiş çağının beraberinde ulusçuluğu getirdiğini belirtmiştir*". Buna göre Gellner, ulusçuluğun temel kaynağı olarak modernleşmeyi ele almıştır. Gellner, ulusçuluğun modernliğin bir ürünü olarak kabul ediyordu.²⁰ Fakat belirlemek gerekir ki Gellner'in saptamaları Trans-Atlantik dünyada geçerlidir. Çünkü

---

¹⁸ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992) s104-105.

¹⁹ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 117-118.

²⁰ Faruk Yahşi, *Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış*, 21. *Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, Cilt 6, Sayı 18, 2017, s705.

Afrika ve Asya başta olmak üzere ve Transkafkasya’da gelişen ulusçulukları açıklama noktasında yetersiz kalabilmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, Gellner’in bakış açısı Protestanlık ve Aydınlanma arasında bir ilişki kurmaktadır. Gellner’in kurmuş olduğu bu bağlantı ise Batı Avrupa esasında gelişmiş olan ulus kavramıdır.²¹

Sanayileşme beraberinde Gellner’e göre okur-yazarlık oranının artmasına neden olmuştur. Bu güçlü ve merkezileşmiş bir devlet ile mümkün olmuştur. Gellner, “okuryazar kesimin, birleşmiş kültürün etkin olarak kullanılmasında” yardımcı olduğunu belirterek, “verilen eğitimin gelişigüzel olmaması gerektiğini bununda ancak devlet” sayesinde olabileceğini belirtmektedir. Böylece artık devlet ve birleşmiş kültür iç içe olacaktır. Yani yerel topluluk dışında toplumsallaşma kaçınılmaz bir gerçektir. Bu durum ulus ve ulusçuluk çağında olmamızın temel nedenidir.²²

1.2. Ulus ve Ulusçuluk

Milliyetçilik terimine bakmadan önce ise belirtmemiz gereken bazı hususlar vardır. İlk olarak milliyetçilik öncesi yerel toplulukların kardeşlik bağının yüksek olmasının nedeni “millet” ve “milli bilinç” kavramlarından haberdar olmaması ve bunun zihinlerinde yerleşmemiş olmasıydı. Federal toplumlarda yaşamakta olan bireylerin güçlü bir yurt bağı vardı. Bunun nedeni ise bugünün insanına göre daha fazla toprağına bağlı olmalarıydı. Her ne kadar yaşadığı toplumun sorunlarına kendini yakın hissetmiş olsa bile diğer cemaatlerin üyeleri arasında herhangi bir aşılamaz engel görmemekteydi. Orta Çağda yaşamış olan insanlar kendilerini tekdüze bir kültüre bağlı olarak kabul etmiyor, diğer halklara karşı kucak açan geniş bir cemaatin üyesi olarak görüyordu. Bu cemaat ise Hristiyan cemaati idi. Burada belirtmek gerekir ki bu cemaat manevi yönden halkları birleştirmekteydi. Hristiyanlık düşüncesi soyuttu. Aynı şekilde vatan kavramı ve millet kavramı da soyuttu. Ama burada bir fark göze çarpmaktadır. Hristiyanlık düşüncesi onları bir arada tutan bir yaklaşım iken millet kavramı ise onları ayıran bir kavram olmuştur. Hristiyanlık düşüncesi zihinlerinde derinlere indiği zaman kendisi ve öteki arasındaki farkı da yok ediyordu. Böylece herkesin tek büyük bir cemaate üye olduğu varsayılabildi. Zaman içerisinde oluşan millet kavramı ise onları artık

---

²¹ Hasan Aksakal, Ernest Gellner’in Ulusçuluk Kuramı Üzerine Bazı Dikkatler, *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2013, s57.

²² Akt, Yahşi, Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest, 706-707.

birbirinden ayırıyor böylece aşılamaz sorunlar ortaya çıkıyordu. Böylece ortak olan değerlerde arka plana itilmiş oluyordu.²³

Milliyetçik ve ulus kavramları yıllar içinde oluşturduğu alt yapı sayesinde yükselişe geçmiştir. Böylece 19. asrın ilk yarısından sonra siyaset biliminde temel konu olmaya başlamıştır. Aslında ulus – devlet kavramının artık konuşulmaya başlamasıyla beraber odak noktası haline gelmiştir. Ulus – devlet kavramı milliyetçiliği merkezine koyarak güçlenmiştir. Devlet ile devlet içerisinde yaşayan halkın bir milli duygu çevresinde ortak hareket edebilme yetisini kazandırmıştır. Yani ulus – devletler merkezine milliyetçiliği alarak birleşme hususu sağlamış bu durum ise dinsel beraberlik için değil milliyetçilik ile yükseliş sağlamıştır. Bu durum ise beraberin alt-kültürlerin doğmasına sebep olmuştur. Böylece alt-kültürler bir üst-kültürde birleşmiş olacaktır.²⁴

Toplumların içerisindeki karışık yapıları aynı zamanda farklı millet modellerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Araştırmacılar bu konuda iki farklı millet modellemesi yapmışlardır. Bunlardan ilki “siyasi millet” ayrımı diğeri ise “kültürel millet” ayrımıdır. İlk olarak siyasi millete baktığımız zaman ortak bir yurt etrafında yurttaşlık bağı bulunan kültürel ve etnik olarak çeşitli kesimleri bir arada barındıran gruptur. Kültürel millet ise bir devlet ya da herhangi bir bağımsızlık mücadelesi içerisine girmemiş olan toplumlardır. Ortak bir kültürel mirası barındırır ve aynı zamanda kültürel ve etnik kesimleri içinde bulundurur. Bunun yanı sıra ise araştırmacılar farklı millet fikirleri de ortaya atabilmektedir. Bu fikirleri açıklamak gerekirse rakip mülki ve uzvi olarak nitelendirilen kavramlardır. Milliyet kavramının mülki olarak nitelendirilmesi, liberal ve sosyalist kesim tarafından destek görmüştür. Burada en önemli nokta ise kültürel birlikteliğin haricinde ulusun paylaştığı değerlerin siyasi olarak beklenti içerisinde biçimlenmesi olarak görülebilir. Ulusun veya milliyetin uzvi olması ise hem muhafazakâr hem de faşistler tarafından desteklenmesidir. Burada ise ortak olan etnik kimlik ön plana çıkmaktadır. Ayrıca ortak geçmişin vurgulanması önemlidir. Bu iki kavramı incelediğimizde mülki olarak içselleştirici uzvi olarak ise dışlayıcı olduğu ortaya çıkmaktadır. Millet kavramının içsel olması “devlet, vatandaşlık ve milliyet”

---

²³ Rudolf Rucker, *Milliyetçilik ve Kültür*, (İstanbul: Kaos Yayınları, 2019) s108-109.

²⁴ Emel Topçu ve İbrahim Halil Menek, *Ulus – Devlet Düşüncesi ve Çokkültürlülük*, *G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, Cilt 3, Sayı 3, 2019, s110-111.

kavramları açısından ayrımı karmaşıklaştırabilmektedir. Millet kavramının dışlayıcı olması ise “ırk, millet ve etnesite” ayrımını karmaşıklaştırabilmektedir.²⁵

Hayes’e göre “Kültürel milliyetçilik siyasi milliyetçilik ile olabilir. Aynı zamanda da onsuz da olabilir”. Bunun nedeni milletlerin ise siyasi olarak birlik olmadan da ya da bağımsız olmadan da olabilir. Buna göre kültürel milliyetçiliğin, siyasi milliyetçiliğe zemin oluşturmasının nedeni ise her milletin kendine has milli ve bağımsız bir devlet kurma hayali yatmaktadır. Hayes, bu konuda belirtmiştir ki “alt-milliyetler” ve “ikincil-milliyetler” tarih içerisinde daima var olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde kültürel anlamda farklılaşma olmuştur. Bu durum ise aslında milliyet kavramının insanlık tarihi içerisinde sürekli olarak var olduğunun göstergesidir.²⁶

Milliyetçiliği tanımlamak zordur. Bunun nedeni ise tek başına bir anlamı olmamasından kaynaklanmaktadır. Bir zincir olarak düşündüğümüz zaman hem en önemli hem de en zayıf halka olarak görebiliriz. Bu zincirin bir özelliği de halkaya sürekli olarak yeni terimlerin girmesinden kaynaklanmaktadır. Bunları yeni terimleri sıralamak gerekirse; yurttaşlık, yurtseverlik, popülizm, şovenizm, yabancı düşmanlığı ve emperyalizm gibi kavramların eklenmesidir. Balibar’a göre bu kavramları aynı anlamda kesin olarak sabitleştirmek mümkün gözükmemektedir. Balibar, milliyetçilik – ulus ilişkisini, “gerçekliğe” dayandırır. Buna göre ulusa karşı, milliyetçiliği ön plana çıkarır. Bunun farklı algılanmasının nedeni olarak ise herkesin milliyetçiliği farklı anlamlarda kullanması olarak içerisinde cevapsız soruların olmasındandır. Balibar, tam olarak burada bir soru sorar; “*milliyetçi ideolojiler ulusların oluşumundan sonra mı ortaya çıkmıştır?*” Yoksa “*uluslar mı milliyetçi ideolojiden ortaya çıkarak oluşmuştur?*”²⁷

Yukarıda verilen soruya cevap bulmadan önce milliyetçiliğin ilk zamanlarına göz atmamız gerekmektedir. Kapitalizmin başlamasıyla birlikte beraberinde matbaacılık da gelişim göstermeye başladı. Kapitalizmin buradaki en büyük artışı ise yeni yayın dilleri yaratmasıydı. Böylece birbiriyle ilişkisi olan diller arasında “derlenme” ortaya çıktı. Bu sayede matbaa ve piyasa aracılığıyla yaygınlaştırmak mümkün oldu. Anderson’a göre oluşan bu yayın dilleri üç farklı şekilde ulusal bilicinde temellerini

²⁵ Heywood, *Siyasetin Temel Kavramları*, 342.

²⁶ Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010) s16-17.

²⁷ Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2000) s62.

atmış oldu. Bunlardan ilki ve belki de en önemli olarak görmüş olduğu, Latince'nin altında olmasına karşın halkların konuşmuş olduğu dillerin üzerinde bileşik bir iletişim dili oluşturmak oldu. İletişim kurarken birbirlerini anlamak konusunda güçlük çeken kişiler, Fransızca, İngilizce ve İspanyolca gibi dillerden birini bilenler iletişim kurabilmekteydi. Baskı ve kâğıt sayesinde artık anlaşmaları mümkün hale gelmişti. Böylece matbaanın gelişmesiyle birlikte, okur olan kişiler, kendi dünyevi ve aynı zamanda ulusal olarak sadece “hayal edilen cemaatlerinin” özlerini de oluşturmuş oldular. İkinci olarak ise kapitalizmin yaymış olduğu yayıncılık sayesinde dillerine bir sabitlik kazandırmış oldu. Buna göre halkları için önemli olan millet kavramı konusunda çok önceye dayanmış olan kökleri konusunda bir fikir inşa etmeye yardımcı olmuştu.²⁸

Kapitalist ilişkilerin gelişmeye başlaması ile birlikte farklı statükodaki bireyler arasında iletişim kurulmaya başlanmıştı. Fakat belirtmek gerekir ki bu kurulan iletişim birbirine eşit olan kişiler arasında değildi. Toplum içerisinde millet adı verilen grup içerisinde hiyerarşik yeni bir düzen kurulmuş oldu. Oluşan bu düzen içerisinde en önemli görevi burjuvazi oynamıştır. Bu durum toplum içerisinde meta – para ilişkisini beraberinde güçlenmiş oldu. Böylece ulusun var olma çabası içerisinde olduğu ilk faktör basit meta üretimi içerisinde kendine yer bulmuştur. Ayrıca belirtmek gerekir ki bu basit ticari faaliyetler, şehirler ve kırsal alanlar arasında bir iletişim için önemli konumdadır.²⁹

Kapitalizm getirmiş olduğu, halkların konuşma dillerinin yaygınlaşması ile beraber devrimci etki yükselişe geçti. Bu durum ise ulusal bilincin gelişmesinde büyük katkı sağladı. Bunlarda ikisi doğrudan olmak üzere üç farklı ötürü bir yükseliş kazandı. İlk her ne kadar önemsiz de olsa Latincenin kendi içerisinde uğradığı değişimdir. Hümanist kesimin eski çağlarda yazılmış olan eserleri matbaa sayesinde yaygınlaştırması büyük önem arz etmektedir. Böylece dil, kilisenin dilinden artık farklılaşmaya başlamıştır. İkincisi ise kapitalizmin etkisiyle beraber gelişen “reform”dur. Belirtmek gerekir ki Reform’dan önce Roma, iletişim hattının düşmanlarından daha iyi olması sebebiyle sapkınlık gördüğü her savaştan galip çıkmasını bilmiştir. Fakat Luther’in tezlerinin yayılmasıyla birlikte işler tersine dönmüş görülmediği bölge kalmamıştı. Bunun yanı sıra ise Luther’in başlatmış olduğu bu sürece ek olarak diğer kişiler de etkilenmiştir. Böylece Avrupa kıtasını etkileyecek olan “din

---

²⁸ Anderson, *Hayali Cemaatler*, 59-60.

²⁹ Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış*, 25-26.

propagandası” başlamış oldu. Üçüncü ve son etken ise monarkların halk dilini etkin kullanmasıydı. Böylece halk dilleri onlar için “idari merkezileşmenin” bir aracı olarak görülmüş ve etkin olarak kullanılmaya başlamıştır. Aslına bakılırsa tüm bu süreç Batı Avrupa içerisinde hiçbir hükümdarın Latinceyi tekeline alamamasını sonucunu getirdi. Böylece Latincenin din içerisinde olan otoritesi siyasal olarak da bir karşılık görememiştir.³⁰

Son olarak, Balibar’ın sormuş olduğu soruya Gellner’den cevap bulabiliriz. Ulusçuluk kavramının ulusların bir ürünü olmadığını savunur. Ulusçuluk fikrinin, ulusları ortaya çıkararak, tarihsel mirasın bir ürünü olarak birçok kültürün içerisinde seçim yaparak ve bunları dönüştürse dahi oluşmuş olan bu kültürel zenginliklerden yararlandığı belirtmektedir. Bu durumda ise, ölmüş dilleri canlandırır ve geleneği yeniden üretirler. Bunun yanında ise hayali dahi olsa birtakım saf özellikleri de eklemiş olurlar.³¹

1880-1914 arası milliyetçilik için büyük önem arz etmektedir. Bu konuda Hobsbawm, önemli bir ayırım yapmıştır. Ona göre, bu dönemdeki milliyetçilik Mazzinici³² milliyetçilik anlayışından ayrılmaktadır. Buna göre liberal çağda uygulanan ve milliyetçi düşüncenin temelinde bulunan “*eşitlik ilkesi*” terk edilmişti. Kendini millet olarak gören halklar kendi bulunduğu toprağında bağımsız ve egemenlik hakkına sahipti. Böylece kendi kaderini tayin etme hakkına da sahip olmuş olacaktı. Ayrıca “tarihsel olmayan” milletlerin artması ise etnik kökenlerin ve dil konusu millet olma konusunda büyük önem taşımaktaydı. Yaşanan bu süreç ise ulus-devletler içerisinde bir sorun yaratmaya başlamıştı. Artık millet-bayrak kavramları politik olarak sağ merkeze doğru saptmaya başlamıştı.³³

Carr, ise bu dönemin (1815’den 1914’de kadar ki süre) uluslararası ilişkiler bağlamında en düzenli dönem olduğunu belirtir. Ona göre bu dönemde “milliyetçilik” ve “enternasyonalizm” dengelenmiştir. Barışçıl ve düzenli olan sistemi zedelememiş, bunun yanı sıra ulusal duyguların güçlenmesi için uygun ortam sunan bir yapı kurulmuştu. Böylece devletler birimlerin birleşmesi veyahut parçalanması hususunda, ulusun yeni bir devlet kurma dayatmasında başarı sağlamışlardı. Ayrıca belirtmek

---

³⁰ Anderson, *Hayali Cemaatler*, 54-56.

³¹ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, 105.

³² Mazzini, “*Her millete bir devlet*” söyleminde bulunmaktaydı.

³³ Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler*, 126.

gerekir ki burada çokça ulusal devlet ekonomilerini ileri bir seviyeye taşımış oldular. Buna göre artık ekonomileri bütünleşmiş bir ekonomiye dönüştürmüş oldular.³⁴

Gellner ise Carr'ı ve bahsetmiş olduğu (1815 – 1914) dönemi bazı yönleri ile eleştirmektedir. Gellner'e göre milliyetçilik kavramı, “insansever ve liberal olabilirdi.” Bunun nedeni olarak ise ulusların birer kulüp olarak kalmasını göstermişti. Yöneten kesimlerin değişmesi bile bu durumu değiştirmeyecekti. Bu durumun temel nedeni olarak ise ticaretin gelişmiş olmasını ve refah getirmesini belirtmişti. Sonuç olarak ise ülkelerarası sistem ve ekonomi belirsiz olarak kalmıştı. Gellner, bunun yanı sıra Carr'ı yine eleştirerek, 18. asırdaki devletler topluluğunun milliyetçi olmadığını belirtmiştir. Bu dönemde en fazla “Viyana Kongresi” adı altında toplanmasının örnek gösterilebileceğini söylemiştir. Bu durum ise sadece egemen güç devletlerin güçlenmeye başladıkları sıradaki “yeniden kurma çabasından” başka bir şey değildi.³⁵

Anderson ise “milliyetçiliğin yükseliş çağı” ile ilgili önemli saptamalarda bulunmuştur. Anderson, özellikle Amerika devletlerinin yaşamış olduğu 18. asrın sonu ve 19. asrın başındaki sorunları Avrupa'da yaşanmış olan etmenler ile benzetilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu durumu iki farklı etmenle açıklamıştır. Bunlardan ilki, ABD, Brezilya veya İspanyolların eski sömürgeleri dâhil hiçbirisinde dilin ana etki olmadığını belirtir. Bu bahsedilen ülkelerin hepsinde aynı dili konuştukları ve aynı ortak geçmişe sahip oldukları insanlarla savaştıklarını belirtmiştir. Yani yaşamış oldukları “ulusal bağımsızlık mücadelesi” içerisinde dil faktörü önem arz etmemiştir. İkinci durum ise sınıfsal bir durumun ortaya çıkmasıdır. Fakat belirtmek gerekir ki 18. asrın sonunda orta ve Güney Amerika bölgesinde “orta sınıflar” kavramının pek fazla önemi yoktu. Toprak sahipleri ve bazı tüccarların bağımsızlık savaşında birlikte hareket ettiklerini Anderson, vurgulamıştır.³⁶

Yukarıda belirttiğimiz 19. yüzyıldaki süreç önem arz etmektedir. Çünkü bu dönemin temel bir özelliğidir. Fransa'da yaşanan 1830 ve 1848'deki devrimlerle beraber, ekonomik dönüşümünün yani kapitalizmin ürünü olan işçi sorunlarının etkisidir. Bunun yanı sıra liberalizm ile birlikte aynı zamanda ulusçuluk yani milliyetçilik ortaya çıkmıştır. Fakat bu durum sadece Fransa'yı değil aynı zamanda diğer Avrupa ülkelerini etkilemiş ve bu sorunların temeli ulusçuluğa dayandırılarak

---

³⁴ Edward Hallet Carr, *Milliyetçilik ve Sonrası*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 1990) s13.

³⁵ Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, 47-48.

³⁶ Anderson, *Hayali Cemaatler*, 63-64

açıklanmıştır. Böylece belirtmemiz gerekir ki liberalizm beraberinde ulusçuluğu meydana getirmiştir.³⁷

Modern olarak ulus kavramı Batı Avrupa’da doğdu. Yani Almanya, İngiltere ve Fransa’da şekillenmeye başladı. Tarihsel süreç içerisinde çeşitli olaylar ulusçuluk fikrini tetiklemeğe başladı. Ulusal monarşilerin ortaya çıkma süreci aynı toprak üzerinde yaşamakta olan bireyleri birleştirmeye başlamıştı. Belirtmek gerekir ki modern ulus kavramı Fransız tabiriyle kullanılmaktadır. Ulusal monarşiler sayesinde aynı toprak üzerinde yaşamakta olan halkın diğer halklardan ayrı görülmesi isteniyordu. Bu durum toplumların yeni bir kimliğe ihtiyaç duyduğunun göstergesiydi. Böylece toplum kendi içerisinde özdeşleşmeye, kendisinden önceki toplumda olmayan bazı özellikler türemeye başlamıştır. O da kendi iktidarını kurumsallaştırma çabasıdır. Açıkça ifade etmek gerekir ki ulusçuluk tanımlaması Fransa’ya bakılınca kendini belli eder. Yani modern dünyada Fransız entelektüel çevresi Avrupa halklarına öncülük etmiştir. Böylece Avrupa’da bireysel özgürlük ve eşitlik için örnek haline gelmiştir. Almanya’da ise durum biraz daha farklıdır. Bunun nedeni ise Batı ve özellikle Fransız düşmanlığıdır. Almanya’da ulusçuluk bu bağlamda ilerleme kaydetmiştir. Basitçe ifade etmek gerekirse, Alman ulusu veya ulusçuluğu etnik ve kültürel olarak kendini göstermiştir.³⁸

Ulusun ortaya çıktığı en önemli ülke olan Fransa’yı daha iyi incelemek gerekmektedir. Bunun nedeni ise modern anlamda kullanılan ulusçuluk kavramının Fransa’dan doğması olarak görebiliriz. Öncelikli olarak belirtmemiz gerekir ki Fransa’da hükümdarın mutlak egemen konumundaydı. Otokratik hükümdara karşı çıkmak Fransız anayasasına göre mümkündür. Buradan çıkabilecek net sonuç ise kralın toplumun asli bir unsuru olmamasıdır. 17. yüzyılda ise Fransız kimliği artık şekil değiştirmeye başlamıştı. Böylece dinsel olan Fransız kimliği artık gitmişti. Bunun yerine ise artık politik bir kavram olan Fransız kimliği ortaya çıkmıştı. Oluşan bu kimlik ise beraberinde yeni gelişmeleri getiriyordu. Dini olarak olan aidiyet gitmiş yerine dünyevi aidiyet duygusu girmişti.³⁹

---

³⁷ Ümit Güyevi, *Ulus Devlet ile Vatandaşlık İlişkisi Paradoksu ve Anayasal Düzlemdeki Negatif Etkileri*, *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, Sayı 2, 2019, s149.

³⁸ Numan Durak Aksoy ve Halis Adnan Arslantaş, *Ulus, Ulusçuluk ve Ulus - Devlet, Türklük Bilimi Araştırmaları*, Sayı 28, 2010, s34-35.

³⁹ Liah Greenfeld, *Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol*, (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017) s171.

Devrim öncesi Fransa'sında kırsal yaşamda zorluklar ve uyumsuzluklar mevcuttu. Eski rejim döneminde halk üç farklı yöntemle sömürülmekteydi. Bunların ilk ve en eskisi ise feodal üretim tarzından kaynaklanmaktaydı. Toprak sahipleri kira ve harç almaktaydı. Böylece soyluluk iddiası içerisinde köylüleri sömürüyorlardı. İkinci durum ise mali ihtiyaçlar sebebiyle kaynaklanmaktaydı. Birçok şey devlet tarafından üretimi yapılarak sürdürülmüştü. Belirtmek gerekir ki ortaya çıkan ayrıcalık ise kurumlar tarafından örgütlenerek çıkmıştı. “Feodalizm” kelimesi ise artık kötüye kullanım anlamına gelmekteydi. Mutlakiyetçi sömürünün bir parçası halindeydi. Son olarak ise pazarı elinde tutmakta olan ve aynı zamanda ilk iki duruma destekleyen basit meta üretiminin parçası haline gelmiş olan kesimdi. Bu üçüncü kesim ise siyasal ve sosyal olarak yukarıda belirttiğimiz ilk iki duruma siyasal olarak bağlıydı. Büyük ölçekte üretim oldukça az bulunmaktaydı. Bununla birlikte nüfus artıyor, fiyatlar ise sürekli olarak artıyordu. Böylece feodal ve mutlakiyetçi sömürüye karşı öfke beslemeye başlamıştı.⁴⁰

Westphalia Anlaşması'nın ardından Fransa'da merkezileşme politikaları ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda Fransız aydınlanması da bu süreçte önemli katkılar sağlamıştır. Aydınlanmacı düşünce kendisine yarattığı imkânlarla birlikte cumhuriyetçi gelişim konusunda önemli yol almıştır. Fransa'da devletin uygulamış olduğu merkezileşme önemli görev görmektedir. Böylece kolektivist bir şekilde ulusçu bir taban hazırlamıştır. XIV. Louis'den sonra da merkezileşme aynı şekilde devam etmiştir. 1789'dan sonra ise devam eden merkezileşme politikaları kendini daha baskın şekilde göstermiştir. Tüm yaşanan bu olaylar aslında kudretli bir iktidar sayesinde kendini daha belirgin bir şekilde göstermiştir. 1793'ten sonra ise Fransa'da önemli derecede değişiklikler meydana gelmiştir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi eski yargı kurumları ortadan kaldırılmıştır. Aynı zamanda devrimciler, feodal vergileri de kaldırmıştır. Bunun yerine ise daha makul bir vergi sistemi devreye sokulmuştur. Bir başka olay ise kaçan soyluların ve kilisenin mallarına el konulmasıdır. Bu durum ruhban sınıfının ortadan kalkması ile sonuçlanmıştır. Bir başka önemli olay ise yeni devlet kilisesine tabii olmaları istenmiştir. Fransa'nın geçirdiği bu süreç aslında önemli bir adım olmuştur. Çünkü tüm yurttaşlar eşit ve özgür olarak tanımlanmıştır. Devlet karşısında en önemli şey ulus olmuştur. Yani hiçbir kurumun veya kişinin ayrıcalığı kalmamıştır.

---

⁴⁰ Michael Mann, *İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus – Devletlerin Yükselişi 1760 -1914*, Cilt II, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2012) s184.

Açıkladığımız bu durumun en önemli göstergesi ise Kilise'nin ortadan kaldırılması olarak gösterebiliriz.⁴¹

Ünlü düşünür Rousseau'nun literatüre kazandırmış olduğu “demokratik milliyetçilik” kavramı aslına bakılırsa Fransız Devrimi'nin ürünü olmuştur. Rousseau'nun fikirleri oldukça önemlidir. Rousseau, doğa kanunlarına inanmaktaydı. İşte bu yüzden ona göre egemenlik kavramı doğaüstü bir gücün elinde bulunmamalıydı. Öyle ki egemenlik halkın elinde bulunmalıydı. Oysa başta kral olmak üzere ve kilise egemenliğin Tanrı'dan geldiğine inanmaktaydı. Bu güç sadece onun temsilcilerine verilebilirdi. Bu temsilciler ise kral ve kiliseden başkası değildi. Rousseau ise halkın egemenliğini nasıl kullanması gerektiğini açıklamıştır. Rousseau'nun “Sosyal Kontrat” adlı eserinde, halk kendisini yönetecek kişiyi, kendi arasından seçerek egemenliği pekiştirecekti. Rousseau bunun yanı sıra federalizme karşı çıkarak Fransız ulus birliğini de savunmuştur. Rousseau, bir kişinin toplum içinde en büyük zararı kendi insanından göreceğini düşünmekteydi. Ona göre insan olmayı bırakmalı onun yerine ise vatandaş olması gerektiğine inanmaktaydı.⁴²

Fransa'da işte yukarıda bahsedilen olaylar gelişirken bir yandan da ulus olma çabası devam etmekteydi. Bu bağlamda yapılan devrimci savaşlar önemli bir konumdadır. 1792 yılında ilk milli birlik savaşı Avusturya'ya karşı verilmişti. Fransız ordusu gün geçtikçe büyüyerek bir milli ordu haline gelmişti. Aslına bakılırsa Fransa'nın vermiş olduğu bu sınav, Noi'a göre, milletin sadece hukuk önünde eşit olduğu bir kavram değil aynı zamanda milli bir değer karşısında canını feda edebileceğini göstermiştir. Fransa'nın yaşamış olduğu bu deneyim bir bağlamda Avrupa'nın gelecek yüzyılda milliyetçilik olgusu üzerine de örnek teşkil edecekti. Yani Avrupa'da milliyetçiliğin yayılması Fransa'nın istilasına karşı verilen tepkiden doğmuş olacaktı.⁴³

Fransa'da gerçekleşen devrimle birlikte yeni bir yaklaşım ortaya çıktı. Bu yaklaşım “teritoryal” ulustur. Buna göre ulus, aynı topraklarda yaşayan ve aynı duyguları paylaşan insanlar bütünü olarak ele alınmaktadır. Bu yaklaşımın bir özelliği ise coğrafi sınırlarının kesin olmasıdır. Yani devlet teritoryal bir bütündür. Böylece

---

⁴¹ Ömer Say, *21. Yüzyılda Ulus, Çok Kültürlülük ve Etnisite*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013) s32-33.

⁴² Aylin Ünver Noi, *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2007) s32-33.

⁴³ Noi, *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik*, 33.

devlet egemen olarak kalmış fakat sınırlandırılmıştır. Bu yaklaşım bir bakıma Anderson'un hayali topluluk olarak açıklamak istediği sınırlı ve egemen tanımlamadır.⁴⁴

Alman ulus fikri ise Fransa'da oluşan ulus fikrinden ayrılmaktadır. Bunun bazı sebepleri bulunmaktadır. Almanların kökeni belirttiği Cermen tarihinin bahsedildiği topraklar Fransa, İspanya ve İtalya'dır. Bu durum Alman tarihi içerisinde bir paradoksun olmasına sebep olmaktadır. Belirtmek gerekir ki Almanya toprakları aslında bütün Avrupa'yı kapsamaktaydı. Bu durum içerisinde, Almanların iddia ettiği topraklarda, Gotlar, Franklar ve Longobardlar gibi topluluklar yaşamaktaydı. Yani Cermen tarihi, Almanların kendi topraklarında başlamamıştır. Alman tarihi ve tarihçiliği içerisinde olan paradoksun ana kaynağı budur. Alman edebiyatının büyük isimlerinden olan Goethe ve Schiller'i de etkilemiştir.⁴⁵

Goethe, yazdığı bir şiirde "*Almanya? Ama neresi burası?*" diye sormuş devamında ise "*Bu ülkeyi nasıl bulacağımı bilmiyorum*"⁴⁶ diyerek Alman tarihinin belki de en önemli sorularından birisine parmak basmıştır. Schiller'de tıpkı Goethe gibi başka bir söylemde bulunmuştur. Schiller, "*Almanlar, kendinizi bir ulus haline sokmanız boşuna*" diyerek Alman halkına seslenmiş devamda ise "*onun yerine kendinizi insan olarak daha özgür kılın*"⁴⁷ diyerek ulus bilinci konusunda fikirlerini söylemiştir. Fulbrook, bu konuda Goethe ve Schiller'in suçlanmaması gerektiğini ve ilerde olabilecekleri öngöremez olduklarını belirtmektedir. Devamında ise Fulbrook, Almanların çok geç birleştiğini ve bu işte ise "*çok geç kalmış bir ulus*" olarak nitelendirmektedir.⁴⁸

Alman ulus birliğinin geç sağlanmasının başka bir nedeni de başlangıçta orta sınıfın ve liberal politikaların olduğu siyasi yönelimler olmuştur. 1851 yılından sonra güç Prusya'nın eline geçmeye başlamıştır. Aynı zamanda Frankfurt Parlamento'sunda yaşanan başarısızlıklar, liberal bir modele de kapıları kapatmıştır. Burada iktisat kuramcısı olarak bilinen "List" devreye girerek milli devletin gerekliliğini ve milli devleti sağlamak içinde iktisadi gelişmelerle birlikte sanayileşmenin önemini

---

⁴⁴ Altun Altun, Küreselleşme Çağında Milliyetçilik ve Ulus - Devlet, International Journal of Academic Value Studies, Cilt 2, Sayı 3, 2016, s151.

⁴⁵ Mert Kozan, Alman Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökeni, İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, 2016, s101.

⁴⁶ Akt. Mary Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, (İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011) s20.

⁴⁷ Akt. Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, 20.

⁴⁸ Fulbrook, *Almanya'nın Kısa Tarihi*, 20.

belirtmiştir. Prusya'nın önemi ise hem Alman Birliği konusunda hem de sanayileşme alanında bir model haline gelmişti. Birlik yolunda atılan ilk adımda “gümrük birliği” olmuştur.⁴⁹

Yukarıda bahsedilen durum “Alman aydınlanması”nın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Alman dili ve kültürü düşünürler tarafından artık konuşulmaya başlanmış ve “yazarlar eliti” ortaya çıkmıştır. Aslına bakılırsa Avrupa’da Fransız Devrimi’nden sonra kültürel olarak Fransa’nın egemenliği söz konusuydu. Almanya’da ortaya çıkan aydınlanma ise Fransız etkisine isyan niteliğindedir. Alman birliği fikri de bu dönemde yeşermeye başlamıştır.⁵⁰

Fransa’da gerçekleşen devrimden sonra Avrupa’nın kaderi değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda devrimden sonra Napoleon, gittiği her yere devrimden bir parça götürmüştür. Burada Almanya için önemli nokta ise Napoleon, birleşmeyen Alman prensliklerini tasfiye ederek birleştirmiştir. Büyük prenslikler, küçük prenslikleri yutarak yok etmiştir. Üç yüzün üzerinde olan prenslik sayısı 36’ya kadar düşmüştür. Bunun yanı sıra yüzün üstünde şehir büyük birimlere katılım göstermiştir. Bu bağlamda birçok Alman tarihçi “*başta Napoleon vardı*” diyerek Alman tarihi için dönüm noktası olan bu olayı açıklamaktadır.⁵¹

19. asır Alman tarihi için oldukça önemlidir. Çünkü birleşmiş olan Almanya’da, Alman kültürü ve tarihi, Alman ulus-devleti için araç olarak kullanılmaya başlamıştır. Bu bağlamda Alman ulus-devleti kurulduktan sonra ise buna uymayan halkın dışlanması süreci başlamıştır. Almanya için millet kavramı ortak kültür ve ortak dil gibi çok önemli olan unsurlardan oluşmuştur. Fransa ve İngiltere’de ise durum Almanya’dan daha farklıdır. Çünkü Fransa ve İngiltere millete bağlılık kriterini, siyasi yönetimi korumak için öne sürmüştür. Daha Alman birliği kurulmadan önce birkaç aydın tarafından ortaya atılmış olan Alman birliği fikri aslında “*kültürel milliyetçilik*” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵²

Alman tarihi ve milleti konusunda çeşitli söylemler ortaya atılmaya başlanmıştır. Kültürel birliğin yanında “*ortak ata miti*” önemli bir yer tutmaktadır. Buna göre

---

⁴⁹ İnci Özkan Kerestecioğlu, “Milliyetçilik”, *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler*, haz, H. Birsen Örs, (İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014) s335.

⁵⁰ Noi, *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik*, 35.

⁵¹ Murat Belge, *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*, (İstanbul: İletişim Yaynevi, 2012) s188.

⁵² Noi, *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik*, 35-36.

Almanların atalarının İskandinav topraklarının Güney kısmı ve Jutland yarımadasında yaşadıkları öne sürülmüştür. Bazı nedenlerden dolayı ise Güney'e doğru göç etmek zorunda kaldıkları iddia edilmektedir. Kozan'ın belirttiğine göre bu süreç M.Ö 700'lü yıllardan başlayarak M.S 500'lü yıllara kadar devam etmiştir. Farklı topraklara yayılan atalarının ardından Almanlar, Pan-Cermen fikirleri ortaya atmıştır. “*Büyük bölünme*” olarak bilenen (1054) yılındaki olayın ardından “*Basel Konsili*”nde bu fikirler sistemli olarak formül edilmiştir. Bu olaydan asırlar sonra dahi bu iddialar tartışılmaya devam edilecekti. Almanlar ulus-devlet yaratmak amacıyla birlikte ortak ata mitini tekrardan gündeme getirerek halkına heyecan katma isteğindeydi. Alman halkının gurur kaynağı olacak başarılar bu bağlam büyük önem arz etmekteydi. İlk olarak Prusya zaferi konuşulacak daha sonra ise ortak ata mitinden yararlanılacaktı. Tüm bu söylemlerden sonra ise Tacitus'un eserleri Alman halkı için bir söylem haline gelecekti. Buna göre, Almanlar saf ırktan gelen otokton bir halk olma özelliğini taşımaktaydılar.⁵³

Yukarıda bahsedilenler Alman milliyetçiliğinin kalbi durumundadır. Buna göre Alman milliyetçiliği aralarında kan bağı olan, aynı soydan gelen insanlar bütünü olarak tanımlanmıştır. Bu ortak bağlara sahip olmayanların dışlanması durumu da bununla beraber ortaya çıkacaktır. Yani Alman milliyetçiliği “milleti” doğumla ve aynı etnik kökenle açıklayan etnik bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum ise Almanları, rakipleri olan Fransa ve İngiltere'den ayırarak, saf ırk olan ve saf dili konuşan halk olarak tanımlamaktadır.⁵⁴

1.3. Ulus ve Yurttaşlık

Millet veya ulus sözcüğü farklı anlamlarda kullanılmaktadır. İlk olarak antik çağda ve orta çağda “doğum yeri” anlamına gelmekteydi. Ulus sözcüğü ise Latince'den türemiştir. *Natio* (ulus) kelimesi ilk olarak bir kişinin doğmuş olduğu yer anlamına gelmekle beraber, bir devletin bir bölgesi anlamına gelmekteydi. Aynı zamanda kabile anlamına da gelmekteydi.⁵⁵

---

⁵³ Kozan, Alman Milliyetçiliğinin Tarihsel, 103.

⁵⁴ Noi, *Avrupa'da Yükselen Milliyetçilik*, 37.

⁵⁵ Yener Orkunoğlu, *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018) s25.

Ortak özelliklere sahip olan millet, kendisi gibi olmayan diğer insanları ötekileştirmesini gerektirmektedir. Bunun nedeni ise kendinden olan ile ortak bağ kurmasından başka bir şey değildir. Ortak olan inanç ve düşünce sistemiyle birlikte kendisine benzeyen ile iletişim kurması gerektiğinin farkında olmasıdır. Bu sayede topluluk arasında sadakat ve dayanışma güdüsü ortaya çıkar. Böylece toplum arasında karşılıklı sorumluluk bilinci yerleşir. Fakat kendisine benzemeyen yani “öteki” ise toplumdan dışlanmaktadır. Bunun yanı sıra ayrıca toplumda dil birliği de oldukça önemlidir. Toplum dayanışma ve anlaşmak istiyorsa dil birliğinin var olması gerektiği inanca sıkı sıkıya bağlıdır. Aslına bakılırsa dil birliği kendinden olanı koruma, kendinden olmayanı ise dışlama konusunda oldukça büyük önem arz etmektedir.⁵⁶ Ulusun dil birliğinin temel olarak söylenmesi “*milli dildir*”. Bu kavramı açıklamak gerekirse yarı yapay olduğunu belirtmek gerekmektedir. Çünkü bu milli diller, çeşitli söyleyişlerden türetilmiştir. Böylece homojen bir yapıya sahip olduklarını da belirtmek gerekmektedir. Bu süreç milli dil için daha sonra ayrı bir tartışmaya yelken açmaktadır. Bunun nedeni ise milli dil kavramı için hangi lehçenin seçilecek olmasıdır. Gerekli lehçe seçildikten sonra ise gramer yapısı konusunda çalışmalar yapılır. Ayrıca imla kuralları düzenlenir ve yeni unsurlar eklenir.⁵⁷

Hroch’un “millet nedir?” sorusuna yaklaşımı biraz daha farklıdır. Hroch, milleti meydana getiren öznelci yaklaşıma karşı çıkmaktadır. Buna göre ise milli bilinç, milli irade ve milliyetçilik gibi kavramların realite olduğunu iddia eder. Hroch milletin oluşumunun “toplumsal realitenin tarihsel olarak” bir kökünün olduğunu belirtir. Böylece millet kavramının kökünü temel realite olarak belirtir. Milliyetçilik kavramı ise ortaya çıkmış olan millet kavramının bir olgusu olarak türemiştir. Hroch, milleti tanımlarken iki zıt düşüncenin olduğunu belirtmektedir. Buna göre ilk olarak ayrıntılı olarak tanım yapma isteği, diğer yanda ise “ayır edici” özelliklerin ortaya çıkmasıdır. Hroch’a göre eğer milletin kökeni araştırılıyorsa diyalektik bir biçimde ele alınması gerekmektedir. İşte tam olarak burada Hroch, diyalektik olarak nasıl ele alınacağını açıklar. Buna göre bireyin toplum içindeki değişmeyen yerine bakılmaması gerektiğini savunur. Böylece asıl bakılması gereken yerin bireyin toplumla ilişkisi ve bu ilişkinin

---

⁵⁶ Recep Boztemur, Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 9, Sayı 38, 2006, s163-164.

⁵⁷ E. J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik “Program, Mit ve Gerçeklik”*, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995) s73.

içindeki yeri olduğunu öne sürer. Dolayısıyla milletleşme süreci içerisinde nesnel toplumsal ilişkilerin incelenmesi gereğini belirtir.⁵⁸

Ulus-devletin belki de en önemli terimlerinden birisi olan “*yurttaşlık*” kavramına da bakmak gerekir. Yurttaşlık teriminin kökenleri indiğimize Latince “*civis*” ile Yunanca “*polites*” sözcüklerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Basitçe ifade etmek gerekirse, “*bir siyasal topluluğun üyesi olmak*” olarak açıklayabiliriz. Yani bir ülkede vatandaş olma durumudur. Bu durum devlet ve birey arasındaki temel ilişkiye atfedilebilir. Böylece birey, ulus devlete resmi olarak bağlıdır. Ulus devlet bu sayede bireye hak tanır. Tüm bu süreç bireyin haklarıyla birlikte anayasal olarak güvence haline gelerek bireye sunulmaktadır. Yani birey topluma ait olur ve devlet içerisinde medeni haklarının olduğu bilincine varır.⁵⁹ Tarihi olarak incelediğimiz zaman ise “Devrim Fransası”na bakmak gerekmektedir. Taşrada olan ayırt edici durumları önemsemeyen devlet “yurttaşları uluslaştırdı”. Daha sonra ise monarşinin uygulamış olduğu Fransız dilinin üstünlüğü iddiasını ise sürdürdü. Sonraki süreç içerisinde ise “*Büyük Ulus*” için hamleler yapılmaya başlandı. Böylece komşu ülkelerin topraklarına göz koyuldu. Aslında bu durum Avrupa’daki gittikçe büyüyen Fransız yayılmacılığı için büyük önem arz etmekteydi. Çünkü milliyetçi arzuları daha fazla artırdı.⁶⁰

1.4. Etnik ve Etnisite Nedir?

Ulus-devletin bir diğer önemli kavramı ise “*etnik*” kavramıdır. İlk olarak bu kavram 1953 yılında kullanılmıştır. Ulus devletin var olabilmesi için önemlidir. Bunun nedeni ise ulus-devletin oluşmasıyla birlikte belli bir etninin hükmünün söz konusu olmasıdır. Hüküm sahibi olan etni ise kendi kültürünü öne çıkarır. Böylece oluşan siyasal oluşumda söz sahibi haline gelecektir. Oluşan siyasal oluşumun ilk hedefi etniyi belirlemektir. Böylece bir ulus kavramsallaştırması da yapılmış olur. Toplumun yaşamış olduğu kargaşa zamanı etnik kimlik önemli rol sahibidir. Çünkü toplumu bir arada tutması konusunda üzerine önemli bir rol düşmektedir. Ayrıca belirtmek gerekir ki

---

⁵⁸ Miroslav Hroch, *Avrupa’da Milli Uyanış*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2011) s22-23.

⁵⁹ Mehmet Güngör, Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus – Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü, *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 2, 2017, s442.

⁶⁰ Yves Santamaria, “Ulus – Devlet Bir Modelin Tarihi”, haz, Jean Leca, *Uluslar ve Milliyetçilikler*, (İstanbul: Metis Yayınları, 1998) s22.

modern zamanda bu etnik kimlik bazı durumlarda yetersiz kalabilmektedir.⁶¹ Smith, etnik kimliğin altı farklı niteliği olduğunu belirtmiştir. Bunları sıralamak gerekirse;

- Kendine özgü bir ad
- Ortak olan bir soy miti
- Ortak paylaşılan tarihi hatırlar
- Ortak kültürü oluşturan farklı unsurlar
- Toprak (yurt) bağı
- Topluluk içerisindeki büyük kısmın oluşturduğu birlik yani ortak bağ

Yukarıda belirtilmiş olan özellikler ne kadar çoksa, ideal topluma ya da etniye o kadar yakınlaşmış demektir. Böylece ortak kimlik duygusuna sahip insanların olduğu ortaya çıkmaktadır. Bunun sonucunda ise ortak tarihsel bağların var olduğu da ortaya çıkmaktadır.⁶²

Gellner'e göre, etnisite veya "milliyet" barındırdığı ortak bir geçmişin çakıştığı topluluktur. Toplum içerisinde güçlü bir bağ söz konusudur. Oluşan bu güçlü bağ ile birlikte kendi varlığından da emin olmak ister. Böylece kendisine yeni bir sınır çizmek durumunda kalır. Bu durum beraberinde etnisitenin politikleşmesini sağlar. Tüm bu süreç sonunda ise "*milliyetçilik*" doğar. Burada meydana gelen sınırlar diğer bazı durumları da beraberinde getirir. Mesela yönetilen kesim ve yöneten kesim arasında etnik bir benzerlik olması gerekmektedir. Eğer yabancı yani etnisite ile aynı bağda olmayan kişiler çoğalırsa hoş karşılanmaz.⁶³

Schnapper'e göre ulus kavramının siyasal olarak örgütlenmemiş etnik gruptan ayrımı daha kolaydır. Schnapper'in etnik topluluktan kastı ise, tarihsel ve kültürel bağları olan ve bu durumu sürdürmek isteyen insan grubudur. Ona göre, etnik topluluğun iki özelliği bulunmaktadır. Bunlardan ilki tarihsel toplum olma durumu, ikincisi ise kültürel toplum olma durumu. Schnapper göre, etnik topluluklardan çoğu kez ulus olarak nitelendirilmektedir. İşte tam olarak burada bu durumun, XVIII. yüzyıldan bu zamana kadar etnik topluluğun ulus olarak tanımlanmış olmasından kaynaklandığını belirtiyor. Schnapper, tarih bilimcileri eleştirerek, "halklarına antik çağa kadar inen eşi

---

⁶¹ Celalettin Yanık, Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi, *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, Sayı 20, 2013, s230

⁶² Smith, *Milli Kimlik*, 42.

⁶³ Ernest Gellner, *Milliyetçiliğe Bakmak*, (İstanbul: İletişim Yayınevi, 2012) s59.

benzeri görülmemiş bir tarih yazmak” için uğraştıklarını belirtir. Aynı zamanda Schnapper, bir uyarıda bulunarak, “tarihçilerin etnik topluluğa ne isim verirlerse versinler” ulus kavramından, etnik topluluğu ayırmaları gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁴

İşte yaptığımız bu açıklamaya ek olarak her etnik kategorinin kendine özgü bir dili olduğunu unutulmamalıdır. Ulus-devletin inşası sırasında belirlenmiş bir dil, devlet tarafından ulusun resmi dili haline getirilir. Böylece ulusal dil yaygınlaşmış olmaktadır. Aslında bu süreç kapitalist sistemin önünü açma sürecidir. İşte burada devletin resmi dil ilan etmiş olduğu etnik grup sistemin merkezine oturtulur. Bu sebeple asıl amaç ulusal dilin ulusal pazarın olmazsa olmaz bir parçası haline getirilmiş olmaktadır. Böylece, siyasi, ekonomik ve kültürel anlamda belirli bir etnik grup siyasal sistemin asli unsuru olmuş olur. Toplum ise edilgen nesnesi haline gelmiş olur.⁶⁵

Etnisite kavramı içerisinde araçsal durum niteliği, etnik kavramının görevi bağlamında, birey ya da grup açısından, temel ayırım noktası ayrılmaktadır. Bu durumda iki farklı düşünceden faydalanabiliriz. Bunlardan ilki, etnik topluluklar arasında yaşanan iletişimi sağlayan görüş “işlemselci yaklaşımdır.” Kültürel belirleyici faktörler yerine odak noktası sınırlardır. Buna göre, etnisite ilk olarak sosyal bir organizasyondur. Böylece “kültür farkından meydana gelen sosyal bir organizasyondur.” Diğer bir yorum ise “bireysel belirleyicilerin rolüdür.” Buna göre, bireysel kararlar birlikte grup içerisindeki dayanışma ile bağlantı kurmaktadır. Buna göre eğer bireyin çıkarına uygun olursa etnik kimliği açısından farklılık isteyebilmektedir.⁶⁶

Armstrong ise etnisiteyi, yaşamın aşırı biçimi ile ilişkilendirmiş ve eleştirmiştir. Armstrong’a göre, “yaşamın sadece olağandan fazla biçimleri etnik bilinci yanında getirmiştir” gibi görünmektedir. Bu durumu örneklerle açıklayarak yaptığı saptamayı kuvvetlendirmiştir. Buna göre, örneğin Finlerin “*Wend*” terimini üretmesini, Germen komşularından değil, komşularının göçebe yaşam biçimini sebebiyle yabancı olduğunu öner sürmüştür. Böylece Armstrong, sadece maddi kültürdeki bazı sonuçların etnisite ile bağlanmamasının, güç olacağını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra bazı yaşam biçimlerin etnik kimliği doğrudan etkilediğine karşı düşünenler olabilir. Bu duruma köy

---

⁶⁴ Dominique Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati ve Modern Ulus Fikri*, (İstanbul, Kesit Yayıncılık, 1995) s33-34.

⁶⁵ Şener Aktürk, Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek - Etnili, Çok - Etnili ve Gayri - Etnik Rejimler, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 9, Sayı 38, 2006, s31.

⁶⁶ Ruhtan Yalçiner, Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 69, Sayı 1, 2014, s192.

evleri ve köy yerleşimi örnek olarak gösterilebilir. Armstrong, bunu son moda milliyetçilerin yaptığını vurgulamaktadır. Buna örnek olarak ise, Ukraynalıların “saman damlı, kireç badanalı ve kerpiçten yapılmış olan av kulübesine” karşın “Rusların yapmış olduğu ahşap evleri” örnek vermektedir. Armstrong’un vermiş olduğu bu örneklerle beraber milliyetçilerin bu yaşam stillerini simge haline getirdiğini vurgulamaktadır.⁶⁷

Scnapper ise etnik topluluğun ulustan daha zengin olmadığı savunmuştur. Ona göre, “etnik topluluk şekilleri bireylerin toplum olarak birleşmesi ve örgütlenmesi kadar çeşitlilik” göstermektedir. Bu sözlerinin ardından Scnapper, Armstrong’u eleştirmektedir. Buna göre, etnik kimliğin, ulusal duyguya kıyasla daha sağlam temeller üzerinde olduğunu belirtmiştir. Burada Scnapper’in vurgulamış olduğu bir durum daha vardır; etnik topluluklar her ne kadar öz olmasalar bile, mevcut siyasal durumun ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶⁸

1.5. Milliyetçilik Kuramları

19 ve 20. asırdaki milliyetçiliğin yükselişi beraberinde uluslararası gelişmeleri ve sürekli olarak çatışmayı tetiklemiştir. Bu durum sürekli olarak milliyetçiliğin toplumlar üzerindeki etkisini devam ettirmiştir. Yaşanan bu süreç beraberinde ise milliyetçiliğin dayanak noktaları konusunda tartışmaları getirmiştir. Düşünürler milliyetçiliğin kökenleri konusunda farklı fikirler ortaya atmışlardır. Irk, dil ve din konuları milliyetçiliğin hangi aşamalarında vardır sorusu düşünürleri oldukça etkilemiş bunun yanı sıra farklı fikirler ortaya atılmıştır. Farklı fikirlerde farklı kuramların ortaya atılmasına neden olmuştur. Milliyetçiliğe tanımlanan rolde ilk olarak ilkçi bakış açısı daha sonra ise modernist yaklaşım ile farklı düşünceler ortaya atılmıştır.⁶⁹ İlkçi bakış açısı ve modernist yaklaşımı sırasıyla incelemek gerekmektedir.

1.5.1. İlkçi Yaklaşım

İlkçi yaklaşım, kuramdan ziyade daha çok bir bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakış açısı, milletleri “doğal” kabul ederek farklı bir görev

---

⁶⁷ John A. Armstrong, *Milliyetçilikten önce Milliyetler*, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2018) s37.

⁶⁸ Schnapper, *Yurttaşlar Cemaati ve*, 34.

⁶⁹ Ahmet Karadağ ve Haluk Yaman, Üç Farklı Milliyetçilik, *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, 2018, s87.

yüklemektedir. Yani ilkçi yaklaşım veyahut “primordialist” bakış açısına sahip düşünürlere göre, milletler en eski çağlardan bugüne dek var olan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna göre milletler eski çağlarda var olmuşlar ve bu milletlerin kültürleri ve kahramanlarının da aynı zamanda “o” toplum ile birlikte var oldukları düşünülmektedir. Buna göre toplumları oluşturan ana unsurlar gelenek, mit ve ortak inançlardır. Herder’e göre, her etnik grubun bir “*Volksgeist*”i vardır. *Volksgeist*, burada bir halkın kimliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Burada *Volksgeist* kavramı ile özdeşleşen ana unsurlar kültür ve en önemlisi dildir. Bu bağlamda milleti oluşturan temel varsayım eski çağdan günümüze kadar ulaşmış ve bu süreç içerisinde farklı süreçlerle birlikte değişiklik göstermiştir.⁷⁰ Herder’in yaklaşımı burada oldukça önemlidir. Çünkü ona göre millet, “doğal bir bitkiye” benzemektedir ve “sadece daha fazla dalı bulunmaktadır”. Böylece Herder, ayinler ile birlikte günlük yaşamın dâhil olduğu halk mitlerinin öneminden ve tanrısallıktan bahseder.⁷¹

Herder gibi ilkçi yaklaşımda büyük önem arz eden iki farklı düşünür vardır. Bu düşünürlerden ilki Edward Shills, diğeri ise Clifford Geertz’dir. Bahsedilen bu iki düşünür ilkçi yaklaşımın kurucuları olarak kabul edilmektedir. Sağır ve Akıllı’nın aktardığına göre, Shills, yaptığı çalışmayla birlikte II. Dünya Savaşı’na savaşmış askerle ilgili bir dizi çalışmalar yapmıştır. Buna göre, “askerlerin bağlılık duygularını” test etmiştir. Yapılan çalışmada Shills, askerlerin bağlılık duyduğu görüş, partilerinin sembol ve mitlerinden ziyade “askerlerin kendi ailesine ve komutanlarına duydukları bağlılıktan” kaynaklandığı olarak iddia etmiştir. Bu durum ise aile içi bağlılığın ne kadar yüksek olduğu ve aynı zamanda olağanüstü bir durum olarak Shills’in karşısına çıkmıştır. Böylece ortaya çıkan durumdan kaynaklı olarak ilk kez “primordial” terimi kullanılmıştır. Thomson ise, Shills’in çıkarımlarından yola çıkarak “primordial bağ” açıklamasını ırk ve etnik üzerinde bir bağdaşlaşma yaptığını belirtmiştir. Bunun yanı sıra insanların derinlerde duygusal ve primordial bağları olduğunu ayrıca bunun bir biyolojik ihtiyaçtan ötürü olduğunu belirtmiştir. Bunun sebebi ise etnik ve ırksal kökenlerden dolayı “tatmin etme duygusunun yattığını” iddia etmiştir.⁷²

---

⁷⁰ Abdulvahap Akıncı, Milliyetçilik Kuramları, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 15, Sayı 1, 2014, s139-140.

⁷¹ Emre Gökalp, Milliyetçilik Kuramsal Bir Değerlendirme, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2007, s282.

⁷² Meral Öztoprak Sağır ve H. Serkan Sağır, Etnisite Kuramları ve Eleştirisi, *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 28, Sayı 1, 2004, s9.

Geertz ise ilkçi yaklaşımın bir diğer öncüsü konumundadır. Ona göre toplumlar eski çağlardan günümüze gelen süreç içerisinde doğal bir yapı halindedir. Fertlerin arasında “ilksel” bağların olduğunu vurgulamaktadır. Bunun nedeni olarak ise sonradan verilmediğini aslında doğuştan kazanıldığını iddia etmektedir. Buna göre, fertlerin arasında bulunan kan bağı, inançlar, aynı dili konuşma ve gelenekler ile birlikte ortaya çıkmış olan “doğal” bir süreçtir. Çoban’ın aktardığına göre Geertz, bireylerin içinde doğal bir bağ olduğunu vurgular. Bu bağ kişiden kişiye, dönemden döneme değişmiş olsa bile insanın içinde bulunmaktadır. Geertz, bunu kabilesel ve etnik kökenli bağlara “ilksel” olarak açıklamaktadır. Bu durum ise beraberinde günümüz modern dünyasında devam etmektedir. Çünkü ilksel bağlar süreklilik göstermektedir. Geertz, toplumlar içerisinde bulunan yurttaşlar arasında bir çatışma olduğunu vurgulamaktadır. Bu çatışmanın nedeni olarak ise, birtakım avantajlara sahip olma çabası olarak belirtmektedir. İlksel bağlar olan, kan birliği, ırk, örf ve adetler bu çatışmayı sürekli olarak tetiklemektedir. Bu çatışma hafifleyebilir fakat tamamen bitirilemez bir yapıdadır. Geertz, yaptığı çıkarımla birlikte, çatışmanın ilksel nedenlerle olduğunu belirterek farklı gruplar arasındaki çatışmaların bitmeyeceğini vurgulamaktadır.⁷³

Özkırmımlı ise ilkçi yaklaşımı etnik bağlardan ayrılmaması gerektiğini belirtmektedir. Ona göre hem Shills hem de Geertz’in yapmış olduğu çıkarımlar etnik kökenli olmakla birlikte, bu durum ilksel bakış açısıyla kullanıldığını belirtir. Ayrıca Özkırmımlı, ilkçilik yaklaşımının etnisite kuramlarından alındığını da belirtmiştir. Bu durum ise araştırmacıları, iki farklı tartışma olduğu fikrine götürmüştür. Özkırmımlı’nın aktardığına göre, Smith, etnik kimliği açıklarken “ilkçi-araçsal” bir yaklaşımdan söz ederken, milliyetçilik ile ilgili tartışmalarda ise “eskilci” bir yaklaşım sergilediğini belirtmiştir. Özkırmımlı, iç içe geçmiş bu durumun etnik ve milli bağların beraber değerlendirileceği yerlerin olduğunu da vurgulamıştır.⁷⁴

Özkırmımlı, Smith’in yapmış olduğu ayrımın çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu durumun ilkçi yaklaşıma artık eskisi kadar rağbet olmadığını belirtmiştir. Ayrıca son yıllarda artık savunan olmamasına karşın her zaman “milletlerin eski çağlardan beri var olduğunu” düşünen yazarların olduğunu da belirtmektedir.⁷⁵

---

⁷³ Melih Çoban, Milliyetçilik Teorileri, *Türk Yurdu*, Sayı 295, 2012, s345-346.

⁷⁴ Umut Özkırmımlı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999) s77-78.

⁷⁵ Özkırmımlı, *Milliyetçilik Kuramları*, 80.

İlksel yaklaşımın bir diğer önemli temsilcisi ise Walker Connor'dur. Çoban'ın aktardığına göre Connor, ulusu "ortak kökenleri olan aynı atadan geldiğine inanan insanlar topluluğu" olarak açıklamıştır. Connor yaptığı saptamada ulusal bağlardan ziyade etnik bağlara dikkat çekerek, etnik bağların daha kuvvetli olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Connor, ulusu eski zamanlardan bugüne dek sürekliliğini korumuş bir yapı olarak ele almıştır. Bu durum Connor'a göre, ulusun yaratıcısı olarak görülen insan kavramının aksine, ulus-devlet yaklaşımı ile oluşmuş bir yapının olmadığını belirtir. Oluşan durum ise, yapılan açıklamalarda tek bir ulus kavramının olmasının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Böylece, ulusların tam olarak oluşmadığını belirtmiştir. Bu durumu ise örneklendirerek kendisini savunmuştur. Buna göre, Batı ülkelerinde dahi tam olarak etnik çatışmalar bitmemiştir. Etnik olarak bağlılık duygusu, ulus devlete olan bağlılık duygusunun önündedir. Yani Connor'a göre, az gelişmiş ülkeler ve ileri seviyedeki ülkeler arasında bir farklılık yoktur. Burada Connor, modernist yaklaşımı da eleştirmiştir.⁷⁶

1.5.2. Modernist Yaklaşım

Modernist yaklaşım ilkçi yaklaşımdan farklı bir bakış açısidir. Buna göre modernist bakış açısı milliyetçiliği modernleşme ile birlikte ele almaktadır. Böylece milliyetçilik modernleşmenin bir parçası olarak var olduğunu savunmaktadırlar. Bu yaklaşımı ise "modernist" olarak adlandırmışlardır. Modernist bakış açısında olan düşünürler milliyetçiliğin modern zamanla birlikte ortaya çıktığını savunmuşlardır. Düşünürler milliyetçiliği ele alırken endüstrileşme, laiklik ve kentlileşme süreçlerini de ele almışlardır. Buna göre, modernist bakış açısında milletleri yaratan ana faktör milliyetçiliktir. Modernist düşünürler her ne kadar modernleşme ile birlikte milliyetçiliği ele almışsalar da farklı bakış açıları ile birlikte milliyetçiliği açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin Karl Deustch, kitle iletişim araçlarının artmasını vurgulamışken Anderson ise kapitalizmin yaygınlaşmasına dikkat çekmiştir. Buna göre, "millet kurgusu" kapitalist düşüncelerle birlikte var olduğunu savunmuştur.⁷⁷

---

⁷⁶ Çoban, *Milliyetçilik Teorileri*, 346.

⁷⁷ Yahşi, *Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış*, s703.

Anderson, modernleşme öncesinde var olan toplumların “dini hayali cemaatleri” ile modernleşme sonrası oluşan “hayali ulus cemaatleri” arasında bir bağ kurmaktadır. Anderson’un vurgu yaptığı bu saptamada, modern zamanda baş faktör olan bu iki türün oldukça yaygın olmasının nedenini kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıdır. Bu durumun ortaya çıkmasındaki ana faktör ise sanayileşme ve teknolojinin ürünü olmasıdır. Anderson’a göre, “uluslar sınırlı olarak hayal” edilmektedir. Bu durumu en büyük uluslar bile olsa yaşamakta olan başka ulusların varlığıdır. Bir başka kanıt olarak ise, var olan hiçbir ulusun insanlığın tamamıyla örtüşmemesini göstermiştir. Ulusun egemenliği de hayal olarak belirtilmiştir. Çünkü milliyetçiliğin gelişme süreci, aydınlanma sürecinde ve devrimlerin olduğu bir dönemde ortaya çıkmasıdır. Bahsedilen bu dönemde egemenlik tanrıdan gelmekteydi. Daha sonraki süreçte ise, bir tanrının varlığına bağlı kalınacaksa milletler bunun aracısız olmasını istemişlerdir.⁷⁸

Anderson, ulusun ortaya çıkmasında kapitalizmin etkisi üzerinde farklı bakış açılarına sahiptir. Örneğin, kapitalizmin yayıncılığı nasıl geliştirdiğine vurgu yapmaktadır. Bu durumun mutlak krallıklar üzerindeki etkisinden ve sona erdirmesinden de bahsetmektedir. Anderson gibi Gellner’de milliyetçiliği sanayileşmeye bağlamaktadır. Fakat burada değinilmesi gereken ana husus Gellner, sanayileşmeden ziyade bunun toplumdaki etkisine vurgu yapmaktadır.⁷⁹

Gellner, toplumsal boyutlara değinirken tarım toplumundan yola çıkarak çıkarımlarda bulunmuştur. Gellner’e göre, “toplum içerisindeki yüksek bir kültürün olmasını toplumu da tanımlaması ve bunu yöneten kesimlerin desteklemek zorunda kalmasından” bahseder. Fakat tarım toplumlarında yaşayan bireylerde “yüksek kültürün” olmaması durumu ulusçuluk fikrinin de doğmamasına neden olmuştur. Burada Gellner, tarım toplumlarında fazla kültür olduğunu hatta “*mantar gibi fişkırdığını*” belirtir. Değinilmesi gereken ana husus ise, tarım toplumlarında bu çok sayıdaki kültürün birbirine karşı üstünlük sağlayamama durumudur. Bu bağlamda tarım toplumlarında ki kültür aslında küçük grupları ifade etmekten öteye gidememektedir.⁸⁰

Modern toplumlarda ise durum farklıdır. Sanayi çağında millet kavramının oluşabilmesi ve buna ek olarak milliyetçiliğin doğması için tüm şartlar uygundu. Çünkü tarım toplumlarında toplumsal yapı ve kültür arasındaki ilişki ile siyaset arasındaki ilişki

---

⁷⁸ Anderson, *Hayali Cemaatler*, 20.

⁷⁹ Özkırmlı, *Milliyetçilik Kuramları*, 100.

⁸⁰ Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, s38.

değişmeye başlamış. Tarım toplumlarında çok zor olan ve hatta bazen imkânsız olan sınıfsal durumları doğuştan gelmekteydi. Fakat modern toplumlarda daha kolay hale gelmiş ve böylece toplumsal roller bir seçim haline gelmiştir. Burada önemli bir konu olan diğer husus ise eğitimidir. İyi bir eğitim sunulmasıyla birlikte ve topluma eşit olarak sunulması durumu modern toplumlarda bireyin kazancı ve yatırımı haline bürünmüştür. Gellner, modern çağı “ulusçuluk çağı” olarak nitelendirmekle birlikte, “ulus yaratma” durumunun toplum içerisindeki kültür zenginliğine bağlamaktadır. Ayrıca artık kullanılmayan dillerin tekrardan canlandırıldığını, geleneklerin icat edildiğini vurgulamaktadır. Böylece insanlar “tapınmak için” dini sembol ve mitler yerine kültürün öğelerini yükseltmektedir.⁸¹

Bir diğer modernist akımın öncüsü ise Hobsbawm’dır. Ona göre hem milliyetçilik hem de milletler toplumun bir mühendislik ürünüdür. Böylece bu ürün icat edilmiş gelenekler arasındadır. Yani icat edilen bu gelenek Hobsbawm’a göre kuralları olan alışkanlıktan başka bir şey değildir. İcat edilen bu gelenek toplumlar tarafından benimsenerek geçmiş ve gelecek arasında köprü görevi üstlenmektedir. Bu durum hem eski geleneklere uyulmasını hem de beraberinde yeni geleneklerin ortaya çıkmasına da neden olmaktadır. Burada belirtmek gerekmektedir ki eski gelenekler her toplumda varken modern toplumlarda ise modern gelenekler vardır. Bu bağlamda milli toplum oluşmalı ve aynı zamanda endüstrileşmenin vermiş olduğu parçalanma da engellenmelidir. Hobsbawm, ayrıca en çok geleneğin icat edildiği çağı milliyetçiliğin yükseliş çağı olan “1870-1914” arasında olduğunu belirtmektedir. Halkı bir çeşit oyalama mantığına giren yöneticiler, siyasi hareketliliğin gelişmesiyle birlikte halkı yeni geleneklere ve ritüellere sokmak istemiştir. Sonuç olarak ise toplumu bir arada kendi ekseninde tutmak isteyen yöneticiler, ritüeller ve toplumaştırma hareketleriyle birlikte milletleri yaratmıştır.⁸²

Modernist yaklaşım ile ilgili son olarak Karl Deutsch’a bakmak gerekirse, geleneksel toplumun yerini modern toplumun almasıyla birlikte uluslar ve milliyetçilik doğmaya başlamıştır. Modern toplumun ortaya çıkması ve beraberinde gelen milliyetçilik düşüncesi, iletişim faktörü ile doğmaya başlamıştır. Bu bağlamda toplum içerisindeki iletişimin artması aynı zamanda iş bölümünün artmasını da sağlamıştır.

---

⁸¹ Yahşi, Modernleşme Kavramı Çerçevesinde, 706-707.

⁸² Aksakal, Modernist Milliyetçi Kuramlar Işığında, 214-215.

Oluşan iş bölümü ise toplum içerisindeki iletişim artmasına sebebiyet vermiştir. Deutsch'a göre, ulus kavramı, artan iletişim sayesinde birbirleri ile yoğun iletişim kuran insanlardan meydana gelmektedir. Ticarileşme, kentlileşme, sanayileşme ve okuryazarlığın artması beraberinde milliyetçiliği ortaya çıkarmıştır. Bunun yanı sıra Deutsch, iletişimle birlikte dil faktörünün de üzerinde durmaktadır. Tüm bu süreçlerin, ortak dili, ortak kültürü son olarak ise bu iki faktörün birleşmesiyle birlikte de milliyetçiliğin doğmasını ve güçlendirdiğini belirtmektedir.⁸³

1.5.3. Milliyetçiliğin Türleri

Heywood, "*Siyasi İdeolojiler*" adlı eserinde milliyetçilik kavramını hem ilerici hem de gerici olarak kabul etmektedir. İleri olan kısmını, geleceğe yönelik planlar yapılarak, milli bütünlük ve bağımsızlık çerçevesinde değerlendirirken, gerici kısmını ise geçmişte yaşanan zaferlerin ve başarıların kutlanması olarak değerlendirmektedir. Heywood'a göre milliyetçilik kavramı hem rasyonel olarak hem de irrasyoneldir. Bu durumu ise bir ilke etrafında milletin birleşmesini örnek gösterirken bir taraftan ise eski zamanlardan kalma korkulardan nefret edildiği belirtilir. Heywood, bu durumu birçok faktöre bağlamaktadır. Farklı tarihsel bağlamlarla birlikte, zıt kültürlerin milliyetçiliği yarattığını vurgulamaktadır. Bu yüzden milliyetçilik siyasi çıkarlar için kullanılabilir. Ayrıca Heywood, milliyetçiliğin diğer siyasi doktrinlerle birleşebileceğini ve kendisine rakip olabilecek milliyetçilikler yaratabileceğini belirtmektedir.⁸⁴ Bu bağlamda 4 farklı milliyetçilik türünden bahsetmemiz gerekmektedir.

Liberal milliyetçilik, kökleri Fransız ihtilaline kadar uzanan ayrıca bu devrimin temel değerlerini taşıyan bir türüdür. Bu bağlamda milliyetçiliğin de en eski türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı sonrasında liberal milliyetçi fikirleri olan liderlerin başında gelmekteydi. Ayrıca anti-sömürgeci fikirlere sahip olan çoğu siyasetçi de liberal milliyetçi akımdan etkilenmişti. Liberal milliyetçiliğin temel fikirlerini ise, halkın egemenliğini savunmuş olan fikir insanı Rousseau'dur. 19. asırda halkın egemenliği düşüncesinin içine liberal fikirler dâhil olmuş, baskıcı ve otokratik olan çok-uluslu imparatorluklara karşı savaşan milliyetçiler

---

⁸³ Çoban, Milliyetçilik Teorileri, 346.

⁸⁴ Andrew Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, (Ankara: Liberte Yayıncılık, 2013) s174.

olmuştur.⁸⁵ Burada liberal milliyetçilik için vurgulanması gereken husus ise “insanların doğal olarak bir ulusa dâhil olduğu ve ayrı bir kimliği olduğunu” belirtmektedir.⁸⁶

Muhafazakâr milliyetçilik ise yeni ulus-devlet inşa süreci geçiren ülkelerde değil daha çok kurulu düzeni olan milli ülkelerde rastlanılmaktadır. Bu durum muhafazakâr toplulukların, evrensel olan milliyetçi duygulardan çok “milli vatanseverlik” kavramına itmiştir. Bu bağlamda oluşan yeni durum, sosyal düzeni ve ayrıca kamu düzeni gibi temel eğilimler üzerinde durulmuştur. Muhafazakâr düşünce, beraberinde çatışma da getirmiştir. Sosyalist düşüncenin ortaya atmış olduğu “sınıf dayanışması” fikrine karşı çıkmışlar ve ayrıca ülkelere sahip çıkma veyahut yurtsever olmayı desteklemişlerdir. Bu bağlamda “ülkeyle gururlanma” gibi temel hislere kapılmışlardır. Böylece milli birliği de muhafaza edecekleri görüşüne sahip olmuşlardır.⁸⁷ Bunun yanı sıra ise Muhafazakâr milliyetçilikte, ulus üstü kimlik talepleri de vardır. Oluşan bu talepler yenilikçilere ve göçmenlere karşı korumacı ve sahiplenici bir refleks oluşmasını sağlar.⁸⁸

Yayılmacı milliyetçilik düşüncesi, saldırgan ve militarist temellere dayanmaktadır. Bu milliyetçilik türü 19. asır sonları Avrupa’da etkisi günden güne artmıştır. Bunun sebebi ise Afrika kıtasındaki amansız güç yarışı kaynaklıydı. Burada bir ayrıntıdan bahsetmek gerekirse daha önceki sömürgecilikten farkı, halk desteği alınarak milli benlikle yayılma göstermesinden kaynaklanmaktadır. Yayılmacı politikalar, milli saygınlık için büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda alınan her zafer beraberinde kamusal desteği de artırmaktadır. İngiltere’de bu yayılmacı ve sömürgeci milliyetçi düşünceye “aşırı milliyetçilik” olarak belirtilmiştir. Liberal milliyetçilikten farkı ise üstünlük inancı ve bunun yanı sıra oluşan “şovenist” düşünceleriydi. Milli şovenizmin yüksek olduğu ülkeler ise Rusya ve Almanya’ydı. Rusya’da “Pan-slavizm” Almanya’da ise “Pan-cermenizm” olarak karşımıza çıkmaktadır.⁸⁹ Bunun nedeni ise bulunduğu coğrafya ve milliyetçiliğin arttığı zaman ile ilgilidir. Tarihsel anlamda mağdur edilme hissiyatı ve bunun intikamı duygusu etkili olmuştur. Ayrıca etnik bir

---

⁸⁵ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 174.

⁸⁶ M. Akif Özer, Ufuk Ayhan ve İbrahim İrdem, Liberal Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği: Bir Dikotomi Mi Yoksa Uygulanabilir Bir Argüman Mı?, *TESAM Akademi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, 2018, s41.

⁸⁷ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 177.

⁸⁸ Aytuğ Mermer Üzümlü, Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar, Tartışmalar, Paradokslar, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl 7, Sayı 89, 2019, s330.

⁸⁹ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 179-180.

topluluğun devlet kurma isteği ve diğer doğal kaynaklara erişme isteğinden kaynaklanmaktaydı.⁹⁰

Sömürgeci karşıtı milliyetçilik düşüncesi oldukça önemlidir. Her ne kadar milliyetçi düşünce Avrupa’da çıkmış olsa da sömürgecilik faaliyetleri sonrası tüm dünyada eğilim haline gelmiştir. Sömürge yönetimi altında kalmış olan halklar arasında “milli uyanışın” ortaya çıkması milliyetçi fikirler sayesinde ortaya çıkmıştır. Özellikle Asya ve Afrika halkları içerisinde “milli özgürlük” duygusu sömürgecilik karşıtı fikirler sayesinde oluşmuştur. Bir başka açıdan bakmak gerekirse, sömürgeci ülkeler olan Batı medeniyetleri kendi silahları olan, milliyetçilik fikrinin karşısında duramamışlardır. Buna örnek vermek gerekirse, özgürlük mücadelesi vermiş olan birçok atılıma liderlik eden lider Batı tarzı eğitim almış kişilerden oluşmaktaydı. Bu durum beraberinde ise ekonomik anlamda da “milli uyanış” fikrinin yeşermesine neden olmuştur.⁹¹

1.6. Milliyetçiliğin Eleştirisi

Günümüzde birçok Batılı akademisyen milliyetçileri “ötekiler” olarak kabul etmektedir. Öyle ki milliyetçilerin duygusal bir psikolojide olduklarını varsayarlar. Böylece akıldışı olduğu varsayılan hareketlerde bulduklarını belirtirler. Bazen de denizaşırı sömürgeciliklere karşı mücadele etmiş büyük kahramanlar olarak belirtmektedirler. Billig, bu konuda bir eleştiride bulunmaktadır. Billig, “milliyetçiliğin her yerde bulanabileceğini” savunur. Bu yüzden “ulus-devletlerin dünyası” olarak kabul etmemiz gerektiğini bizimde bu “ulus-devletlerin bir parçası” olduğumuzu kabullenmeliyiz.⁹²

Smith, Billig gibi akademisyenleri eleştirmektedir. Akademisyenler, bu konuda “milletler” kadar milliyetçiliğin olduğunu belirtmişlerdir. Smith, bu konuda akademisyenlerin yanlış milliyetçilik okuması yaptığını belirtmektedir. Çünkü milliyetçiliği, duygular ve hareketler bütünü olarak analiz etmenin bu duygular ve hareketler arasında ortak bağlantı bulunmasına neden olacağını belirtmektedir. Smith, burada bir saptama yaparak, konuyu daha net açıklamak istemektedir. Smith burada “çekirdek” doktrinini ortaya atmaktadır. Buna göre;

---

⁹⁰ Üzümlü, *Tanımların Ötesinde Milliyetçilik*, 331.

⁹¹ Heywood, *Siyasi İdeolojiler*, 181.

⁹² Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002) s26.

- Bütün dünya kendi içerisinde farklı tarihleri olan ve kendine özgü karakterleri olan milletler halindedir
- Siyasal iktidarın merkezinde millet bulunmaktadır ve en büyük bağlanma millete bağlanma durumudur
- Eğer insanlar özgür olmak istiyorsa bir millete bağlı olmaktadır
- Dünyadaki tüm milletler özerk kalmak zorundadır
- Tüm dünyada özgürlük ve barış sağlanacaksa eğer bütün milletler güvenli ve özgür olmalıdır⁹³

Smith, yaptığı bu açıklamalarla birlikte üç farklı sonuç saptamıştır. Buna göre bu üç temel sonucu sıralamak gerekirse, “milli kimlik”, “milli birlik” ve “milli özerklilik”. Saptanan bu üç açıklama Smith’e göre milliyetçilerin her zaman her yerde hedefleri olmuştur. Smith, bu konuda belirtir ki, “çekirdek” doktrin aslında milliyetçi grupların olmazsa olmazı olarak kalmıştır. İşte tüm bu durum “millet kurmak isteyen milliyetçiler için, kendi halkları adına milli birlik ve aynı zamanda milli bir kimlik sağlamaya, bunun yanı sıra ise “bunları korumaya çalışan ideolojik bir hareket” olarak nitelendirilmektedir.⁹⁴

Milliyetçilik ideolojisi diğer ideolojilerden oldukça farklıdır. Diğer ideolojileri aşmak ister ve diğer farklı ideolojilerden kendisine bir parça bulur. Bu durum ise milliyetçilik ideolojisinin “metafizikini” gösterir. Milliyetçi ideolojinin diğer ideolojilerden en büyük farkı ise teorisyenlerinin olmayışıdır. Bunun nedeni olarak ise milliyetçilik diğer kişiler için yani “öteki” için bir duygusal boşalım yüklemesiyle birlikte, bireylere “duygusal yönelim” sağlamaktadır. Milliyetçilik kavramı, bireye yaşadığı toplum içerisinde yaşanan herhangi bir olay konuşma ortamı sağlamaktadır. Fakat bu konuşma ise bireye “düşünme” odaklı değildir. Çünkü düşünmeyi bireye yasaklamaktadır. Bu durum milliyetçiliğin aslında sınırlayıcı olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik, sınırlı bir seçim yapma hakkı tanımaktadır. Bu sınır ise söylenenin hem bir başlangıcı hem de bitişi olarak karşımıza çıkar. Oluşan bu sınır, birey veyahut bireylere belirli bir dil ve kimliği aşırı bir biçimde kavramasına

---

⁹³ Anthony D. Smith, *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*, (İstanbul: Everest Yayıncılık, 2002) s170

⁹⁴ Smith, *Küresel Çağda Milletler*, s170

neden olmaktadır. Bu durum ise milliyetçiliğin altında yatan etmeden kaynaklanmaktadır.⁹⁵

Smith'e göre, milliyetçilik ve "milli kimlik" duygusu, kendi milli benlikleri uğruna hayatını verecek kadar güçlüdür. Smith, bu durumun savaş ve kriz sırasında geçerli olduğunu da belirtmiştir. Smith'in belirttiğine göre "milleti savunma" uğruna (ikinci dünya savaşı dâhil) birçok insanın düşünmeden hayatını feda ettiğini görebiliriz. Bu durum "kimlik" açısından eşi benzeri görülmemiş bir durumdur. Aslına bakılırsa Smith'e göre bu durum milleti acımasızca toplumsal olarak feda etmekten başka bir şey değildir. Böylece Smith'e göre millet kavramı, günümüzdeki "ölümcül mücadelenin" ilk durumu olarak karşımıza çıkmaktadır.⁹⁶

Milliyetçilik kavramı içerisinde, millet tanımı oldukça büyük önem arz etmektedir. İşte tam olarak burada azınlık ve diaspora milliyetçiliklerinde millet kavramı "benlik" konusunda bir kırılma yaratmaktadır. Hem sömürgeci düzen zamanında hem de sonrası bu durum kendisini daha belirgin hale getirmiştir. Bu durumda genel milliyetçilik ve diaspora ve azınlık milliyetçiliklerinde ilk olarak mekan daha sonra ise yaşamakta olan hafıza arasındaki durum oldukça önemlidir. Kimlik kavramı kurucudur. Bu bağlamda azınlık sorunu bütün dünyada önemli bir yer tutmaya başlamıştır. Tam olarak burada belirtmemiz gereken husus, eğer ki azınlık milliyetçileri devlet kurma girişiminde bulunursa krizler yaşaması mümkündür. Bu krizi ise "patolojik kriz" olarak nitelendirebiliriz.⁹⁷

Milliyetçiliğin eleştirisi içerisinde din faktörü de önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda milliyetçilik içerisinde dinin yeri oldukça önemli bir o kadar da kritiktir. Milliyetçilik kavramı içerisinde dinsel olarak bakıldığı zaman, modern zamanda kendi içerisinde vazgeçilmez bir hazine olarak görmektedir. Böylece dini, yeniden yorumlayarak biçimlendirme girişiminde bulunur. Din, burada kendisi uğruna ölmekten farklı olarak hem toplumun istikrarı bakımından hem de egemen gücün gözüyle kaçınılmaz olarak görülmektedir. Bu durumda topluma verilen mesaj cemaat olabilme

---

⁹⁵ Celalettin Yanık ve Mustafa Kara, Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2016, s562.

⁹⁶ Smith, *Küresel Çağda Milletler*, 178

⁹⁷ Yalçın, Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel, 200.

yeti sağlayabilmektir. Bu bağlamda milliyetçilik içerisinde bulunan dinsel duygunun yeri kritik olarak değerlendirilebilir.⁹⁸

Milliyetçilik içerisinde bulunan dini biraz daha incelemek gerekir. Din ve milliyetçilik kendisinden olan bireyi kendi etrafında toplamaktadır. Fakat buradaki ayırım noktası milliyetçilik içerisinde, kendi milliyetinden olmayan kişiye karşı sınır çizmektedir. Bir ortak noktası da milliyetçilik aynı din gibi kendinden olana ölümsüzlük⁹⁹ vaat etmiştir. Böylece bir millet içerisinde yaşayan kişilerin milletleri için canını feda etmesi millet kavramının ölümsüzlüğünü ortaya çıkarmıştır. Din bütününde düşünüldüğü vakit en önemli kavram “Tanrı”dır. Fakat milliyetçilik içerisinde millet kavramı Tanrı’dan daha fazla öne çıkmaktadır. Bu bağlamda dini bayramlardan çok milli bayramlar öne çıkmaktadır. Böylece bir toplum içerisinde yaşayan kişiler dinlerinden daha önce milliyetlerini belirtmeye başlamışlardır. Bu durum kişi öldükten sonra için bile din için öldü yerine “vatan için öldü” denilmeye başlanmıştır.¹⁰⁰

Yukarıda belirtilen açıklamalara baktığımız zaman milliyetçiliğin çok fazla tanımını olduğunu görebiliriz. Bu bağlamda, birçok düşünür dinin milliyetçiliğin bir parçası olarak kabul etmektedir. Bu durum ise, milliyetçilik kavramının dinin ve kültürün bir parçası olarak görülmesine neden olmuştur. Bu bağlamda milliyetçilik için sadece dünyevi denilebilir. Fakat belirtmemiz gerekmektedir ki, birçok düşünür bu durumun “siyasi dine” yakın olduğunu belirtmiştir. Bu durumda milliyetçiliği, olduğu toplumun yapısını, koşullarını ve ekonomik durumlarını incelemek gerekmektedir. Bu yüzdendir ki milliyetçiliğin oldukça fazla tanımını olmuş aynı zamanda da eleştiri oldukça fazla olmuştur.¹⁰¹

1.7. Ulus İnşa Araçları

Bir ulusun kimlik oluşumu çok boyutlu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda oluşan yeni kimlik tek bir unsur ile bağdaştırılmaz. Yine yüzeysel olarak da

---

⁹⁸ Gülsüm Kaymak, Nilüfer Öztürk Aykaç, Milliyetçi Kimliğin Dinsel Dönüşümü, *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 9, Sayı 11, 2014, s337.

⁹⁹ Bu duruma en güzel örnek olarak “şehitlik” kavramını gösterebiliriz.

¹⁰⁰ Aydın Erdoğan, Yeni Bir Din: Milliyetçilik?, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 7, 2018, s249.

¹⁰¹ Temuçin F. Ertan ve Orhan Örs, Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı 62, 2018, s43.

topluma aşıl原因amaz. Ortak mit ve tarihi hafıza toplumlar için önemlidir. Siyasi bir topluluk içerisinde yaşayanları bir arada tutmak için önemli bir yer tutmaktadır. Bu bağlamda aynı toplum içerisinde yaşayanlar için aidiyet duygusu önemlidir. Bu duygunun kişilerin gönüllerine ve aynı zamanda zihinlerine hitap etmesi gerekmektedir. Siyasal kimlik için son derece önemli olan bu durum içerisinde semboller önemli bir yere sahiptir. Semboller yeni oluşturulmak istenilen siyasi kimliğin inşasında ve aynı zamanda aidiyet duygusunun yaratılmasında büyük bir yer tutmaktadır. Bu semboller zamanla siyasi semboller haline gelebilmektedir. Böylece toplum içinde yaşayan bireyler mobilize edilebilmektedir. Bunun nedeni ise bireylerin önemli görmüş olduğu değerlere ve duygulara hitap edebilmesidir. Böylece toplum içerisinde hatıralar, ritüeller ve semboller hatırlanmaktadır. Kendinden sonraki nesiller için de devamlılık niteliğinde olmaktadır. Bu durum, bir siyasi topluluk içerisinde bulunan bireyleri, birlik hayalini oluşturan ortak duygu ve fikirler ile de güçlendirmektedir. Bu duygu ve fikirler bazen akılcı bazen de bilinçli bir fanteziden öteye gidememektedir. Buradaki amaç geçmiş ve geleceği anlamlandırmakla birlikte aidiyet duygusunu inşa etmektir.¹⁰²

Ulusal aidiyet duygusunu daha iyi açıklamak gerekmektedir. Bu konuda Schnapper, ulusal aidiyet duygusunun temelindeki farklı unsurlara dikkat çekmiştir. Buna göre, ortak siyasal anılar, dilsel birliktelik ve dinsel inançlardan bahsetmektedir. Schnapper, sadece bu belirtilen unsurların ulusun oluşması için yeterli olmadığını da vurgulamaktadır. Buna göre, ulusal topluluklar sadece aynı kökenden gelmeleriyle değil aynı kökenden gelmelerine inanmaları ile birlik duygusunu hissetmektedir.¹⁰³ Oluşan bu birlik duygusu yaşanmışlığın olduğu bir coğrafyaya ihtiyaç duyar. Duygu ve bilinçsel bütünleşme bu coğrafyada olmazsa olmaz haline gelir. Ortak anılar, semboller ve mitlerle birlikte bir toprak parçası ile bütünleştirilir. Bütünleşen bu toprak parçasına ise “vatan” adı verilmektedir. Akça’nın Toker’den aktardığına göre, “vatan, millet varlığını sembolleştiren ve aynı zamanda atalardan kalma bir miras ve tarihi hatıraları olan bir hazinedir”.¹⁰⁴ Yani milletin karakterinin ve özünün toprakla birlikte somutlaşmasıdır. Bu bağlamda ulus-devletler oluşmadan önce devletin teritoryal sınırlarına ulaşması

---

¹⁰² Şenol Durgun, Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlılık, *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 2, 2020, s300-301.

¹⁰³ Dominique Schnapper, *Sosyolojik Düşüncenin Özünde Öteki ile İlişki*, (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005) s93.

¹⁰⁴ Akt, Gürsoy Akça, Postmodernite ve Ulus Devlet, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2005, s239.

mümkün değilken ulus-devletlerin oluşmaya başlamasıyla birlikte bu durum ulusların kendilerini belirli bir toprak parçası ile bağdaştırması mümkün hale gelmiştir.¹⁰⁵

Renan, ulusu bir hissiyat ve ruhani bir ilke olarak açıklamaktadır. Bu durumu iki farklı şeyin oluşturduğunu belirtmektedir. Buna göre bu iki farklı unsurun birinin geçmişte diğerinin de şimdide olduğunu vurgulamaktadır. Buna göre geçmişten gelen ortak hatıra kültürünü ve şimdiki zamanda ise ortak karar alma ve birlikte yaşama arzusunu belirtmektedir. Bu iki unsurun aynı zamanda bölünmeden ortak mirası geliştirmeye devam etme iradesi olduğundan da bahsetmektedir. Renan, ulusu bireye benzeterek, fedakârlık ve özverili bir geçmişten bahsetmektedir. Bu bağlamda Renan, ortak ata kültüründen bahsederek bizleri biz yapanın “atalarımız” olduğunu belirtmiştir. Renan, ulus fikrinin sermayesini de açıklamıştır. Buna göre, kahramanlar, büyük adamlar ve zaferlerin birlikte olduğu, şimdi ise ortak iradenin büyük işler yapma isteği ve daha fazlasını istemesi gerektiğini vurgulamıştır. Bunun, halk olmanın başlıca şartı olduğunu öne sürmüştür. Ulusal anıların öneminin oldukça fazla olduğunu da belirtmiştir. Çünkü ulus, fedakârlıklar ve yapılmaya hazır olan fedakârlıklar ile dayanışma haline gelebilecektir.¹⁰⁶

Ulusun meydana gelmesi beraberinde toplum içerisinde kolektif bir hafıza yaratılmasına neden olmaktadır. Birbirini izleyen kuşaklar içerisinde ortak bir belleğin olması toplumun devamlılığı konusunda önemli bir işlev görür. Bu süreçte, toplumun ortak bir tarih olmalı veyahut bu tarih yaratılmalıdır. Bu bağlamda bellek yaratma sürecini bir tarih yazma süreci olarak da niteleyebiliriz. Semboller, sanat eserleri, değerler ve gelenek bu tarih yazma sürecinin içerisinde bir kimlik yaratılma serüvenidir. Böylece tarih ideolojik bir işleve bürünmektedir. Bu bağlamda folklor ve folklorik kahramanlar önemli bir yere sahiptir. Bu kahramanlar sayesinde kahramanlık hikâyeleri destanlaşarak ortak tarih yaratılmasının bir parçası olmaktadır.¹⁰⁷

Ulus inşa araçlarından en önemli faktörlerden birisi de dil faktörüdür. Modern dünyada hem siyasal hayata katılma hem de eğitim, kültür ve bilginin öğrenilmesinde dil faktörü oldukça önemlidir. Bu bağlamda bireyin bir grubun içinde olmak ve duygu düşüncelerini ifade etme noktasında ayrıca ulusun dünyayı kavraması ve

---

¹⁰⁵ Akça, Postmodernite ve Ulus Devlet, 239.

¹⁰⁶ Ernest Renan, *Ulus Nedir?*, (İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016) s50-51.

¹⁰⁷ Hayati Beşirli, Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kimliğinin İnşasında Manas ve Manas Destanı'nın Simgeselliği, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 22, 2015, s31.

yorumlamasında dilin işlevsellik rolü oldukça fazladır. Dilin işlevselliği noktasında ulusun özelliğini temsil etme açısından dil faktörünü atlamamak gerekmektedir. Bu durum uluslar için “dilini biçimi ve özünü” belirleme amacıyla çalışmalar yapmasına neden olmuştur. Siyasal otorite dil konusunda çalışmalar yapar çünkü hem bir iletişim aracı hem de kültürel yaşamın devam edebilmesi noktasında standart bir dil oluşturmak gerekmektedir. Bu durum modern ulus devletlerin denetimi açısından büyük önem arz etmektedir. Ortak dil ve ortak kültür ulus-devletlerin bir aracı haline gelmiştir. Yani dil faktörü uluslaştırma araçları içerisinde en önemli unsurlarda birisidir denebilir.¹⁰⁸

Ulus-devletlerin ortaya çıkması beraberinde uluslar için ayırt edici yeni mit ve semboller yaratma ihtiyacını doğurmuştur. Bu bağlamda uluslar için milli semboller büyük önem arz etmektedir. Yeni oluşan ulus-devletler hem kendi halklarına hem diğer ülkelere kendilerini kabul ettirmek istemiştir. Hem uluslaşma hem de ulus vatandaşı kimliği bu açıdan oldukça önemlidir. Bunun için kendi vatandaşlarının zihninde bir yer edinme mecburiyeti bulunmaktadır. Böylece bireyin kendi devletini benimsemesi de mümkün olabilecektir. Bu benimseme ile kimliğini de pekiştirme imkânı bulabilmektedir. Bu açıdan milli bayrak, ulusal marşlar, milli bayramlar, milli törenler ve milli tatiller önemli araçlar olarak öne çıkmaktadır. Bahsedilen bu araçlarla birlikte farklı statüdeki insanların bir araya gelerek aynı hisleri paylaşması mümkün olabilmektedir. Böylece bireylerin “biz” hissi ve aidiyet duyguları oluşmaktadır. Oluşan birliktelik duygusu ulus imajı için oldukça önemlidir. Belirtmek gerekir ki her ulus kimliklerini korumak istemektedir. Bu bağlamda her ulusun milli marş ve törenleri bulunmaktadır. Milli marş ve milli törenler sebebiyle farklı yaştaki farklı statükodaki vatandaşlar bir ülkü uğruna hareket edebilmektedir. Uluslar içerisinde oluşan ortak duygular yani ülküler gelecek nesillere miras olarak bırakılarak devamlılık sağlanmak istenmektedir. Bir bakıma uluslar kendini oluşturmuş olduğu bireyler için ölümsüzlüğü umut ettirmektedir. Yani milli marşlar ulusun bir parçası olarak, o ulusun bir özet metni ve aynı zamanda imajını ve tarihi mirasını sergilemektedir diyebiliriz.¹⁰⁹

Ulus inşası konusunda ulusun nitelikleri kadar nicelikleri de vardır. Bu konuda, Seton-Watson, “bir toplulukta çoğunluk kendisini ulus olarak görüyorsa ulus ortaya

---

¹⁰⁸ Mehmet Özdoğan, Türkiye’de Ulus İnşası ve Dil Devrimi (1839 – 1936), Akademik Hassasiyetler Dergisi, Cilt 2, Sayı 3, 2015, s233.

¹⁰⁹ Merve Çetin Dağdelen, Ulus – Devletlerin Özet Metni Milli Marş Tezahürleri, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 30, 2022, s362-363.

çıkmiş demektedir”, diyerek ulusun niceliklerinden bahsetmektedir.¹¹⁰ Yani ulus içerisinde yaşayan kişiler bir dayanışma sergilemelidir. Böylece ortak kültür ve ulusal bilinçle bir araya gelmeleri mümkün olacaktır.¹¹¹

---

¹¹⁰ Akt. Hüseyin Kalaycı, Etnisite ve Ulus Karşılaştırması, *Doğu – Batı Dergisi*, Yıl 11, Sayı 44, 2008, s98.

¹¹¹ Kalaycı, Etnisite ve Ulus Karşılaştırması, s98.

2. AZERBAYCAN

2.1. 19. Yüzyılın Sonlarında ve 20. Yüzyılda Azerbaycan Halkında Uluslaşma ve Milletleşme Süreci

2.1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Azerbaycan Kimliği

Kafkasya'nın stratejik olarak en önemli ülkelerinden birisi olan Azerbaycan tarih boyunca birçok güç unsurunun mücadelesine sahne olmuştur. Azerbaycan, coğrafi konum olarak bakıldığında Asya, Avrupa ve Ortadoğu'nun kesişiminde yer almasıyla stratejik öneme sahiptir. Bu önemli stratejik konum ise Azerbaycan'ın ekonomik ve siyasal olarak önemli bir yere sahip olmasını sağlamaktadır. Enerji kaynakları ve transit taşıma olanakları ayrıca askeri stratejik durumu Azerbaycan'ın jeopolitik önemini göstermektedir.¹¹²

Azerbaycan tarihinde ilk kurulan devlet Manna Krallığı'dır. Daha sonra bu devlete Urartular son vermiştir. Urartulardan sonra ise Medler ve Persler bu topraklarda hüküm sürmüştür. 220'li yıllardan sonra ise Ermeniler ve Romalıların hükümranlığı söz konusudur.¹¹³

Azerbaycan tarihine baktığımız zaman Azerbaycan'ın Türkleşmesi ile ilgili çeşitli fikirler ortaya atılmaktadır. Türk ve Batılı Türkologlar 11. ve 13. yüzyıllar arasında bölgenin Türkleştiğini ifade ederken; Rus ve Kuzey Azerbaycanlı araştırmacılar ise bölgenin 7. ve 8. yüzyıllarda Türkleştiğini belirtmektedir. Türklerin bölgeye göçleri 16. yüzyıla kadar devam etmiş sonradan gelen Türkler de zaman içerisinde yerleşmiştir.¹¹⁴

5. yüzyılda ilk olarak Doğu Avrupa'da bulunan Hunlar Azerbaycan'a gelmiştir. Azerbaycan'da bulunan Mugan şehrinin Hunlar tarafından inşa edildiği iddia edilmektedir. Yine Mugan'ın güneyinde bulunan bir yerleşim yerinde de Hunların izleri görülmektedir. 5. yüzyılda içlerinde Oğuz, Kıpçak ve Uygur Türklerinin oluşturduğu Ağaçerilerin Azerbaycan'a geldikleri bilinmektedir. 5 ve 6. yüzyıllar arasında

---

¹¹² Elnur Kazımlı, "Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu" *TASAM*, Haziran 27, 2018, https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51267/azerbaycanin_jeopolitik_konumu_ve_karabag_sorunu

¹¹³ Betül Aslan, Azerbaycan, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 5, (2010)

¹¹⁴ Cevat Heyet, Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 1, Sayı 1 (Kasım 2004) s8.

Kafkasya'nın kuzeyinde yaşayan Sabirler, Azerbaycan'a gelmiştir. Sabirler, Derbend üzerinden Azerbaycan'ın çeşitli yerlerine yayılmıştır. Bizans İmparatorluğu, Azerbaycan'da yaşanan olaylar üzerine Türklerin ilerleyişi durdurmak maksadıysa Sabirlerin üzerine yürümüştür. 100.000 üzerinde hane sayısı bulunan Sabirler 527 yılına kadar Arran ve Şirvan bölgesinde kalmıştır. 6. yüzyılda Avarların bölgeye gelmesiyle beraber yaşanan çatışmalar sonucun Sabirler'in bir bölümü Azerbaycan'ın iç kesimlerine çekilmek zorunda kalmıştır. Bölgeye gelen Bulgarlar ise Güney Azerbaycan'a yerleşmişlerdir. 6 yüzyıldan sonra ise Azerbaycan'ın bir kısmı Göktürklerin olmuştur. Sasaniler zamanında Nuşirevan Azerbaycan'ın tamamını ele geçirmiştir. Bu dönemde çeşitli Türk zümreleri bölgenin iç kısmına göç ettirilmiştir. 7 ve 10. yüzyıllar arasında Hazar Hakanlığı, Azerbaycan'ın kuzeyinde hüküm sürmüştür. Hz. Ömer zamanında Araplar bölgeye geldiğinde Azerbaycan Müslümanlar tarafından fethedilmiştir. Daha sonra Emeviler ve Abbasiler zamanında da bölgede önemli nüfuz sahiptiler. Abbasiler döneminde çeşitli boylardan olan Türkler, Abbasi ordusunda görev alıyordu. Bu durum Türklerin Azerbaycan'a gelmesinde etkili olmuştur. Daha sonra Azerbaycan valiliğine Muhammed el-Afşin adındaki bir Türk getirilmiştir. Abbasiler yıkıldıktan sonra da Muhammed el-Afşin Sacoğulları hanedanlığını kuracaktı.¹¹⁵

Azerbaycan'da, Hunlar, Göktürkler ve Hazarlar gibi Türk kökenli devletlerin hâkimiyetinden sonra asıl olarak Tuğrul Bey zamanında fetihlere başlanmış daha sonra ise Sultan Alparslan zamanında tamamına yakını fetih edilmiştir. Selçuklular zamanında bölgeye Türkmenler yoğun olarak gelmiştir. Fakat bölgede Türk dili hâkim olsa bile kültürel açıdan Farsçanın etkisi devam etmiştir. Timurular ve İlhanlılar ile saraylarda da Türkleşme artmıştır. Akkoyun ve Karakoyunlular döneminde ise bilim, sanat ve kültürel olarak da Türkçenin hâkimiyeti artmıştır.¹¹⁶

9. yüzyıldan sonra, Azerbaycan'da Arapların egemenliği azalmaya başlamıştır. Bunun sonucunda ise bölgede Şirvanşahlar Devleti (891 – 1538) kuruldu. Bu devletin en önemli özelliği ise Azerbaycan topraklarında kurulan ilk Müslüman Türk devleti olmasıdır. Şirvanşahlar Devleti'nin sınırları, Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda Derbentten başlayarak Kür nehrine kadar ki kısmı kapsıyordu. 11. yüzyıla geldiğinde

---

¹¹⁵ Samet Alç, "Azerbaycan Coğrafyasının Türk Tarihindeki Yeri (XVII. Yüzyıla Kadar)" *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri* der., Alaattin Aköz, Şahin Panahov, Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, (Konya: Palet Yayınları, 2018) s68-69.

¹¹⁶ Refik Turan, Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 61, (Ocak 2018) s430.

ise Selçuklular hükmetmiş, daha sonra hâkimiyetlerini kaybetmeleriyle birlikte ise Şemsettin Eldegiz tarafından Atabeyler Devleti kurulmuştur. Atabeyler Devleti'nin topraklarının bir kısmı Azerbaycan'da bulunmaktaydı. Moğol akınlarının 13. yüzyılda başlamasıyla birlikte hem Şirvanşahlar hem de Eldegiz Devleti Moğolların denetimine girmiştir. Harezmsahlar yoğun çaba sonucu bölgeyi ele geçirdiler. Bu durum Moğolların bölgeye seferler yapmasına neden oldu. Daha sonraysa bölge yine el değiştirdi ve Timurluların hâkimiyeti altına girdi.¹¹⁷

15. yüzyılın ortalarına doğru gelindiğinde Moskova Knezliği güçlenmiş bölgenin kaderini değiştirecek bir siyasi yapı hale gelmiştir. IV. İvan, Türk Hanlıkları arasında yaşanan anlaşmazlıkları kendine bir fırsat olarak görmüştür. 1552 yılında önce Kazan'ı kuşatmış daha sonra iki aylık bir çarpışmadan sonra şehri işgal etmiştir. Kazan Hanlığı böylece ilk Rus hâkimiyetine giren hanlık olmuştur. Böylece Kafkasya'da Rusların ilerlemesinin kapısı açılmıştır.¹¹⁸ Çar I. Petro sıcak denizlere inmek istiyordu.¹¹⁹ Bu bağlamda Rusya için Kafkasya'nın bu kadar önemli olmasının sebebi ise stratejik planları için hayati öneme sahip olmasıdır. Buradaki temel amaç Osmanlı ve Kaçar'ları baskı altına almaktır. Bölgenin üç önemli ülkesinin de içerde ve dışarda yaşadığı sorunlar Rusya'yı tedbirli davranmak zorunda bırakmıştır.¹²⁰ İlk olarak Volinski'yi elçi olarak İran'a göndererek halkın durumunu ve kervan yolları hakkında bilgi aldı. 1721 yılında "İran'a Yürüyüş" seferine çıktı ve Bakü'yü işgal etti. Daha sonra ise İran ve Çarlık Rusya'sı, Petersburg'da gizli bir anlaşmaya vardı. Buna göre Rusya'nın işgali resmen tanınmıştı.¹²¹

Azerbaycan topraklarında Akkoyunlu devletinin yıkılmasının ardından yeni bir sayfa açıldı ve Safevi devletinin temelleri atılmış oldu. 1501 yılında Akkoyunlular karşısında zafere ulaşan Şah İsmail hem kendisini şah ilan etti hem de Safeviler Devleti'ni (1501-1726) kurdu. Şah İsmail devleti kurmasının yanı sıra aynı zamanda büyük topraklar ele geçirdi. Böylece Azerbaycan topraklarını tek bir devlet haline

¹¹⁷ Cihangir Hüseyin Afşar, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, (İstanbul: Bilge Oğuz Yayınları, 2015) s206.

¹¹⁸ Nilüfer Mutlu, Hanlıklardan Cumhuriyete Doğru Azerbaycan'ın Kısa Tarihi (1747-1920), *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 37, sayı 1, 2018, s152.

¹¹⁹ Ramin Sadıgov, "Azerbaycan Cumhuriyeti", *Çağdaş Türk Dünyası* haz, Muhammed Bilal Çelik, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020) s4.

¹²⁰ Ali Asker ve Sedanur Şeyban, Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, 2021, s39

¹²¹ Sadıgov, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 4.

getirdi. Yani ilk kez Azerbaycan toprakları Safevi İmparatorluğunda birleşmiş oldu. Şah İsmail, İran ve Irak topraklarına kadar genişledi. Safevilerin doğu sınırı Şeybanilere, Batı sınırı ise Osmanlılara kadar genişlemiştir. Osmanlılar ile girmiş olduğu mezhepsel mücadele Safevileri oldukça yıpratmıştır. Bu durum ise Çarlık için büyük bir fırsat haline gelmiş, topraklarını genişletmek için büyük imkân sağlamıştır.¹²²

Azerbaycan'da tamamen Türkçenin konuşulması ise Türkmen aşiretler vesilesiyle Safeviler döneminde olmuştur. 1747 yılına gelindiğinde Safeviler yıkılmıştır. Bu süreçten sonra iç karışıklar yaşanmış olup birçok bağımsız hanlık kurulmuştur. Daha sonra ise bölgeyi Rusya işgal girişimlerinde bulunmuş, bu süreç 1828 Türkmençay antlaşmasıyla son bulmuştur.¹²³

Azerbaycan tarih içerisinde “*Atropates*”, “*Aturpatakan*” ve “*Ajarbagajan*” gibi isimlendirilmiş olup, Zerdüş inancında önemli yere sahip “ateşler ülkesi” anlamına da geliyordu.¹²⁴ Hüseyinov’un belirttiğine göre, bir başka rivayete göre ise “*od*” anlamında kullanılan “*azer*” kelimesi ve “*muhafız*” anlamında kullanılan “*baygan*” kelimelerinin birleşiminden oluşan “*Azerbaygan*” yani “*Ateşler Ülkesi*” anlamına gelmekteydi.¹²⁵

Fars kaynaklarında ise “*Azeri*” kavramı Türkleşmiş İranilere işaret etmek üzere kullanılmaktaydı. Bu durum “*Azeri*” kelimesini anlamsız kılıyordu. Çünkü kendisini senelerce “Azerbaycanlı” olarak gören halk için bir anlam ifade etmiyordu.¹²⁶ Sovyet zamanında bu halk Türk değil Azerbaycanlı olarak adlandırılıyordu. Rusların temel amacı ise Kafkasya’daki Türklerin izlerini yavaş yavaş da olsa silmektir.¹²⁷

2.1.2. Azerbaycan’ın İşgali ve Azerbaycan Aydınlanmasında Ulus Bilinci

Azerbaycan tarihinde eski dönemleri saymazsak güç mücadeleleri genel olarak Ruslar, İranlılar ve Türkler arasında yaşanmıştır. Azerbaycan, 19. yüzyılda İran – Rus savaşları sonucunda bugünkü şeklini almıştır. Ruslar böylece Azerbaycan’ın Kuzey

¹²² Afşar, *Azerbaycan Nadir Afşar Devleti*, 206-207.

¹²³ Turan, *Kuzey Azerbaycan’da Modern*, 430.

¹²⁴ M. Vedat Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, (Ankara: Kadim Yayınları, 2012), s31.

¹²⁵ Hacer Göl, Geçmişten Günümüze Azerbaycan, *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (Haziran 2016) s153.

¹²⁶ Ebulfez Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*, (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2006), s15.

¹²⁷ Elvira Latifova, Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan’da Türklerin Kafkasya Tarihi’ndeki Rolü İle İlgili Yeni Kavrama Dair, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, Cilt 2, Sayı 5, (2015) s7

bölümünü alırken İran ise Güney’de kalan kısmı sahiplenmiştir. Fakat buna rağmen bazen Rusya, İran’da kalan kısma da müdahalelerde bulunmuştur. Kafkaslardaki Rus hâkimiyetinin artması İran – Türk çatışmalarının artmasıyla beraber başlamıştır. Ruslar bölgede yaşayan Hristiyan toplulukların desteğini almıştır. Böylece Büyük Katerina döneminden itibaren müdahalelerde bulunulmuştur. Sonunda önce “Gülistan” daha sonra “Türkmençay” anlaşması ile Aras ırmağının kuzey kısmında yer alan Azerbaycan topraklarını ele geçirmiştir.¹²⁸

Avrupa’da başlayan ve tüm dünyayı etkisi altına alan ulusçuluk akımı Azerbaycan’da da etki göstermiştir. Bu dönem 19. yüzyıldaki Rus etkisi altında gerçekleşmiştir. Çarlık Rusya’nın uyguladığı politikalar eğitim, dil, din ve kültür alanlarında Azerbaycan’da etki etmiştir. Bu da ulusal kimliği oluşturan faktörleri etkilemiştir.¹²⁹ Ruslaştırma politikaları Azerbaycan toplumunda her kesimden tepki almıştı. Bu bağlamda yapılan tepkiler milli duyguları kabartmış, Rus karşıtı propagandalar yapılmasına neden olmuştur. Etkilenmesi bakımından olanaksız gözükten Azerbaycanlı aydınlar dâhil bu çaba başarısız bir girişim olmuştur. Müslüman cemaat milletleşmeye doğru adım atmaktaydı fakat en önemli adımlardan birisi şüphesiz ki “sekülerleşme” olmuştur. Sekülerleşme Rus işgaliyle birlikte toplumda yer etmeye başlamıştı. Azerbaycanlı aydınlar toplumsal ve kimlik yorumlarında artık din dışı fikirleri gündeme getirmeye başlamışlardı. Azerbaycanlı ikinci nesil aydınların Sünni olmaları ile bu dönem İran etkisinden çıkıldığı ve Türkiye’nin etkisinin yüksek olduğu bir dönem olmuştur. Bu da milli olarak Türklük fikrini körüklemeye başlamıştır.¹³⁰

Rusların Azerbaycan’ı işgal etmesiyle birlikte asimile etme politikaları yürütülmeye başlandı. İlk olarak hanlık sistemi etkisiz hale getirildi. Daha sonra ise Rus subayları ile resmi daireler ve eyaletler yönetilmeye başlandı. Bu sisteme “*kamendant*” adı verilmiştir. Mahkemelere de aynı şekilde bazen bu subaylar tarafından başkanlık ediliyordu. Aynı zamanda bu dönemde Türkçe yasaklandı. Türklerin sahip olduğu topraklara el konuldu. Rusya’nın çeşitli yerlerinden gelen Ruslar ile otorite

---

¹²⁸ Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s32.

¹²⁹ Turan, “*Kuzey Azerbaycan’da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış*,” s431.

¹³⁰ Savaş Açıkkaya, Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 1, Sayı 25, (2010) s417-418.

kuvvetlendirilmeye çalışıldı.¹³¹ 19. yüzyılın sonlarına doğru ise baskı ve şiddet oldukça artmıştı. Bunun üzerine Azerbaycan'da “Kaçaklar” adında yerel direniş grupları kuruldu. Azerbaycan'da bu direniş hareketine hem köylüler hem de şehir halkı oldukça destek verdi. “Kaçaklar” sömürü düzenine karşı artık milli direnişin simgesi haline gelmişlerdi. Öyle ki halka baskı yapan ve halkı sürekli olarak bunaltmış olan Çar'ın idari ve devlet memurlarına karşı “Kaçaklar” tarafından ceza veriliyordu. Memurların yerli işbirlikçileri de aynı şekilde cezalandırılıyordu. Bunun ardından ise Çarlık rejimi de Kaçaklar'a karşı mücadele etmeye başlamıştı. Önemli casusluk faaliyetlerinin de olmasıyla beraber yakalanan isyancılar öldürülmeye başlandı.¹³²

Rusya Türklerinin birbirinden habersiz ve plansız hareket etmelerinin bazı sonuçları olmuştur. Bu bağlamda Rusların temel amacı halkın cahil kalmasını sağlamak istemekteydi. Ruslar amaçlarına ulaşmak maksadıyla Rus – Tatar okulları açmış Müslümanların buralarda eğitim alması sağlanmıştı. Bu okullarda okuyan birçok kişi Rusya'nın çeşitli yerlerinde üniversite okumuştur. Fakat bu üniversitelerde okuyan aydın kişiler, Rusya'ya değil kendi halkına hizmet etmek istemiştir. Çünkü Batı kültürünü tanıyan ve anlayan aynı zamanda Rus kültürünü de öğrenen yeni tip aydınlar kendi kültürünü asla unutmamıştır.¹³³ Hürriyetçi düşünceler, demokrasi ve halkçılık kavramlarını öğrenen bu kişiler öğrendikleri bilgiler ile Azerbaycan Türklerine eğitimde gelişme ve ileri gitme fırsatı sunmuştur. Aydınlar halkına milli dillerini yaşatmak, milli bir ekonomiyi anlatmak gibi temel fikirleri aşılama çalışmıştır.¹³⁴

Azerbaycan'da ulusal kimliğin gelişimine baktığımızda aydınlar önemli yer edinmektedir. Önceleri Azerbaycan halkını çağdaştırma arzusu benimsenmiş, daha sonra ise birçok faktörün etkisiyle beraber ilk olarak özerklik kavramı daha sonraları ise uluslaşma ve devletleşmeyi hedef olarak gören bir grup aydın mücadeleye girişmiştir.¹³⁵ Ulusal kimliğin gelişimi aynı zamanda ulusal burjuvazinin de desteğiyle olmuştur.

---

¹³¹ Alaattin Uca, Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynel Abidin Tagiyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi'nin Hizmetleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 7, (1997) s203-204.

¹³² Sadıgov, “Azerbaycan Cumhuriyeti” s10.

¹³³ Okan Yeşilot, Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 7, (2009) s98.

¹³⁴ Ahmet Çamalan, Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusya'sı Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri, *Qafqaz Üniversitesi Dergisi*, Sayı 31, (2011) s37.

¹³⁵ Rafiq Rüstemov, “1918'lere Doğru Azerbaycan'da Milli Kimlik Oluşumu Sürecinin Üç Bileşeni” Azerbaycan'da Din ve Kimlik, haz., Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014) s33.

1870'lerde Çarlık Rusya'nın izlediği politikalar ve Bakü petroleri ulusal burjuvaziye ortaya çıkarmıştır. Burjuvazinin etkisinin fazla olmasının nedeni ise Bakü'de demografik yapının artık Müslümanların aleyhinde olmasıdır. Demografik yapının da değişmesiyle burjuvazi aydınlarla birlikte hareket etmiştir.¹³⁶

Azerbaycan Milli Hareketi, bazı araştırmacılar tarafından 1905'de başlatılmaktadır. Ancak tarihi kaynaklar bu hareketin aslında 1870'lerde başladığını göstermektedir. 19. yüzyılın son çeyreğinde millet biçimli hale gelen Azerbaycan'da "Türk Milleti" ve "Azerbaycanlı Türk" kavramları kullanılmaya başlanmıştır. Sultanov, "Keşkül" gazetesinde 1891 yılında yazdığı makalede "milletin nedir?" sorusuna "Müslümanım hem de Türküm" diyerek cevap vermiştir. Bu bağlamda hem Türk hem de Müslüman varlığını anlamak için çok vakit gerekliydi. Bir neslin omuzlarında (yani aydınların) "millet" konusunda büyük bir yük vardı.¹³⁷

Azerbaycan'da aydınlar 19. yüzyılda bir kimlik arayışı içine girmişlerdir. Burada tam olarak ulus kavramı olmasa bile Azerbaycanlı aydınların Türklük şuuru ve Azerbaycan vatani algısına ulaşılmasında ön ayak oldukları söylenebilir. Abbaskulu Ağa Bakuhanov ve Mirza Fethali Ahundov gibi isimler bu açıdan öne çıkmaktadırlar. Ayrıca "din ve dil" birliği sloganıyla belirten "Ekinci" gazetesini çıkaran Hasan Bey Zerbadi'yi (Melikov) da belirtmek gerekir. Gazetenin temel amacı Türkçeyi korumak ve onu geliştirmektir.¹³⁸ Hasan Bey önce ilk olarak "milli hareketin" prensiplerini belirlemiştir. Hasan Bey "Ekinci" gazetesinde aynı zamanda Ahundov ile fikir tartışmasına da girmiştir.¹³⁹

1875 yılında "Ekinci" gazetesi kapatıldıktan sonra 1879'da Said Ünsizade tarafından Tiflis'te "Ziya" adında yeni bir gazete çıkarıldı. Gazetede haftalık olarak çıkarılıyordu ve edebi, siyasi, sosyal ve ilmi olarak içerikler üretiliyordu. 7 bölümden oluşan "Ziya" Gazetesi Ünsizade'nin daimi olarak matbaasının olmaması ve Azerbaycan dilini bilen çalışanın olmaması gibi sorunlarla karşılaştı. Ünsizade bu olumsuz durumlar karşısında kendine yeni bir mülk almak durumunda kaldı. Matbaayı yeni aldığı mülke taşıyan Ünsizade "Ziya" adlı gazetesini "Ziya-yı Kafkasiyye" adıyla

---

¹³⁶ Orkhan Valiyev, Çarlık Dönemi Azerbaycanı'nın Uluslaşma Süreci, *Doktora Tezi*, Sakarya Üniversitesi, (2020) s86-87.

¹³⁷ Süleyman Əliyərli, *Tariximiz Açıqlanmamış Mövzuları İle* (Bakı: Mütərcim, 2012) s91.

¹³⁸ Ali Asker, Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918 – 1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler, *Yeni Türkiye*, Sayı 75, (2015), s536.

¹³⁹ Əliyərli, *Tariximiz Açıqlanmamış Mövzuları İle*, s92

çıkarmaya başladı. Daha sonraki süreçte maddi imkânsızlıklar sonucunda 1884 yılında gazete yayın hayatına son verildi. 1900’de Ünsizade gazeteyi tekrar çıkartmak istemiş fakat Çarlık Hükümeti buna izin vermemiştir.¹⁴⁰

Azerbaycan’da “Ekinci” gazetesinin etkileri hiç durmadan artmıştır. 1883 yılında önce dergi olarak¹⁴¹ sonra da gazete olarak yayın hayatına devam eden “Keşkül” yayınlandı. “Ziya-yı Kafkasiyye” kapandıktan sonra Said Ünsizade’nin kardeşi olan Celal Ünsizade tarafından Tiflis’te çıkarılmıştır. Keşkül’de dil, edebiyat, ilim, eğitim gibi konular üzerinde durulmuştur. Ayrıca Rus ve Avrupa edebiyatlarından eserler tercüme edilmiştir. 1890 yılında “İslam birliği ideali” yaydığı gerekçesiyle yayın hayatına son verilmiştir.¹⁴²

Düşünür Mirza Fetih Ali Ahundov ise Azerbaycan’da gelişen ulus fikrinde ön plana çıkmaktadır. Ona “Şark’ın Gogol’u” denmiştir. Alfabe sorununu belirten ilk aydındır. Bunun için 1863’te İstanbul’a dahi gelmiş fakat herhangi bir sonuç elde edememiştir.¹⁴³ Ahundov’u Batı tarzı üslubu meşhur etmiştir. Türk toplumunun yaşadığı sorunları alaycı bir tavırla eleştirmiştir. En büyük arzusu kendi yaşadığı toplumun dünyanın gelişmiş halkları gibi olmasıydı. Ahundov, yerelci bir tavır sergiliyordu. Kendi ülkesinde üretilmeyen yani “ithal” ürünler “toplumun milli ve manevi değerlerine” aykırı olmamalıdır diye düşünüyordu. Yine Azerbaycan Türkçesi onun zamanında sadeleşmeye başlamıştır. Eserlerini okuyan halkın kendini anlamasını kolaylaştırmış yani Türkçe yazmıştır. Ahundov, kendinden sonra gelen aydınlara da fikir anlamında öncülük yapmıştır. Her ne kadar Türkçe yazmış olsa da Farsçılık düşüncesine de sahipti. Aynı zamanda din ile arasında mesafe olması da toplum tarafından olumsuz karşılanmıştır. Tüm bunlara rağmen Ahundov’un Kafkasya’da yaşayan Türk aydınları üzerinde önemli bir etkisi olmuştur.¹⁴⁴

Ahundov’un başlattığı aydınlanma yolunda önemli adım atanlardan birisi de Ali Bey Hüseyinzade’dir. Hüseyinzade Bakü’nün Salyan Kasabasında 1864’te dünyaya gözlerini açmıştır. Tiflis Müslüman – Türk okulunda ilköğrenimini gördükten sonra

---

¹⁴⁰ Zeynep Akarslan, Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, (2019) s7.

¹⁴¹ “Keşkül Dergisi” sadece 11 sayı ve dergi olarak yayınlanmıştır.

¹⁴² Akarslan, *Azerbaycan’da Kültürel Uyanış ve Basın*, 8.

¹⁴³ Ali Asker, Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında Sosyo – Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri, *Yeni Türkiye*, Sayı 75, (2015) s528.

¹⁴⁴ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s69-70

1875 yılında Tiflis klasik müzik gimnaziyumuna girmiştir.¹⁴⁵ Hüseyinzade 1918’de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin ideolojik temelini oluşturan en önemli isimlerden biridir. Petersburg’da tıp eğitimi alırken Türk halkına mesaj vermek amacıyla 1889’da İstanbul’a gitmiştir¹⁴⁶. Hüseyinzade, milli kurtuluş savunucusu ve milli kimliğe önem veren önemli bir isimdir.¹⁴⁷ Buna en güzel örnek olarak ise Rusya’da ilk günlük gazetesi olan “Hayat” gazetesinde yayımladığı “*Bize Hangi İlimler Lazımdır*” adlı makalesidir. Yazar, Müslüman – Türk halklarının muasır medeniyetler seviyesine gelebilmesi için “*Türkleşmek, İslamlaşmak ve Avrupalılaşmak*” gerektiğini öne sürer. Hüseyinzade’nin kullandığı bu üçlü söylem o kadar etkili olacaktır ki Müsavat Partisi’nin sloganı aynı zamanda da AHC’nin bayrağında bulunan üç renk ile özdeşleşecektir. Ayrıca üstünde durulması gereken en önemli konulardan birisi ise Azerbaycan Türklerinin en büyük sorunlarından birisi olan Şia – Sünni anlaşmazlığının ortadan kalkması için gösterdiği uğraştır.¹⁴⁸ Hüseyinzade çok güçlü bir düşünce sistemine sahip fikir adamıydı. Ona göre Türk birliği fikri Türkler arasında dayanışmayla çözülebilirdi. Türklerin birlik olabilmesi için dilin olmazsa olmaz olduğunu düşünüyordu. Bu doğrultuda yaptığı çalışmalarda Osmanlı Türkçesinin tüm Türk dünyasında egemen olması fikrini savunmaktaydı. Bu fikrini de “Füyuzat” dergisinde dile getirmekteydi.¹⁴⁹

Diğer önemli bir aydın, Ahmet Ağaoğlu¹⁵⁰ ise 1869’da Azerbaycan’ın Şuşa şehrinde dünyaya gelmiştir. Mahalle mektebinde okula başlamış daha sonra Sıbyan okuluna gitmiştir. 1888 senesinde ise eğitimini tamamlama amacıyla Paris’e gitmiştir. Ahmet Bey, Avrupa’ya eğitim için giden ilk kişidir. Paris’te tarih filoloji bölümüne giriş yapmış aynı zamanda da Hukuk Fakültesi’ne girmiş burada da eğitim almıştır. Hüseyinzade Bey gibi o da “Hayat” gazetesinde yazı yazmıştır. Bir yıl burada çalıştıktan sonra “*İrşad*¹⁵¹” adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır. 1905 yılında Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasında yaşanan şiddetli çatışmalardan ötürü “Difai” adında bir örgüt kurmuştur. Kısmen de olsa çatışmaları durdurmakta başarılı olmuştur. 1907

¹⁴⁵ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s85.

¹⁴⁶ Aynı zamanda İttihat ve Terakki’nin kurucularından birisidir.

¹⁴⁷ Sevil Garaşova, XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzade’nin Yeri, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16 (2004)

¹⁴⁸ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s87-88.

¹⁴⁹ Asker, *Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında*, s532.

¹⁵⁰ TBMM’de II. Ve III. Dönem milletvekili, Türkiye Cumhuriyeti’nde ilk kadın avukat Süreyya Ağaoğlu’nun babası.

¹⁵¹ *İrşad*, Azerbaycan Türklerinin ikinci günlük gazetesidir.

senesine gelindiğinde Bakü’de petrollü alan üzerinde kalan Türklerin göç ettirilmek istenmesi üzerine Petersburg’da Türkleri temsil etmek üzere toplantılara katılmıştır. Otuz beş gün süren müzakereler sonucunda Azerbaycan Türklerinin göç ettirilmesi konusunda büyük bir mücadele etmiş ve süreci bertaraf etmiştir.¹⁵² Ahmet Bey, Rusya’da o dönemki Müslüman Türkleri incelerken “millet” tarifi de yapıyordu. Ona göre, “*Rusya’da yaşayan Müslümanlar, pek az istisna ile, büyük Türk – Tatar ırkına mensuptur. Tek bir dille konuşup aynı dini inancı paylaşmaktadırlar.*”¹⁵³ Sürekli arayış içerisinde olan Ahmet Bey yaşadığı sürece önce İrancı görüşlere sahipti. Daha sonra ise Türkçü görüşleri savunmaya başladı. Türkiye’de yaşadığı sırada ise liberal milliyetçi görüşleri savunmaya başlamıştır.¹⁵⁴ Ahmet Bey Ağaoğlu ve Hüseyinzade Bey’in Kafkasya’yı terk etmesi bölgede büyük bir hüznü yaşatmıştır. Gazeteler onlardan “*aydınlanmadan yetim kalmış bir bölük Kafkas Türklerinin babaları*”, “*sağırların işiten kulağı, körlerin gören gözü ve lalların konuşan dili*” diye bahsetmiştir.¹⁵⁵

2.1.3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin Kuruluşu

1900’lü yıllarda Rusya içeride birçok sorun ile karşılaşmıştı. Ekonomik olarak oldukça zor durumdaydı ve Azerbaycan’daki petrol sanayisi oldukça önemliydi. Yaklaşık olarak 112 bin kişinin çalıştığı 3000’e yakın işletme ekonomik durgunluktan ötürü 1900-1903 arasında kapanmıştı. Bakü’de Çarlık yönetimine karşı protestolar yaşanmaya başlamıştı. Çarlık Rusya’da iç sorunları daha hızlı çözebilmek adına birçok yerde Azerbaycanlılar ve Ermeniler arasındaki etnik ateşlenmeyi de sürekli olarak artırmak istiyordu.¹⁵⁶

Tüm bunlara rağmen Rus hükümeti içerdeki sorunları çözmek yerine Çin’i yağmalamak ve Kore’yi de paylaşmak istiyordu. Sanayisi gelişen Japonya ise hiçbir pay alamamıştı. 1904 yılında iki ülke arasında savaş başlamıştı. Rus Baltık donanması gönderilmiş ve hezimete uğranmıştı. 3 Ocak 1905 yılında Rusların Japonlara teslim

---

¹⁵² Münir Atalar, Ahmet Ağaoğlu (1869-1939), *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2018) s139-140.

¹⁵³ Akt. Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s90

¹⁵⁴ Aydın Balayev, Ahmet Ağaoğlu – Doğu’nun Avrupalılaşması Fikrinin En Büyük Savunucusu, *İrs Miras Dergisi*, Sayı 18, (2018-2019) s27.

¹⁵⁵ Akt. Asker, *Azerbaycan’da Milli Kimlik İnşasında*, 531.

¹⁵⁶ Sadıgov, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, 12.

olması büyük bir yenilgi olarak tarihe geçmiştir.¹⁵⁷ Rusya'nın ilk defa Hristiyan ve Asyalı olmayan bir ülkeye yenilmesi Rusya'nın imajını zedelemiştir. Bozgunun etkisi Tüm Orta Asya ve Azerbaycan'da görülmüştür. Bölge halkları Çarlık Rusya ile artık hesaplaşmaya gitmek istemiştir. Rusya'da anayasal hareketler artmış yeni haklar talep edilmeye başlanmıştır. Tüm bu yaşanan olaylar Çarlığın tasfiyesi olarak önemli bir gelişme olarak gözlenmektedir.¹⁵⁸ Azerbaycan bu süreçte 20. yüzyıla iki toplumsal grupla girmiştir. Bunlardan ilki aydınlar, ikincisi de işçi sınıfıdır. Halk maddi olarak zor günler geçiriyordu. Bu durumu fark eden aydınlar işçi sınıfını kendi etrafında toplamaya çalışmıştır. Aydınlar, milli azınlıklara siyasi haklar verilmesi ve reformların yapılması gibi konularda bilinçlendirmek istemiştir.¹⁵⁹

1905 Rus İhtilali Azerbaycan toplumunda aydınların Çarlığın sömürgecilik politikalarına karşı muhalif tutum içerisine girmesine neden olmuştur. Ülke içerisinde yaşayan Müslümanların konuşabilecek hiçbir platformun olmaması toplumun eleştiri noktası haline gelmiştir. Bu süreç Azerbaycan'ın bağımsızlığa giden yolundaki önemli süreçlerden birisi olma özelliğine sahiptir. Daha sonraki süreçte 1905 yılında Kafkasya, Türkistan ve Kırım'dan gelen Müslümanlar aydınların çabalarıyla toplanmıştır. Kongrede¹⁶⁰ milli kimlik ve demokrasi kavramlar önemli yer etmiştir. Kongrede bulunan çoğu kişinin Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (AHC) kuruluşundaki payı yüksektir. Kongrede toplanan aydınlar Rusya'dan kopmaya yönelik fikirler belirtiyordu. Çarlık hükümeti savaşın ardından otorite sorunu yaşıyordu. Bunu fırsat gören Ermeniler ise etnik çatışmalar başlatmıştı. Çatışmaların başlaması ise Azerbaycan'daki siyasi çalışmaları hızlandırmaya başlamıştır. Siyasi alanda temel alınan konular “çağdaşlaşma, İslam ve Türklük olmuştur.” Tüm bu süreçler fikri olarak AHC'ye giden yolu açmıştır¹⁶¹. Çünkü katliamlara maruz kalan Azerbaycan Türkleri katliamların verdiği mesajları asla unutmamışlardır.¹⁶²

---

¹⁵⁷ Hüseyin Baykara, *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*, (İstanbul, Azerbaycan Halk Yayınları, 1975) s108.

¹⁵⁸ Ufuk Özcan, Ahmet Ağaoğlu'nun Kişisel Serüveni Açısından XX. Yüzyılda Türkiye ve Azerbaycan'daki Modernleşme Süreci, *İstanbul Journal of Sociological Studies*, Sayı 29, (2011) s81.

¹⁵⁹ Nazim Gahramanov, 20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesi, *İrs Miras Dergisi*, Sayı 17, (2017) s22-23.

¹⁶⁰ Kongrenin adı, “İttifaki-Müslimin”dir.

¹⁶¹ Rameş Rzayev, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Teşekkül Aşamaları, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2 (2020) s896-897.

¹⁶² Gürbüz, “Kafkasya'da Siyaset” s35.

Rusya'daki Müslüman kurultayları 1906 yılında da devam etmiştir. Bunun ana faktörlerinden birisi Rusya'nın farklı bölgelerinde çıkan gazetelerdi. Gazetelerin sürekli olarak yayın yapması Rusya Türklerinin bölünmeden hareket etmelerini sağlamıştır. Böylece "birlik" sağlanmaya çalışılmıştır. İkinci büyük Rusya Müslümanları Kurultayı Petersburg'da gerçekleşmiştir. Yapılan kurultayda çok önemli kararlar alınmıştır. Bunlardan bazıları, toplantı için izin vermeyen Çarlık rejimini protesto etmek, Azerbaycan ve Kafkasya'da yaşanan Ermeni zulmüne karşı kınama göndermek ve hükümete dilekçeyle temsilci gönderme kararı alındı. Katılımcılar Rusya'da yaşamakta olan Müslümanlar için birlikte hareket etmek ve "ittifak" kurmak için Kuran-ı Kerim'e el basarak yemin etmişlerdir. Bunun sonucunda ise "Rusya Müslümanları İttifakı" kuruldu. İttifakın merkezi olarak ise "Bakü" seçildi. Fakat belirtmek gerekir ki maddi imkânsızlıklar ittifakın faaliyet göstermesine engel olmuştur.¹⁶³

Rusya'da yaşanan 1905 devrimi bütün halklar için kısmen de olsa özgürlük alanı açmıştır. Devrime Türkler katılmamış olsa da devrimin açtığı özgürlük alanından faydalanmışlardır. 1905'den sonra Azerbaycan Türklerinde milli bilincin oluşmasında Hacı Zeynelabidin Tagiyev öncülük etmiştir. Tagiyev, Çarlık hükümetinden Kafkasya'da yapılması gereken reformları sunmak istemiştir. Bunlardan bazıları, ücretsiz eğitim, toprak reformu ve Ruslar ve Müslümanlar arasında eşitsizlik kalmaması yönündeydi. 1905-1916 yılları arasında Azerbaycan Türkçesinde 60'tan fazla dergi yayımlanmıştır.¹⁶⁴

Ahmet Ağaoğlu'nun kurduğu "*Difai Partisi*" görüşleri itibariyle daha çok Panislamist görüşlere yakındı. 1908 senesinde Rusların yönetimi tekrar ele geçirmesiyle beraber Ağaoğlu'nun yazıları Pantürkist olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Sonraki süreçte 1909'da Difai "savaş partisi" olduğu gerekçesiyle kapatılmıştır. "Difai" Kafkas Türklerinin ilk örgütlü teşkilatı olmuştur. Kendinden sonra kurulan Müsavat Partisi'ne (MP) örnek teşkil etmiştir. MP'nin en önemli özelliği ihtilalci ve milliyetçi akımlar içerisinde olan aydınlar tarafından kurulmasıdır. Mehmet Emin Resulzade, Abbas Kulu Kazımzade ve Veli Mikayilov gibi isimler MP'nin öncü isimlerindedir. Müsavat kelime anlamı olarak "eşitlik" anlamına gelmektedir. Resulzade bunu ismi seçmelerinin

---

¹⁶³ Ahmet Karaca, Çarlık ve Bolşevik Rusya Döneminde Türk – Müslüman Kurultayları'nın Bolşevik Devrimine Etkisi, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 11, Sayı 1, (2022) s81-82.

¹⁶⁴ Alperen Budak, Müsavat Partisinin 1911 – 1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 28, Sayı 2, (2018) s334.

nedenin “Ruslarla Türklerin eşit olması gerektiğini” vurgulamak olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁵ MP, ilk yıllarında daha geniş kitleye hitap edebilmek adına bir bildiri yayınlarak milliyet fark etmeden bütün Müslüman halkları bir araya getirerek birleştirmek istemiştir. MP’nin ilk faaliyetleri görünürde Panislamist olmuştur. Burada temel amaç birlikte hareket ettikleri Rusya Türkleri hariç Rusya dışındaki Müslümanlardan da destek görebilmektir. Aslında MP bir kimliği Rusya’da yaşayan tüm Türklerin geneline yaymak istemektedir. Çünkü Müsavatçılara göre tüm Türkler aynı kök ve inançtan beslenmekteydi. Yani MP üyeleri Osmanlı, İran ve Rusya’da yaşayan Türkleri tek çatı altında görmekteydi. Resulzade’nin 1913 yılında İstanbul’dan af ile geri dönmesi ve aktif politikaya dâhil olması ile MP’nin görüşlerinde önemli değişimler yaşanmaya başlamıştır.¹⁶⁶

1917’de yaşanan devrim bölge ülkeleri için bağımsızlık yolunda bir umut olmuştur. Devrim’in en büyük ismi Lenin’in imzasıyla “Milletlerin Hakları Beyannamesi” yayımlandı. Akifoğlu’nun belirttiğine göre “*Rusya toplulukları kendi mukadderatlarına bizzat kendileri karar verecektir. İstedikleri takdirde de Rusya’dan tamamıyla ayrı bağımsızlık bir devlet kurabileceklerdir.*”¹⁶⁷ Alınan bu karar Azerbaycan’da bağımsızlık ateşini yakmıştır. Bağımsızlığa inananlar artık siyasi faaliyetlerini hızlandırmıştı. Mehmet Emin Resulzade ve arkadaşları tek kurtuluşun milli bağımsızlık olduğunu düşünüyordu. Tiflis’te, Kafkasya Konfederasyonu toplandı. Lenin her ne kadar “*her milletin kendi geleceğini tayin edebilmesini*” söylese de Kafkasya Fevkalade Komiserliği’ne Ermeni bir komünisti getiriyordu. Akifoğlu burada, Lenin’in Azerbaycan bağlamındaki temel amacını komünist hükümetin eline bir an önce Bakü petrolünün geçmesi, olarak yorumlamıştır.¹⁶⁸ Tüm bunların yaşandığı sıralarda 1918’de Kızıl Ordu birlikleri ve “Kızıl” Ermeni Milli Birlikleri ile birlikte Azerbaycanlılara saldırı düzenlemiştir. Sovyet basınında bu olay “Müsavatçıların anti-Sovyet isyanı bastırıldı” olarak gösterilmiştir¹⁶⁹. Fakat net bir şekilde görünmüştür ki

---

¹⁶⁵ Budak, *Müsavat Partisinin 1911 – 1922 Yılları*, s335-336.

¹⁶⁶ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s118-119.

¹⁶⁷ Akt. Vugar Akifoğlu, Azerbaycan’da Milli Direniş, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi*, Cilt 57, Sayı 2, (2017) s780-781

¹⁶⁸ Akifoğlu, Azerbaycan’da Milli Direniş, s780-781.

¹⁶⁹ Musa Mercanlı, Ermenilerin Azerbaycan’a ve Azerbaycanlılara Karşı Uyguladıkları Çeşitli Suçlar, *İrs Miras Dergisi*, Sayı 14, (2015) s58.

Ermeniler “*imanlı*” Bolşevizm destekçileri adı altında kendi siyasi emelleri doğrultusunda hareket etmiştir.¹⁷⁰

Birinci Dünya Savaşı'nın bittiği, Ermenilerin sürekli saldırdığı ve Bolşevizm'in her yere yayılmasının olduğu bir dönemde 28 Mayıs 1918'de bağımsızlık bildirgesi okunuyordu. AHC parlamenter cumhuriyet modelini esas almıştı. “*Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, millet, din, cinsiyet ayrımı olmaksızın tüm vatandaşlara medeni ve siyasi haklarını garanti eder*” diye belirtilmiştir. Ayrıca “uluslararası toplumla” iyi ilişkiler kurulmak istendiği de vurgulanmıştır.¹⁷¹ Kurucu meclis toplanana kadar ise AHC'nin başında, “*Geçici Hükümet*” bulunacaktı. Halkın seçmiş olduğu Milli Şura'ya karşı da sorumlu olacaktı. Müsavat Partisi'nin lideri Mehmet Emin Resulzade ise Milli Şura'ya başkanlık etmiştir.¹⁷²

Dönemin ağır koşulları Azerbaycan'ı etkilemiştir. Çünkü bu süreçte yeni anayasa yapılamamıştır. Parlamento kabul ettiği kanunları ve yasal düzenlemeleri İstiklal Beyannamesinin koyduğu hükümler doğrultusunda çıkartmak zorunda kalmıştır.¹⁷³ Burada önemli noktalardan birisi ise “anayasa”, “vatandaş” ve “hürriyet” gibi kavramlar olmuştur. Laikleşme ve modernleşme için çok fazla önem arz eden bu kavramlar bağımsızlık sürecine kadar Azerbaycan'da herhangi bir anlam ifade etmemekteydi. Milli egemenlik için önemli olan “cumhuriyet” oluşumu ulus devletin ana fikrini belirliyordu. Bu sayede tarih boyunca karmaşık bir yapıda olan Azerbaycan'da öğrenilen temel olgu “millet”in kendi “devleti”nin olmasıydı. Bu fikir ise “parlamenter cumhuriyetin” ilanı ile sağlanmıştı.¹⁷⁴ Milli parlamentonun oluşmasıyla demokratik ilkeler esas alınmıştı. Buna göre mecliste 120 milletvekili olacaktı. 1918 yılında ilk parlamento toplanmıştı. 1919 yılında ise 11 grubun toplam 98 milletvekili bulunmaktaydı. Bakü'de faaliyet gösteren mecliste 140 oturum olmuştur. Bu oturumlarda 315 kanun tasarısı görüşülmüştür.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset* s36.

¹⁷¹ Elmar Mammadyarov, *Azerbaycan Diplomasisi 100 Yaşında: Zaman ve Mekân Kavşağında Ulusal Çıkarları Korumak, İrs Miras Dergisi*, Sayı 18, (2019-2020) s9.

¹⁷² Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s129.

¹⁷³ Ali Asker, *Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirmesi, Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, (2016) s25.

¹⁷⁴ Rzayev, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin*, 905.

¹⁷⁵ Recep Rehimli, *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasi Sistemi, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, 2020, s367.

Azerbaycan ismi tarih boyunca bir coğrafi bölge adyken artık bağımsız bir devletin adıydı. Tarih boyunca Transkafkasya Müslümanları ve Kafkasya Türkleri gibi isimlerle anılan bu millete artık Azerbaycanlı veya Azerbaycan Türkleri denilmeye başlanmıştı. Belirli bir sınır içerisinde olmayan bu yakıştırma İran'ı rahatsız etmişti. İran, Osmanlı ile Azerbaycan Türklerinin birlikte hareket ettiğini ve Tebriz'in de İran'dan kopartılmak istendiğini düşünüyordu. Bu sebepten dolayı Azerbaycan Hükümeti İran'ın tepkilerini azaltmak için dış işlerinde “*Kafkas Azerbaycanı*” ismini kullanmak durumunda kaldı.¹⁷⁶

Yeni kurulan Azerbaycan devleti her alanda millileşmek istiyordu. Dil ve eğitim politikaları ise bunun başını çekmekteydi. İlk olarak okul yaşında olmayan kişilerin de Türkçe öğrenmesi çok önemliydi. 1919'da açılan kurslarda temel amaç devlet memurlarının da tam olarak Türkçe öğrenebilmesiydi. Yine yapılan müzakerelerde Latin alfabesine geçiş tartışmaları yaşanmıştır. Bu bağlamda yapılan görüşmeler sonucunda Eğitim Bakanlığına tasarı sunulmuştur. Tasarının görüşülmesinin ardından bazı tartışmalar yaşanmaya başlamıştır. Bu tartışmaların ilki alfabeden kopmak istemeyenlerin görüşleriydi. Yıllardır kullanılan alfabenin Azerbaycan Türklerini İslam dünyasından ayıracağı görüşü hâkimdi. Diğer görüş ise Latin alfabesine geçişi savunanlar idi. Bu görüş ise Arap alfabesinin zorluğuna dikkat çekmekteydi. Ayrıca Latin alfabesinin Batı'nın ilmini yakalamak için önemli bir fırsat olduğu da belirtilmekteydi. Tüm bunlar yaşanırken parlamentoya alfabe komisyonu tarafından yasa tasarı sunulmuştu. Günün siyasi koşulları değişken olması nedeniyle bu görüşmeler olumsuz sonuçlanmıştı. Fakat buna rağmen kısa süre sonra alfabe konusu gündemde kendine tekrar yer edinecekti.¹⁷⁷

İktisadi olarak millileşmek de genç cumhuriyet için önem arz etmekteydi. İlk olarak Bakü'nün işgalden kurtulması gerekliydi. 1918'de “İstanbul Konferansı” için Türkiye'ye gelen “Milli Şura” Başkanı Resulzade, Rusya ve Almanya arasında yapılan anlaşmayı protesto eden bir beyanat yayınlamak zorunda kaldı. Yapılan bu anlaşmaya göre “Türk Ordusu'nun Kafkasya ilerleyişi durduracak, Azerbaycan'ın Kür Nehri'ne kadar olan kısmının ise Rusya'ya bırakılması sağlanacaktır. Böylece Bakü petrollerinin yarısı Almanya'ya verilmesi kararlaştırılmıştır.”¹⁷⁸ Resulzade ise “Bakü'süz bir

---

¹⁷⁶ Akifoğlu, *Azerbaycan'da Milli Direniş*, s781-782.

¹⁷⁷ Süleymanlı *Milletleşme Yolunda*, s137.

¹⁷⁸ Rzayev, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin*, s907.

Azerbaycan'ın mümkün olmayacağını vurgulayarak, anlaşmayı yapan ülkeler için Bakü'nün sadece iktisadi bir anlam taşıdığını belirtiyordu. Kesin bir dille Azerbaycan Türklerinin Bakü'den vazgeçmeyeceğini ifade etmiştir.¹⁷⁹ Daha sonra Eylül ayında 5. Kafkas Tümeni taarruz başlatmıştır. Böylece Bakü'de bulunan Rus ve Ermeni birliklerinin direnişleri kırılmıştır. Bunun sonunda ise şehirden kaçmak zorunda kalmışlardır. Aynı yıl hükümeti Gence'den Bakü'ye taşınmıştır. İktisadi millileşme sadece bunlarla sınırlı kalmamıştır. Demiryolu ve telgraf işletmeciliklerinin yarsının Türkleştirilmesi kararlaştırılmış ve yaygınlaştırılması için çalışmalara başlanmıştır. Tüm bunların ekonominin iyileştirilmesi için yapılmıştır.¹⁸⁰

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Türk-İslam dünyası için dönüm noktası olmuştur. Ermeni kökenli Taşnak üyeleri Cumhuriyetin yıkılması için çaba göstermişler, katliamlar yapmışlardır. Hankendi, Gence ve Kazak bölgelerinde yerel halka isyan çıkartıp zulüm etmişlerdir. Böylece Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'a müdahale etmelerini istemişlerdir. Kızıl Ordu'nun ülkeye gelmesiyle birlikte Resulzade önderliğinde kurulan 23 aylık devlet resmen son bulmuştur.¹⁸¹

2.1.4. Sovyet Döneminde Azerbaycan

Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci fazla uzun sürmemiştir. 1920 yılına gelindiğinde Kızıl Ordu, Bakü'yü işgal ederek AHC'ye son vermiştir. Böylece 70 yıllık bir Sovyetler etkisi olacaktır. İçerisinde Ermenistan ve Gürcistan'ın da bulunduğu federal bir cumhuriyet (Transkafkasya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) çatısı altında kalmış, 1936'de ise ayrı olarak SSCB çatısı altında cumhuriyet olmuştur.¹⁸²

Bolşevikler dünyanın ilk sosyalist ülkesini kurmak amacıyla, çok geniş bir alanda hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. SSCB her ne kadar Çarlık Rusya'yı "Halklar Hapishanesi" olarak görmüşse de Çarlık döneminde uygulanan politikaları devam etmiştir. SSCB'nin burada Müslüman cemaatleri bölmek, sürtüşmeleri artırmak böylece Rus kimliğini üstün tutmak amacını gütmüştür. Ülkede yaşayan Müslümanların dış dünyadaki Müslümanlarla bağlantısını kesmeye çalışmıştır. Aslına bakılırsa Çarlık

¹⁷⁹ Rzayev, *Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin*, s907.

¹⁸⁰ Mutlu, "Hanlıklardan Cumhuriyete" s159-160.

¹⁸¹ Beşir Mustafayev, *Resulzade Hükümeti Dönemi ve Yaşanan Terör Olayları (1918-1920) Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, (2013) s222-223.

¹⁸² Turan, *Kuzey Azerbaycan'da Modern*, s437.

Rusya politikaları SSCB döneminde de sürekli devam etmiştir.¹⁸³ Bu duruma örnek vermek gerekirse 1926 yılında Türkler için büyük önem arz eden Türkoloji kurultayı düzenlemişlerdir. Sovyet rejiminin buradaki amacı Türklerin yaşadıkları yerleri komünistleştirmek olmuştur. Çünkü rejim için Türkçü düşünce sistemi ve geleceği büyük önem arz etmekteydi. 1920’li ve 30’lu yıllarda hapsilere atılan Türkologların birçoğu bu kurultaya katılmış aydınlardan oluşmaktaydı.¹⁸⁴ Bu bağlamda bakıldığında Stalin’in uygulamış olduğu politikalar, Lenin’in bakış açısından oldukça büyük farklar taşıyordu.

SSCB’nin daha ilk yıllarında Azerbaycan’da huzursuzluklar artmıştı. Rejimin, Azerbaycan’ı kendi topraklarına katmasından 1925 yılına kadar ki süreçte 54 ayaklanma yaşanmıştı. Fakat bu ayaklanmalar sonucu idam ve sürgün cezaları verilmiştir.¹⁸⁵ Örneğin, AHC’nin kurucularından M. E. Resulzade de bundan payını alan kişilerden birisidir. Resulzade önce bir müddet saklanmıştı. Daha sonra ise yakalanmıştır. Yakalandığında kendini hapiste Stalin ziyaret etmiştir. Stalin, Moskova’ya gelmesini teklifi etmiş, Resulzade ise bunu kabul etmiştir. Resulzade’ye can borcu olan Stalin’in buradaki temel amacı ise Resulzade’yi kendi çevresinde tutmaktı. Moskova’ya taşındıktan sonra Şark Dilleri Enstitüsünde öğretmenlik yapmıştır. 1922 yılında ise kaçmak için planlar yapmış, önce Helsinki’ye daha sonra da Berlin’e geçiş yapmıştır. Berlin’den de Paris’e geçiş yaptıktan sonra İstanbul’a gelmiştir.¹⁸⁶ Resulzade’nin bu durumda olmasının sebebi SSCB’nin işgalinden sonra MP içerisindeki çatışma ve çekişmelerdir. Partinin sol kesimi bu çekişmede galip çıkmıştır. Alizade’nin aktardığına göre sol kesimdeki MP üyeleri “*parti içerisindeki ve bürokraside bulunan burjuvazi unsurlarıyla mücadele etmek*” olmuştur. Bu mücadelenin en büyük sorumlusu ise Resulzade görülmüş onunla mücadele edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.¹⁸⁷

SSCB’nin Azerbaycan hâkimiyeti ele geçirmesi sonrası ise Sovyetleştirme politikaları başlamıştı. Sovyet Rusya’da çocukların *Pioner* teşkilatları sayesinde

---

¹⁸³ Turan, *Kuzey Azerbaycan’da Modern*, s437.

¹⁸⁴ Ülker Yakar, 1920-1930 Yıllarında Azerbaycan’ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, (2018) s312.

¹⁸⁵ Süleymanlı Milletleşme Sürecinde, s151.

¹⁸⁶ Sebahattin Şimşir, *Azerbaycan’ın İstiklal Mücadelesi*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013)

¹⁸⁷ Aydın Alizade, Azerbaycan’ın Bağımsızlığına Kavuşması İçin Gizli Müsavat’ın Verdiği Mücadele Üzerine Bir Araştırma (1920-1926), *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 13, Sayı 3, (2021) s665.

ideolojik olarak Leninizm ve Lenin ruhuyla eğitilmesi isteniyordu. Bunun sayesinde gençler Sovyet anavatanına bağlı kalacak, Komünist Parti'ye koşulsuz bağlılıkları sağlanmaya çalışılacaktı. Azerbaycan'da ise *Pioner* teşkilatlarına ayrı bir önem verildi. Azerbaycan Komünist Partisi (KP) Merkez Komitesi çalışmaları yürütüyordu. 1923'de yapılan kongrede Azerbaycan K.P. Bakü Komitesi özellikle çocuk hareketine maddi ve ideolojik olarak destek verilmesi gerektiğini vurguladılar. 1923 yılından ibaret sadece Bakü'de değil fabrikaların olduğu diğer şehirlerde de *Pioner* teşkilatları kurulmaya başlandı. Gence, Nahcivan gibi şehirlerde ilk teşkilatlar kurulmaya başlandı.¹⁸⁸ Azerbaycan K.P bağımsız değildi. Diğer komünist partiler gibi Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) alt kademesi olarak devam etmekteydi. Bu yüzden alınan tüm kararlar SBKP'nin emirleri doğrultusunda çıkmaktaydı.¹⁸⁹

Sovyetler döneminde Azerbaycan'da milli hamleler devam etmekteydi. 1922 yılında Yeni Türk Alfabe Komitesi adında bir girişim sağlandı. Komitenin amacı Ergün'ün belirttiğine göre "Azerbaycan'da yaşayan emekçilerin ayağında zincir olan bilgilenmenin ve modernleşmenin önündeki en büyük sorun teşkil eden Arap alfabesinin artık söküp atmak"tı. Böylece "Latin sistemini kullanarak yeni Türk alfabesini oluşturmanın gündelik hayat için mühim bir mesele" olarak nitelendirmişlerdir. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (ASSC) Başkanı Nerimanov, bu değişikliğin bir "devrim" olduğunu da savunmaktaydı. Hatta Nerimanov, bilim için bunun zorunlu olduğunu da belirtmekteydi. Bu bağlamda 1923'de Azerbaycan hükümeti yeni alfabeyi devlet alfabesi olarak kabul etti. Daha sonraki süreçte 1924'te ASSC'de resmi olarak kullanılmaya da başlandı. 1925'te ise gazetelerde ve resmi yazışmalarda mecburi olarak kabul edilmesi kararlaştırılmıştır. Türk okullarında da resmi olarak aynı yılda eğitim dili olarak kullanılmaya başlanmıştır.¹⁹⁰

SSCB kendi yöntemiyle tarih yazmaya da başlamıştır. Bu tarih yazımında *etnogenoz* yöntemini kullanmıştır. Buna göre Rusya'da yaşayan Türklerden "*Türkçe konuşan*" diye bahsedilmiştir. Böylece Türkçe konuşan halkların Türk olmayabileceklerini ve herhangi bir sebepten dolayı Türkçe konuştuklarını vurgulamak istemişlerdir. Hatta Sovyet tarihçileri bununla yetinmeyip İran dilli ve Kafkas dilli

---

¹⁸⁸ Burcu Özdemir, Azerbaycan'da Pioner Teşkilatı ve Sovyet Toplumunun İnşası Sürecinde Çocuklar, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 7, Sayı 1, (2018) s92-95.

¹⁸⁹ Asker, *Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde*, s27.

¹⁹⁰ Ayça Ergün, Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri, *Bilig*, Sayı 54, (2010) s141-143.

kavimlerin ön planda olduğu “*tarihi milletler*” diye bir tez ortaya koymuştur. Bu yaşanan olaylar ilerleyen süreçte farklı bir hale bürünecekti. Azerbaycan Komünist Partisi kongresinde “Selçuklu Türkleri” Bağirov tarafından “*kanlı düşman*” olarak nitelendirilecekti. Bağirov hatta bununla da kalmayacak “*Dede Korkut*” hikâyelerini de yasa dışı ilan edecekti. Bu olay Azerbaycan tarihi için çok önemli bir olay olacaktı. Çünkü bunu ana fikir edinen tarihçiler Selçukluları “*işgalci*” olarak belirtmişlerdir. Bununla kalmayıp bunun “*zulüm*” olduğunu da söyleyeceklerdir. Tüm bunlar Tacik kökenli Babacan Gafurov tarafından organize ediliyordu. Güney Azerbaycan’da dahi Türklerin yaşamadığını kanıtlanmaya çalışılıyordu. 1930’lu yıllarda Azerbaycan halkının aslında Türk değil “Med kökenli” olduğunu ileri süren çalışmalar yapılmaya başlandı.¹⁹¹ Buna göre bu halkın oluşum süreci çeşitli halkların yerli halkı asimile etmesiyle oluşmuştur. Her ne kadar Türkler bölgeye gelmiş olsalar da Azerbaycan halkı özgün kimliğini koruyabilmiştir. “Med” kabilelerinden birisinin kullandığı dilin ortak olarak kullanılmaya başlanmasıyla beraber “Azerbaycan Dili” meydana gelmiştir. Kullanılan bu dil yıllar içerisinde “Türk” dili haline gelmiştir.¹⁹² Sovyet rejimi burada Azerbaycan Türklerinin, Türkiye Türkleriyle aynı kökenden değil farklı kökenden geldiklerini kanıtlamaya çalışıyordu. Çünkü Sovyetlerin istediği Azerbaycan Türklerini merkezi yönetime daha sıkı bağlamakti. Stalin’in de yaptığı baskılar artmıştı. Azerbaycan’da yaşayan Türklerin kendilerini Türk olarak görmesi demek artık hapis cezası almak anlamına geliyordu.¹⁹³

Sovyet rejimi, devrimin diğer Müslüman halklara yayılacağını düşünerek Müslümanlara uygulanacak politikalarda dikkatli davranmaya çalışmıştır. İlk yıllarda hoşgörü gösterilmesi, rejimin dinin “gerici” kişilerin elinde koz olarak kullanıldığı düşüncesinden kopması anlamına gelmiyordu. Çünkü düşman olarak gördükleri kişilerin “ideolojik” araçlarının da zamanla ortadan kaldırılması gerektiğini düşünüyordu. Bu bağlamda ilk yıllarda rejimin devamlılığını tehdit eden din adamlarını hedef alınırken, daha sonra herhangi bir sebepten bir bağlantısı olduğu görülen ya da tespit edilen herkes hedef alınmaya başlandı. Ortadoğu’da beklenen devrimlerin gerçekleşmemesi ve Müslüman aydınlar güvensizlik duygusunun hâkim olması gibi

---

¹⁹¹ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s170-171.

¹⁹² Refik Turan, *Sovyet Döneminde Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine ve Diline Yaklaşım (1960-1990)*, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 24, Sayı 3 (2020) s567.

¹⁹³ Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s46.

etkenler neden olmuştur denilebilir.¹⁹⁴ Rejimin uğradığı hayal kırıklığı sonucunda ise “Kuran-ı Kerim” zararlı kitap olarak ilan edilmiştir. Mescitlerinde birçoğu kapatılmıştır. 1912 senesinde 26.279 mescit bulunan SSCB’de, 1942 yılına gelindiğinde 1312 tane kalmıştı. Azerbaycan’a bakmak gerekirse 1929’da 400’e yakın mescit rejim tarafından kapatılmıştı.¹⁹⁵ Rejim bunlara ek olarak bölgelerin demografik yapısıyla da oynuyordu. İlk olarak belli bir bölgedeki halkı göç ettiriyor daha sonra ise istediği etnik halkı oraya yerleştiriyordu. Yeni yapılan düzenlemelerle birlikte Müslüman veya Türklerin yaşadıkları bölgeler daha önce hiç olmamış bölgelerle birleştiriliyordu. Böylece istedikleri gibi bir etnik grubu azınlık haline dönüştürmüş oluyorlardı.¹⁹⁶

Bu bağlamda İslam ile mücadele başlanmış, Azerbaycan’da da bunun etkisi görülmüştür. Fakat Azerbaycan’da diğer Müslüman toplumlara göre daha hafif bir din savaşı olmuştur. İslam tamamen silinmedi ama “folklor” unsuru olarak toplumda benimsenmeye başlandı. Diğer Müslümanlarda olmayan din adamlarının KP’ye üye olma imkânı Azerbaycan Türklerine verildi. Bu büyük ölçüde propaganda amaçlıydı. Çünkü Azerbaycan sayesinde İran ve Türkiye’yi etkilemek istemekteydi. Ancak rejimin düşündüğü gibi olmadı Gürcülerde ve Ermenilerde dini fanatizm yükselmeye başlamıştı. Hatta bu iki halk kendilerini ilk Hristiyan halklar olarak görüyordu. Diğer iki milletin aksine Azerbaycan’ın ölçülü olmasına rağmen özellikle Batı, Azerbaycan’da sürekli din devleti kurulmaya çalışıldığını söyleyerek suçlamalar yapmıştır.¹⁹⁷

1930’lardan sonra Sovyet rejimi Azerbaycan’ı milli ve manevi olarak bastırmak istemiştir. Rejim bu bağlamda Latin alfabesinin yerine Kiril alfabesini Azerbaycan Türklerine zorunlu tutmuştur. Çünkü Türkiye’nin de Latin harfleri kullanması rejim için tehdit oluşturmaktaydı. Rejimin temel amacı Türkiye ve Türk Dünyası arasındaki kültürel bağları koparma siyaseti olmuştur. Stalin yönetiminde ki SSCB bu yakınlaşmayı bitirme siyaseti izledi. Hatta 1937 yılından sonra pasaportların milliyet kısmının bulunduğu yerden “Türk” ibaresini kaldırmış bunun yerine “Azerbaycanlı” kelimesini eklemiştir.¹⁹⁸

---

¹⁹⁴ Behram Hasanov, “Osmanlı – İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan’da Din” *Azerbaycan’da Din ve Kimlik* haz, Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli, (İstanbul: Küre Yayınları, 2014) s110.

¹⁹⁵ Yakar, *Sovyet Rusya Tarafından*, s317.

¹⁹⁶ Süleymanlı *Milletleşme Sürecinde*, s211.

¹⁹⁷ Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s47.

¹⁹⁸ Meryem Günaydın, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’da Kimlik Politikaları, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, (2019) s65.

Yine 1937 senesinde yapılan anayasa taslağında Azerbaycan'ın kullandığı devlet dili “*Azerbaycan Dili*” olarak belirtilmiş olsa da daha sonra bunu çıkartmışlardır. Rejim ders kitaplarında dahi Türk ibaresi çıkarılmış bunun yerine “*Azerbaycan Dili*” ifadesine yer vermiştir. Türk yerine “*Azerbaycanlı*” denilmeye başlanmıştır.¹⁹⁹ Aslında bakılırsa bu yapılan çalışma Kafkaslarda bulunan Türk izlerini silme çalışmalarının bir ürünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Stalin döneminde, Kafkas Türkleri için Azerbaycanlı, Balkarlı, Karaçaylı, gibi isimler konulmaya başlanmıştır.²⁰⁰

Azerbaycan'da devlet dili Rusça haline gelmiş, birbirleriyle farklı Türkçe dillerini konuşan halk artık Rusça anlamaya başlamıştır. 1924 Anayasasında Azerbaycan halkının konuştuğu dil için Türk-Tatarca denilirken 1936 anayasasında artık “Azerbaycanca” ifadesi yer almaya başlamıştı. Fakat Lenin ve Stalin'in eserleri rejimi daha iyi anlatmak maksadıyla Azerbaycan Türkçesine çevrilmiştir. Yine okullarda Tolstoy, Gogol, Gorki gibi yazarların eserleri okutulmuştur. Özellikle 1950'lerden sonra ise birçok eser Rusça yazılmaya başlanmıştır. Rusçanın gün geçtikçe Azerbaycan Türkleri üzerindeki etkisi artmıştır. Ayrıca yazılan eserler için sansür uygulaması da vardı. Yazılan eserler Rusçaya çevrilerek sansür uygulamasına tabii oluyordu.²⁰¹

Azerbaycan'da baskılar sadece bunlarla kalmıyordu. Sovyet yönetimi halkın komünizmi daha iyi anlamasını sağlamak amacıyla onları bir arada tutmak istemiştir. Bu sebeple onlara çeşitli hediyeler vererek kendisine bağlamak istemiştir. Rejim “âşıkları”, “halkın öğretmeni ve terbiyecisi” olarak görmüştür. 1920'lerde Nerimov'un girişimleriyle “âşıklar” bir araya getirilmeye başlanmıştır. Böylece âşık şiirlerini toplama, yeniden yayınlanma ve düzenleme çalışmaları başlanmıştır. Cemiyetin²⁰² etkisi âşıkların üstünde fazlasıyla olmuştur. Aşk, tabiat din ve sevgi gibi konuların yanında artık rejimin istediği komünizmi Lenin ve Stalin sevgisi, köylerde yaşayan “kolhoz” yaşantıları gibi konularda eklenmiştir. Sovyetler tarihi boyunca dört kere toplanmış olan bu cemiyet için temel konular hep aynı olmuştur. Azerbaycan'da rejimin desteği nasıl artar ve yayılmaya devam eder üstüne düşünülmüştür. Azerbaycan'da

---

¹⁹⁹ Turan, *Kuzey Azerbaycan'da Modern* s440.

²⁰⁰ Latifova, *Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'da*, s7.

²⁰¹ Turgut Subaşı ve Sabina Abbaslı, Sovyetler Birliğinin Rusçayı Azerbaycan'da Hâkim Kılma Politikaları, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 1, (2018) s261.

²⁰² Bu cemiyetin adı, “Azerbaycan Öyrentme Cemiyeti'dir”.

istenilen tek tip insan portresi için ise hikâyelerde bulunan milli ve manevi değerler kullanılmaya başlanmıştır.²⁰³

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Sovyet rejiminin uyguladığı “milli kimlikleri tahrip” etme politikaları yumuşamaya başlamıştır. Rejim artık halkların vatanseverliklerine ve milli şuurlarına hitap etmek durumunda kalmıştır. Daha önce belirttiğimiz “*Dede Korkut*” gibi Azerbaycan milli değerlerine hitap eden hikâyeye ve destanlar tekrardan gündeme gelmeye başlamıştır. Ayrıca Müslümanları temsil etmesi maksadıyla dört ayrı teşkilat kurulmuştur.²⁰⁴ 1941 yılında Nazilerin SSCB'yi işgale başlamasıyla Bakü petrolü öncelikli bir konu hale gelmiştir. Savaş devam ettiği sırada Alman orduları Kafkasya'ya kadar gelebilmeyi başarmış fakat Bakü'ye varamamıştır. Stalingrad Savaşı'nın sonucunda galibiyet kazananın SSCB olmasıyla birlikte artık Bakü için bir tehdit kalmamıştır. Bu savaşta binlerce Azerbaycan Türkü, SSCB saflarında Almanlara karşı savaşmıştır. Savaş sonrası Azerbaycan'da kalkınmaya yönelik hamleler yapılmaya, sanayileşme ve kentleşmede artış yaşanmaya başlamıştır. Bu yaşanan artış ise refah düzeyinin yükselmesine sebep olmuştur. Artan refah düzeyi ile birlikte tüm bunların Stalin'in başarısı olduğu yönünde propaganda yapılmıştır.²⁰⁵

SSCB'nin sonlarına doğru Azerbaycan'da görülmektedir ki Fars, Rus ve Sovyetlerin etkilerinin az olduğu fakat Türk-İslam kültüründen kopmamış özgün ve laik bir toplum kimliği oluşmuştur. Rejim toplumun ideal Sovyet toplumu olabilmesi için maddi ve manevi olarak baskılar getirmiş olsa da halk geleneksel olarak yaşamaya devam etmiştir. Rejimin dayatmış olduğu “Azerbaycanlı” kimliği halkın bir kesimi tarafından benimsenmiştir. Azerbaycan dili bu dönemde halkın ebedi ve günlük konuşma dili olarak varlığı sürdürmüştür. Azerbaycan Türkleri için en az Ruslaşan toplum denilebilir. Fakat Azerbaycan Türkleri kültürel anlamda ikiye bölünmüştür. İlk kesim olarak “Ruslaşmış elit” olarak görülen kesim ve ikinci tarafta ise “milli yaşamını kendi isteği doğrultusunda yaşamak isteyen kitle” olarak görülen kesim oluşmuştur.²⁰⁶

---

²⁰³ Ali Okumuş, Sovyetler Birliği Yıllarında Azerbaycan Çağdaş Halk Hikâyelerinde Dini Temaları Yok Etme Çalışmaları, 8. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – 1, (İstanbul: İlem, 2020) s230.

²⁰⁴ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s177.

²⁰⁵ Sadık Çalışkan, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Propaganda Posterleri Üzerinden Stalin'in Liderlik Kültürünün İnşası, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)*, Cilt 8, Sayı 2, (2020) s988.

²⁰⁶ Turan, *Kuzey Azerbaycan'da Modern*, s443-444.

1960’larda ve 1970’lerde oluşan siyasi ortamda Azerbaycanlı gruplar etkisiz kalmıştır. Aydınların protesto kültürü yok denecek kadar düşüktü. Buna sebep olan durum ise bu aydınların devlet kademesinde kariyer yapma hedeflerinin bulunması idi. *Glasnost* dönemi öncesi çok fazla yolsuzluklar bulunmaktaydı. Aynı zamanda ekonomide ağır şartlar söz konusuydu. Tüm bunlara rağmen Azerbaycan Türkleri rejime sadık kalmışlardır. SSCB’nin Azerbaycan’a uyguladığı baskı diğer bölgelere uygulanan baskıdan çok çok fazlaydı. Buna örnek vermek gerekirse Gürcistan ve Ermenistan gibi bölgelerde kilise siyasi anlamda bir kimlik kazanabilmiş fakat Azerbaycan’da din adamları rejime sadık olarak kalmışlardır.²⁰⁷

2.2. Bağımsız Azerbaycan’da Ulus – Devlet İnşası

2.2.1. Sovyetler Birliği’nin Dağılma Sürecinde Azerbaycan

Sovyetler Birliği’nin ekonomik ve siyasi sorunlar yaşaması Azerbaycan’da milliyetçi söylemlerin artmasına neden olmuştur. Rejim yıllarca Bakü petrolerini sömürmüş fakat Azerbaycan Türkleri fakirlik içerisinde yaşamayı sürdürmüştür. SSCB’nin yaşadığı ekonomik sorunlar siyasi olarak da bazı rahatlıklar getirmiştir. Böylece Azerbaycanlı aydınlar tarafından eleştirilerin daha çok dillendirilmesine sebep olmuştur. Sadece ekonomik ve siyasi değil kültürel olarak da rejimin uyguladığı politikaları eleştirmeye başlamışlardır. Tüm bu etkiler ideal vatandaş tiplemesi olan “*Komünist yurttaş*” yetiştirme çabalarının altında ezilen vatandaşları artık bunaltmaya başlamıştır. 1985’den sonra tüm bu etkiler birikmiş, aydınlar ve milliyetçiler toplantılar yapmaya başlamışlardır.²⁰⁸ Etnik kıpırdamaların başladığı Azerbaycan’da birçok aydın geçmişten bugüne kadarki sorunları ele almaya başlamışlardır. Aydınlar önemli şahsiyetlerin hayatlarını derinlemesine inceleyip onların biyografilerini yazmaya başlayarak halk içerisinde milli bir şuur yaratmaya çalıştılar. İlk olarak devrimden önce hizmet veren milli burjuvazinin yaptığı tarihi hizmetler anlatılmaya başlandı. Daha sonra “*Odlar Yurdu*” dergisinde Çarlık döneminde yaşamış olan ve generallik rütbesine çıkmış olan Azerbaycan Türkleri ile ilgili de yazılar yayınlanmaya başlamıştı. Sadece bunlar değil aynı zamanda Leninizm’in düşmanı görülen Resulzade ve Azerbaycan tarihinin en

---

²⁰⁷ Gürbüz *Kafkasya’da Siyaset*, s50.

²⁰⁸ Hasan Şahin, *Azerbaycan’da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm*, (Ankara: İksad Yayınevi, 2020) s34-35.

büyük aydınlarından birisi olarak kabul edilen Ahmet Ağaoğlu hakkında da yazılar yazılmaya başlandı. Bu yazılar diğer gazetelere de ilham kaynağı oldu ve diğer gazetelerde de AHC, Müsavat partisi ve diğer önemli kişiler hakkında yazılar yazılmaya başlandı. Hatta 1930’larda rejim tarafından baskılanan idam edilen ve hapis cezası alan kişiler hakkında da makaleler yazılıp haklarında televizyon programları yapılmaya da başlandı.²⁰⁹

1987 yılına gelindiğinde Aliyev, Moskova’da bulunan SSCB Politbüro üyeliği görevinden alınmıştır. Yaşanan bu olay Azerbaycan ve rejim arasında belirli bir gerilime neden olmuştur.²¹⁰ Ardından SSCB’nin yaşadığı siyasal ve ekonomik sorunların yanında Dağlık Karabağ sorunu da baş göstermiştir. Yaşanan halk olaylarını bastırmak amacıyla Kızıl Ordu 20 Ocak’ta Bakü’ye girmek zorunda kalmıştır. Bu olaylar “20 Yanvar” ya da “Kara Ocak” olayları olarak Azerbaycan tarihinde kara leke olmuştur. Bu yaşanan olumsuz hadiseler Azerbaycan ve Moskova hükümeti arasında bir kırılmaya neden olmuştur.²¹¹ “Kara Ocak” olayları hem Azerbaycan Türklerine hem de Azerbaycan Hükümetine çok büyük bir etki etmiştir. Rejimin amacı Azerbaycanlı milliyetçilere ve Azerbaycan Halk Cephesi darbe vurarak ülkedeki komünist grupların etkisini artırmaktı. Hatta öyle ki şehirden çıkarken bile Sovyet askerlerinin kullandığı silahları Sovyet yanlılarına dağıtmışlardı. Rejim yapılan saldırılara mantıklı bir açıklama dahi getiremedi ve farklı yorumlar yükselmeye başladı. Rejimin dışişleri bakanı Ermenileri korumak istediklerini belirtirken Gorbaçov ise Azerbaycan’da bir İslam devletinin kurulmak istendiğini bu amaçla Bakü’ye girdiklerini söylemekten çekinmiyordu. Bu olaylar bağımsızlık ateşini iyice körüklemişti. Hatta binlerce KP üyesi Azerbaycan Türkü üyelik kartlarını yakmaya başlamıştı.²¹²

Azerbaycan’da toplumsal olayların artmasıyla birlikte “Yaşasın Bağımsız Azerbaycan” sloganları atılmaya başlanmıştı. Sivil toplum kuruluşları halkın desteğini iyiden iyiye almış olmasıyla birlikte bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdir. Fakat oluşan teşkilatlar birlik olamıyordu. Bu durum etkilerini azaltıyordu. Aynı zamanda yaşanan olumsuz olaylar Ermeniler karşısında da etkinliklerini kaybetmelerine sebep olmaktaydı. Elçibey önderliğinde birçok aydın teşkilatların birleşmesi yönünde

---

²⁰⁹ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s247-248.

²¹⁰ Turan, *Kuzey Azerbaycan’da*, s444.

²¹¹ Fikret Elma, *Azerbaycan’da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993)*, *Yeni Türkiye*, Sayı 75, 2015.

²¹² Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s54.

çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Elçibey teşkilatların bir araya gelmesinin önemi vurgulamış, Ermenilere karşı ortak hareket edilmesini belirtmiştir. 1988 yılına gelindiğinde “Azerbaycan Savunma Cemiyeti” olarak birleşmeye gittiler. Tüm bunlar Azerbaycan HC’nin kurulmasında büyük öncülük etmiştir.²¹³

Karabağ Ermenileri ise kendilerini Ermenistan’a bağladıklarını bildiriliyordu. Tüm devlet kurumlarına Ermenistan bayraklarını çekmeye başlamışlardı. 1 Aralık 1989 yılına gelindiğinde ise Ermenistan parlamentosu birleşme kararı almışlardır. Daha sonra ise Ermenistan hükümeti, ekonomik ve siyasal birleşme kararı almıştır. Tüm bu yaşanan olaylar üzerine Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında çatışmalar yaşanmaya başlamıştır. Çatışmaların başlamasıyla beraber Azerbaycan hükümeti bölgede olağanüstü hal ilan etmek zorunda kalmıştır. Fakat tüm bu çabalar yetersiz kaldı ve çatışmaları durduramadı. İlerleyen süreçte ise olaylar diğer bölgelere sıçramaya başlamış, Sumgait ve Bakü’de çatışmalar yaşanmıştır. Yaşanan tüm bu olaylar Azerbaycan içerisinde siyasi hareketlilik yaşanmasına neden olmaya başlamıştı. 1989 yılının Temmuz’unda Azerbaycanlı aydınlar tarafından “Azerbaycan Halk Cephesi” adında teşkilat kurulmuştur. Azerbaycan HC önderliğinde ülke çapında gösteriler meydana gelmeye başlamıştı. Rejim ise bu olaylar konusunda tedirgin tavırlar sergilemiştir. Tüm bu gerginlik arasında ise Azerbaycan HC Bakü’de kuruluş kongresi yapmıştır. Yapılan kongrede Azerbaycan HC kendisini “bütün alanlarda yapılan köklü değişiklikleri savunan toplumsal bir teşkilat” olarak tanımlamıştır.²¹⁴ Yani Azerbaycan HC kurulduğu dönemde Azerbaycan halkı için ümit kapısı olmuştur. Halkın demokrasi ve bağımsızlık sürecinin bir parçası olarak politikalarını ve felsefesini belirlemiştir.²¹⁵

Bağımsızlık sürecinin devam ettiği süreçte Karabağ Ermenileri çok önemli bir karar alarak “*Artsak Ermeni Cumhuriyeti*”ni ilan etmiştir. Azerbaycan’da ise bu duruma şiddetle karşı çıkmıştır. Azerbaycan yaşanan hadisenin anayasaya aykırı olduğunu özellikle vurgulamıştır. Nazarbayev ve Yeltsin çatışmaların durması için çaba göstermiş iki ülkeyi anlaşma yapması için bir araya getirmişlerdir. Görüşmeler yapılırken dahi bölgede çatışmalar sürmüştür ancak görüşmeler olumlu sonuçlanmış Ermenistan, Karabağ’dan çekilmeyi kabul etmiştir. Fakat Ermenistan ateşkes kurullarına

---

²¹³ Şahin, *Azerbaycan’da Siyasal/Toplumsal*, s40.

²¹⁴ Mustafa Gökçe, Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye – Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme, *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 6, Sayı 1, 2011, s1114.

²¹⁵ Süleymanlı *Milletleşme Sürecinde*, s275.

uymamıştır. Azerbaycan bunu kanıtlamak amacıyla Rus ve Kazak gözlemcileri bölgeye davet etmiştir. Gözlemciler bölgeye gelmek üzereyken Ermeniler gözlemcilerin helikopteri düşürmüşlerdir. Azerbaycan ise buna önlem almak amacıyla Ermenistan'a giden demiryolunu kapatmak zorunda kalmıştır. Azerbaycan Yüksek Sovyeti, Karabağın özerklik statüsünü kaldırmak durumunda kalmıştır. Bu olay üzerine yapılan tüm görüşmeler sonuçsuz kalmıştır.²¹⁶

Azerbaycan'da yaşanan sorunlar grevleri ve protestoları artırmaya devam ediyordu. Bunun üzerine Azerbaycan Yüksek Sovyeti (AYS) aldığı kararla birlikte 1989 yılında anayasanın 70. maddesinde değişikliğe gitmek zorunda kalmıştır. Buna göre "Azerbaycan'ın sınır hakları" vurgulanmış, "AYS'nin kararı ve referandumla değiştirilebilir" şeklinde düzenlenmiştir. Yapılan değişiklikle beraber egemenliğini ilan etmiştir. Rejim, Azerbaycan'ın aldığı "egemenlik" kararını onaylamasa da Karabağ'ı tekrar Azerbaycan yönetimine devrettiğini duyurmuştur. Tüm bu olaylar sürerken artık SSCB dağılma sürecine girmişti. Öyle ki Litvanya ve Estonya bağımsızlıklarını ilan etmiş daha sonrada diğer Sovyet Cumhuriyetleri de teker teker bağımsızlıklarını ilan etmeye başlamışlardı. AYS, 1991 yılının 18 Ekim'inde bağımsızlık kararı almıştır. Daha sonra ise 29 Aralık'a gelindiğinde halk oylamasına gidilmiştir. Yapılan oylamada artık Azerbaycan bağımsızlığı resmen ilan etmişti.²¹⁷ Azerbaycan bağımsızlığını ilk kabul eden ülke Türkiye olmuştur. Daha sonra ise Pakistan, İran ve İsviçre gibi ülkeler tanımıştır. 1993 yılına gelindiğinde ise 116 devlet Azerbaycan'ın bağımsızlığı tanıdı. Bunlardan 70'i ile diplomatik olarak ilişkiler kuruldu. Bu süreçte 14 tane uluslararası örgüte katılım sağlandı.²¹⁸

2.2.2. Azerbaycan'da Bağımsızlık Sonra Ulus İnşa Süreci

Azerbaycan bağımsız olduktan sonra ilk yıllarında çok sancılı bir dönem geçirse de daha sonraki yıllarda istikrara kavuşmuştur. İlk başlarda yaşanan sorunlar için siyasal ve ekonomik olarak bir dönüşüm yaşanması gerekiyordu. Bunun temelini ise merkezi yönetimden değil toplumsal dinamiklerinden alıyordu. SSCB döneminde yaşanan sorunlarda bundan dolayıdır ki bir anda atılamamıştır. Böylece Azerbaycan, yaşanan

²¹⁶ Gökçe, *Yukarı Karabağ Sorunu*, s1116.

²¹⁷ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s279.

²¹⁸ Nesrin Sarıahmetoğlu ve Okan Yeşilot, "Azerbaycan Cumhuriyeti" *Bağımsızlıkların 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri* haz, Abdulvahap Kara ve Fahri Solak, (İstanbul: TDBB, 2017) s9.

sorunları gelecekteki politikalarını ve stratejilerini bu bağlamda belirlemiştir. Buna göre Azerbaycan'ın önceliği toprak bütünlüğü ve bağımsızlık olarak belirlenmiştir.²¹⁹

Bu süreçte dört cumhurbaşkanı Azerbaycan'da liderlik yapmıştır. Muttalibov dönemi ve Elçibey döneminde sorunlara çözüm bulunamamıştır. Bu duruma sebep olarak ise merkezi yönetimin kuvvetli olmaması neden olmuştur. Haydar Aliyev dönemi ise daha iyi geçmiştir. Ülkede yaşanan sorunlar çözülmüş politik ve ekonomik olarak başarılar elde edilmiştir. Enerji anlaşmaları ve dış ilişkiler yine Haydar Aliyev döneminde bir düzene oturtulmuştur. İlham Aliyev ise diğer cumhurbaşkanlarına kıyasla daha şanslıydı. Çünkü yönetimi eline aldığı anda bazı sorunlar kısmen de olsa çözülmüştü ve artık belirli bir altyapıya sahipti.²²⁰

2.2.2.1. Alfabe Değişikliği Süreci ve Dil Politikaları

Muttalibov döneminde ulus inşası yeniden başlamıştı. İlk olarak Kiril alfabesi yerine Latin alfabesi tekrar kullanılmaya başlanmıştır. Bu süreç yaklaşık 10 sene sürmüştür. Tam olarak Latin alfabesine geçiş ise 2001 yılında H. Aliyev'in yayımlandığı bir kararname ile gerçekleşmiştir. 52 sene süren Kiril alfabesi dönemi kapanmasıyla beraber 20. yüzyılda üçüncü alfabe değişikliği gerçekleşmiştir. Azerbaycan'da 1980'li yılların sonu ve 1990'ların başında SSCB'nin Azerbaycan kültürü üzerindeki etkisi üstünde durulmuş, halkta gönüllü bir geçiş süreci yaşanmıştır. Turan'a göre Sovyet mirası reddedilmiş ayrıca Arap ve Fars medeniyetlerine mesafe konulmuştur. Harf devriminin yeniden yapılması Türkiye ve Batılı medeniyetlere yakınlaşma olarak yorumlanmıştır.²²¹ Azerbaycan'da bağımsızlık sonrası bir kesim ise Kiril alfabesinin bırakılmaması gerektiğini düşünüyordu. Sovyet döneminde Azerbaycan'da oluşturulmuş kültürel mirasın yok olacağını savunuyorlardı. Onlara göre gelecek nesiller Kiril alfabesi ile yazılmış bilimsel eserleri okuyamayacaktı. Senelerce yaratılmış olan kültür radikal bir değişiklikle yok olacaktı. Kiril alfabesini savunan bu kesime göre, Latin alfabesi kullanılmadan da Batı ile bütünleşebilirdi. Bunun birçok örneği olduğunu da özellikle belirtiyorlardı. Mesela Gürcülerin ve Ermenilerin bir kez dahi alfabe

---

²¹⁹ Göl, *Geçmişten Günümüze Azerbaycan*, s166.

²²⁰ Reha Yılmaz, "Azerbaycan'da Süreklilik ve Değişim" *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan*, haz, Çağrı Erhan, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013) s19.

²²¹ Turan, *Kuzey Azerbaycan'da*, s445.

değiştirmediklerini söylüyorlardı. Yine komşu devletlerinde ve diğer milletlerin değiştirmediklerini vurguluyorlardı. Rahimov bu konuda Azerbaycan'ın kullandığı Kiril alfabesinin ulusallaştığını ve Azerbaycan dilinin kurullarına uygun olduğunu söylüyordu.²²²

Yine dil alanında yapılan çalışmalara örnek vermek gerekirse devlet dili olarak “Azerbaycan Dili” maddesi anayasaya eklenmiştir. Buna göre devlet kurumlarında yapılan işlemler ve etnik kökeni ne olursa olsun devlet dairelerinde çalışan herkesin “Azerbaycan Dilini” bilmesi gerektiği belirtilmiştir.²²³

2.2.2.2. Bayrak ve Milli Marş

Bir ulusun bağımsızlığının en önemli simgesi milli marşı ve bayrağıdır. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhuriyeti için bayrağı oldukça önemlidir. Azerbaycan Cumhuriyeti kendisini AHC'nin devamı niteliğinde kabul ediyordu. AHC'nin varlığının devam ettiği yıllarda kabul edilen milli sembollerin AC döneminde de devam edeceğini belirtiyordu. AC bayrağı üzerindeki renklerin ve sembolün bir anlamı vardır. Bayrakta bulunan “mavi” renk “Türklüğü” temsil etmektedir. Bir diğer renk olan “yeşil” renk ise “İslamiyet'i” temsil ederken “kırmızı” renk ise “uygarlığı” temsil etmektedir. Bayrağın orta kısmında “ay” ve “sekiz köşeli yıldız” ise “Türk boylarını” temsilen bulunmaktadır.²²⁴

Milli marşlar ülkelerin bağımsızlığın en önemli sembollerinden birisidir. Azerbaycan milli marşı 1992'de kabul edilmiştir. Güftesi Ahmet Cevad bestesini ise Üzeyir Hacıbeyli yapmıştır. Kendisini AHC'nin devamı olarak kabullenen AC, o yıllarda Azerbaycan Harp Akedemisi'nde söylenen marşı kabullenmiştir. Marşın en büyük özelliği ikişer kez “Azerbaycan” denilerek başlaması ve sonunda yine tekrarlanmasıdır. Vatana sevgiyi, vatan yolunda ölmeyi ve vatan için kan dökmeyi kendisine vazife bildirmektedir.²²⁵

²²² Ergün, *Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik*, s155.

²²³ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s69.

²²⁴ Günaydın, *Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da*, s74.

²²⁵ Süleymanlı, *Milletleşme Sürecinde*, s281-282.

2.2.3. Muttalibov ve Elçibey Dönemi

Ermenistan'la yaşanan savaşın 1990'da devam ettiği sıralarda, ASSC Komünist Parti Birinci Sekreteri olarak görevde olan Muttalibov Cumhurbaşkanı ilan edildi. Ermenilerin yaptığı saldırılara karşı Azerbaycan'ın düzenli ordusu bulunmamaktaydı. Azerbaycan Türkleri yapılan saldırılara karşı etkisiz kalıyordu. Muttalibov adeta Rusların bir parçası gibi davranıyor ve Rusya'ya bağlılığın vazgeçip bağımsızlığını kabullenemiyor gibiydi. HC'nin yaptığı çağrıya ise kayıtsız kalıyordu.²²⁶ Hocalı'da yaşanan soykırım sonrasında Muttalibov istifa etmiş yerine meclis başkanı Yakup Memmedov dönemi başlamıştır. 1992 yılının Mayıs ayında Muttalibov darbe gerçekleştirmeye çalışsa da başarısız olmuştur. Halk Cephesi buna karşı direniş göstermiş, Muttalibov Moskova'ya kaçarak hayatının sonuna kadar orada kalmıştır. İsa Kamber ise milletvekili iken meclis başkanı olarak seçildi. Tüm bu siyasi olayların yaşandığı sırada Ermenilerin eline büyük bir fırsat geçmiş Şuşa'yı işgal etmişti. Daha sonra Halk Cephesi'nde lider olan Elçibey Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Elçibey'in gelmesiyle beraber düzenli ordu ilk kez kuruldu. Böylece Azerbaycan ordusu tek bir merkeze bağlı olarak yönetilmeye başlandı. Elçibey için en önemli konu Dağlık Karabağ meselesiydi. Bu yüzden Karabağ'da yaşanan olaylara karşı mücadele etmek istedi. Düzenli ordunun da kurulmasıyla birlikte "Ağdere Operasyonu" başlatıldı. Ermeniler tarafından işgal edilen bölgelerin bir kısmı kurtarılmıştı. Hatta Hankendi'ye 1 km yaklaşmıştı. 35 köy ve kasaba bu süreçte tekrar Azerbaycan'ın bir parçası haline gelmişti. Yine Hocavent'te yaşanan çatışmalar sonucunda Ermeni ordusuna ağır bir darbe vurularak önemli zayıflıklar yaşatılmıştı. Rusya, orduda bulunan kendi yandaşlarının desteğiyle birlikte yapılan taarruzu durdurmayı başarmıştı.²²⁷

Elçibey dönemi aslında Azerbaycan'ın Rusya'dan tamamen kopmak istediği bir süreçti. 1991 yılında "Alma-Ata bildirisini" imzalamış olmasına rağmen BDT üyeliğini kabul etmemiştir. HC'nin en büyük amaçlarından birisini böylece gerçekleştirmiş olmuştur. Elçibey ekonomik olarak Rusya'dan kopmak istiyordu. Bunun için farklı seçenekleri değerlendirmeye de almıştı. Enerji anlaşmalarında Rusya dışındaki ülkelere öncelik verilmişti. Yine askeri konuda Elçibey Rusların askeri varlığının Azerbaycan'da olmamasını gerektiğini savunuyordu. Hatta Azerbaycan, eski Sovyet ülkeleri içerisinde

²²⁶ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s56.

²²⁷ Sadıgov, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, s32-33.

kendi topraklarında Rus üssünü kaldıran ilk devlet oldu. Tüm bu etkenlerden sonra Dağlık Karabağ konusunda Rusya Ermenileri desteklemeye başlamıştı.²²⁸

1993 yılında Ermeniler tüm kuvvetleriyle Karabağ'a saldırmaya devam ediyordu. Bu durum Elçibey iktidarı oldukça yıpratmaya başlamıştı. Azerbaycan ordusu Ermeniler karşısında etkisiz olmaya da başlamıştı. Savaşın seyri de bir yandan değişiyordu. Karabağ'ın kuzey kısmı neredeyse tamamı Ermeni birliklerinin eline geçmişti. Daha sonra Batı kısımlara önem veren Ermeni birlikleri Kelceber'e saldırı düzenlemiştir. Ermeniler saldırılarının karşılığı almış Kelceber'i ele geçirmiştir. Elçibey iktidarı bu dönemde iç siyasette zor günler yaşamaya başlamıştır. Elçibey, bu süreci atlatmak amacıyla "olağanüstü hal" ilan etmiştir. Ermenilerin saldırıları karşısında başarısız olan Azerbaycan'da Elçibey'e karşı olan güven büyük bir hayal kırıklığına uğramıştır.²²⁹

Elçibey her ne kadar cumhurbaşkanı seçilmiş olsa da asıl işi akademisyen olmasıdır. Daha önce hiç siyaset deneyimi de olmamıştır. Bundan dolayıdır ki Azerbaycan belirli bir istikrar yakalayamamıştır. Elçibey'in hayaller arasında Azerbaycan cumhurbaşkanı olmak değil AC'nin ideoloğu olmak olmuştur. Fakat yaşanan siyasi ortam onun cumhurbaşkanı olmasına neden oldu. Savaş zamanı 1993 yılında Gence'de, Hüseyinov tarafından çıkartılan isyan sonucu Elçibey görevden alınmıştır. Kendisine yapılan bu darbe girişimine sessiz kalmıştır. Çünkü ülkesinde herhangi bir iç çatışma istemiyordu. Daha sonra Nahcivan'da görev yapan Haydar Aliyev'i Bakü'ye geldi. Önce meclis başkanı olan Aliyev sonraki süreçte yapılan seçimle birlikte cumhurbaşkanı olmuştur.²³⁰

2.2.4. Haydar Aliyev Dönemi

Azerbaycan'da Elçibey'in cumhurbaşkanlığından alınması ve yönetimi Haydar Aliyev'in almasından sonra siyasi kültürde oluşmaya başlamıştır. Aliyev, yönetime geldikten sonra sivil toplum bilincinin oluşmasını sağlamaya çalışmıştır. Ayrıca STK'ların kurulması maksadıyla anayasal güvenceler oluşturmuştur. Sovyet rejiminden

---

²²⁸ Kamer Kasım, "Azerbaycan" *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Yıllığı*, (Ankara: Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2013) s6.

²²⁹ Ömer Göksel İşyar, "Azerbaycan ve Dış Politikası" *Orta Asya ve Kafkasya Rekabette İşbirliğine* haz, Tayyar Arı, (Bursa: MKM Yayıncılık, 2010) s76.

²³⁰ Elma, *Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlığa*, 190-201.

sonra oluşan siyasi belirsizlikleri de ortadan kaldırmıştır²³¹. Aliyev'in başarılı olmasının nedenlerinden birisi de SSCB döneminde önce KGB generali olarak görev yapmış, daha sonra da Azerbaycan SSC Komünist Parti Birinci sekreteri olarak görev almasıydı. Örnek olarak verilmesi gerekirse SSCB tarafından Ermenilere sınır toprağından iki bin hektara kadar verilmesini önlemişti. Birçok fabrikanın açılmasının yanında Bakü-Grozni petrol hattının da açılmasında önemli rol oynaması halkta Aliyev'e karşı bir güven duygusu yaratmıştır.²³²

Ezici bir çoğunlukla yönetimi ele alan Aliyev ile birlikte Azerbaycan'da artık tek adamlı bir siyasi yapıya geçilmiştir. Belirsizlikleri ortadan kaldırmak isteyen Aliyev ilk olarak Hüseyinov'a geniş yetkiler vermiş olmasıdır. Buna göre Hüseyinov, başbakan, savunma bakanı ve aynı zamanda da içişleri bakanı olarak göreve başlamıştır. Fakat ilerleyen süre içerisinde H. Aliyev, Hüseyinov'u görevden almış bununla da yetinmeyip onu hapse de göndermiştir.²³³

HC zamanında ortaya konan "Türkçülük" ideolojisi de H. Aliyev zamanında kaldırıldı. Aliyev ilk olarak "Azerbaycan Dili" tanımını ortaya attı. Daha sonra ise milli ideoloji olarak "Azerbaycancılık" ideolojisi ortaya konuldu. Aliyev'in asıl amacı ülkede çıkacak etnik bir tartışmaları da bitirmek istemiştir.²³⁴ Bu değişikliğin sonucunda 1995 yılında çıkarılan anayasa olarak gözükebilir. Yine 2002 yılında bu yasanın niteliğinde olan "AC'nin devlet dili" yasasıdır.²³⁵ H. Aliyev'i diğerlerinden ayıran en önemli özellik ise Rus siyasi sistemini çok iyi bilmesiydi. Kendisinden önce görev yapan iki cumhurbaşkanına göre daha tutarlı politikalar izledi. Rusya ile ilişkilere çok özel önem verdi. Böylece ülkede yaşanan gerginliği yatıştırdı ve dengeyi sağlamış oldu.²³⁶ Yine Elçibey zamanında oluşturulan "Güney Azerbaycan" söyleminden de H. Aliyev döneminde vazgeçilmiştir. "Kuzey ve Güney'in birleştirilmesi" gibi söylemlerde bırakılmıştır. Aliyev bu dönemde İran'ı rahatlatan açıklamalarda bulunmuştur. Her ne

²³¹ Yılmaz, *Azerbaycan'da Süreklilik ve Değişim* s21.

²³² Mehmet Dikkaya ve Onur Demirci, Azerbaycan'ın Küresel Ekonomiye Eklenmesinde Haydar Aliyev'in Rolü, *AKADER Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 22, (2013) s187.

²³³ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s59.

²³⁴ Ceylan Tokluoğlu, Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları, *Bilig*, Sayı 23, (2002) s51.

²³⁵ Turan, *Kuzey Azerbaycan'da*, s446.

²³⁶ Samir Mardanov, "Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri (1991-1993)" *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* haz, Çağrı Erhan, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013) s64.

kadar iki ülke arasındaki ilişkiler iyi olmasa bile Elçibey dönemine göre daha iyi olmuştur.²³⁷

H. Aliyev döneminde Rus etkisi azaltılmak istenmiştir. Fakat işler bu yönde ilerlememiştir. Aliyev kendi akrabalarını ve çevresini zengin etmeye başlamıştı. Özelleştirmeler hep aynı kişiler yapılmaktaydı. Muhalefet Aliyev'i sürekli eleştiriyordu ama muhalefet oldukça güçsüz bir durumdaydı. Muhalefet sadece ülkenin bir kabile devleti haline geldiğini söylemekte yetiniyordu. Hükümette görev yapan birçok bakan ve milletvekili yolsuzlukla suçlanıyordu. Ülkedeki siyasi gerginlik tekrar tırmanışa geçiyordu böylece istifalar geldi. Birçok isim mahkemeye çıkartıldı. Hüseyinov ise bunu kendine fırsat olarak gördü. 1994'te Azerbaycan'da askeri darbe girişimi yaşandı. Yaşanan askeri darbe girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Hüseyinov ise Moskova'ya kaçtı. Böylece ülkede iki aylık olağanüstü hal ilan edilmiş oldu. H. Aliyev için bu büyük fırsattı ki bunu güzel değerlendirdi. Aliyev artık iktidarını sağlamlaştırmıştı. 1995 yılında H. Aliyev bir darbe girişimiyle daha karşılaşmıştı. Darbenin başında ise içişleri bakanı yardımcısı Cevadov bulunuyordu. Aliyev'e göre bunları azmettiren Rusya'ydı. Artık Azerbaycan'da siyasi temizlik süreci başlamıştı. Birçok politikacı ve muhalifler Rusçu olduğu gerekçisiyle fişi çekilmeye başlanmıştı. Hatta bazıları eski lider Muttalibov için çalışmakla suçlandı. Tüm yaşanan olaylar çerçevesinde ülkedeki politikacılara tehditler ediliyordu. Aliyev bu durumu değerlendirdi ve ülkesinin vazgeçilmez lideri konumuna yükseldi. Kendisinden sonra ise İlham Aliyev için zemin oluşturmaya başlamıştı.²³⁸

Aliyev iktidarı almasıyla birlikte Rusya'ya, Dağlık Karabağ konusunda Ermenilere baskı yapılmasını talep etmiştir. Aliyev'in istediğini yapan Rusya, Ermenileri uluslararası hukuka uymamakla suçlamıştır. Fakat Rusya, bunun karşılığında Azerbaycan'dan bazı taleplerde bulunmuştur. Bunlardan ilki BDT içerisine katılmasını istemiştir. Aliyev bunu hemen kabul etmiştir. Rusya, bununla da yetinmeyip başka isteklerde de bulunmuştur. Belki de bu isteklerden en önemlisi olan "Azerbaycan'da üs kurma" isteğiydi. Bunun yanında bir de "sınır birlikleri" konusunda bir istekte bulunmuştu. Aliyev ilk isteği hemen kabul ederken diğer iki istek için daha sonra görüşülmesi gerektiği hakkında sözde bulunmuştur. Aliyev bu konuda Rusya'nın

---

²³⁷ Akif Abdullah, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan, *AKADER Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 22 (2019) s51.

²³⁸ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s80.

istekleri için ön şart koşmuştur. Buna göre iki ülke arasında yaşanan savaşın bitmesi gerektiğini belirtmiştir. Aliyev'in belirttiği ön koşul sayesinde ateşkese giden yol açılmış oluyordu. H. Aliyev'in buradaki düşüncesi Rus silahlarını alabilmek ve Ermenilere karşı Karabağ'da kaybedilen toprakları geri alabilmek olmuştur. Aliyev düşüncesi kısmen de olsa başarılı olmuş iki ülkenin ateşkes üzerine anlaşma süreci başlamıştır.²³⁹ Azerbaycan'ın Rusya'nın şartını kabul etmesi Rusya için oldukça önemliydi. Bunun nedeni ise Rusya'nın eski SSCB coğrafyası üzerinde hala etkin olduğunu gösteren önemli bir adımdı.²⁴⁰

1994 yılında ekonomik olarak çıkış arayan Azerbaycan için önemli bir yıl olmuştur. Bu yıl içerisinde "Asrın Anlaşması" olarak nitelendirilen bir anlaşma imzalanmıştır. Buna göre dünya çapında 30 petrol şirketiyle anlaşmaya varıldı. Ekonomik olarak büyük bir fayda sağlayan bu anlaşmalar reformların da dayanağı haline gelmişti. Ekonomik olarak düzelmeyen yaşanacağı sıralarda bazı güçler toplumda huzursuzluk yaratmaya başlamıştı. Azerbaycan Meclisinin başkan yardımcısı olan Celilov ve Rehimov'a suikast düzenlendi.²⁴¹ Aslına bakılırsa bu anlaşma Rusya'ya karşı bir hayal kırıklığının ürünüdür. Çünkü Aliyev, Rusya'nın kendilerine dayatılmak istenen barış sözleşmesini imzalamış, Rusya'ya karşı bir tavır ortaya koymuştur. Anlaşma için Aliyev, ABD başkan yardımcısını ve Türkiye başbakanını petrol hatlarının Karabağ'dan değil İran'dan geçmesi konusunda ikna etmiştir. Bu görüşmeler sonrası Dağlık Karabağ'da barış süreci yavaşlamaya başlamış, Rusya iki ülke arasındaki arabulucu rolünden kopmaya başlamıştır.²⁴²

1996 yılından sonra ülkede yaşanan ekonomik krizden kurutulma çabalarına girilmiştir. Böylece ekonomik büyüme sürecine girilmeye başlanmıştır. Azerbaycan'da yaşanan olumlu politikalar istikrarı getirmiş, enflasyonun düşmesine neden olmuştur. Enflasyonun düşmesiyle birlikte büyüme hızında artma meydana gelmiştir. 2003'e kadar ki yapılan reformlar halkın refah seviyesini yükselmesine neden olmuştur.²⁴³

---

²³⁹ İşyar *Azerbaycan ve Dış Politikası*, s81.

²⁴⁰ Alaeddin Yalçınkaya, *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düşümden Küresel Kördüğümüne* (Ankara: Lalezar Yayınevi, 2006)

²⁴¹ Sadıgov, *Azerbaycan Cumhuriyeti*

²⁴² İşyar, *Azerbaycan ve Dış Politikası* s87.

²⁴³ Havva Memmedova, *Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözümleme Sürecinde Haydar Aliyev'in Diplomasi Yöntemi, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 4, Sayı 7, (2009)

Azerbaycan için ekonomik olarak çıkarılacak sonuç, Dağlık Karabağ sorununun hem ekonomik olarak hem de insan kaybı olarak çok fazla zarar verdiği olmuştur. Aliyev yönetimi, Dağlık Karabağ sorununun artık kaderine terk edildiğini fark etmiş bu bağlamda ekonomik sorunlara çözüm üretmeye başlamıştır. Ekonomik sorunlarında çözülmesinde Aliyev'in rolünün büyük olduğunu da unutmamak gerekmektedir. Yine belirtmelidir ki Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) yaptığı anlaşmalar oldukça önemlidir. Çünkü petrol üretimi ve ihracatı önemli ölçüde artış yaşanmıştır. İşsizlik ve aynı zamanda mültecilerin oluşturduğu ağır ekonomik koşullar bir nebze de olsa da azalmıştır.²⁴⁴

1995-98 yılları arasında hukuk devleti olmak maksadıyla reformlar yapılmaya çalışıldı. İlk olarak 1995 yılında yeni anayasa hazırlandı. Böylece Azerbaycan'ın ilk anayasası kabul edilmiş oldu. 1996 yılında cumhurbaşkanına bağlı komisyon oluşturuldu. Komisyonun amacı uluslararası hukuka uygun kanunlar hazırlamaktı. Bu bağlamda 1998 yılına gelindiğinde ülke ölüm cezası da kaldırılmış oldu. Yine 1998 yılında yönetim alanında yapılacak reformlar içinde bir komisyon kuruldu. "Anayasa Mahkemesi" de aynı yıl içerisinde kuruldu. H. Aliyev dönemi oldukça hareketli geçti. Demokratikleşme çabaları içerisinde 1999 yılında yerel seçimler daha sonra 2000 yılında milli meclis ikinci seçim yapıldı. Seçim sonucunda 4 siyasi partinin olduğu yeni parlamento kurulmuş oldu. 2002 yılında ombudsman kurumu kurulmuş oldu.²⁴⁵

2.2.5. İlham Aliyev Dönemi

H. Aliyev'in ölmesinin ardından 2003'de yapılan seçimlerle birlikte Azerbaycan'da artık İlham Aliyev dönemi başlamıştı. 1994 yılından 2003 yılına kadarda SOCAR'da başkan yardımcısı olarak görev yürüterek Azerbaycan petrol politikalarına yön vermiştir²⁴⁶. İ. Aliyev babasından aldığı iktidara babasının uyguladığı politikaları geliştirmek niyetinde olmuştur. Genel olarak baktığımızda baba ve oğul iktidarları döneminde politik bir kesintiden ziyade bir süreklilikten söz edebiliriz.²⁴⁷

---

²⁴⁴ Mehmet Dikkaya ve Adem Çaylak, Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar, *Orta Asya ve Araştırmaları*, Cilt 3, Sayı 5, (2008) s134-135.

²⁴⁵ Sarıahmetoğlu ve Yeşilot, "Azerbaycan Cumhuriyeti" s13.

²⁴⁶ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s117.

²⁴⁷ Kadir Sancak, Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi, *The Journal of International Scientific Researches*, Cilt 4, Sayı 1, (2019) s54.

İ. Aliyev, 2009 yılında sistemde değişikliğe gitmiştir. Buna göre bir kişinin ikiden fazla seçilemez kuralı bu değişiklikle beraber kaldırılmıştır. Böylece 2013 yılında yapılan seçimlere de katılma imkânına sahip olmuştur. 2013 seçimlerinde İ. Aliyev %84,54 oranında oy almıştır.²⁴⁸

İlham Aliyev iktidara geldikten sonra Ermenistan ile yaşanan savaşı kabullenmiş hem de ekonomik olarak Azerbaycan'ı ekonomik olarak ilerletme çabasına girmiştir. Ülkenin ana ekonomik maddesi olan petrolü iyi değerlendirmiş ülkenin kaderini değiştirmiştir. İ. Aliyev döneminde Azerbaycan ekonomisi ilk 10 yılında 3,4 kat büyüme sağlamıştır. Hatta 2005 – 2006 döneminde %30'lara varan büyüme göstererek dünya çapında bir yer edinmiştir. Aliyev'in ilk 10 yılında ekonomik hacim 7,3 milyar dolardan 68,7 milyar dolara çıkmıştır. Böylece onuncu yılında Azerbaycan dünyanın en büyük 51. ekonomisi haline gelmiştir.²⁴⁹

2005 yılında her ne kadar Batı tarafından eleştirilmiş olsa da Rusya açıkça İ. Aliyev'e destek vermiştir. Bu destek sayesinde Azerbaycan dış politikası yeniden şekillenmeye başlamış hem de belki de en önemlisi turuncu devrimlerden etkilenmeden çıkmıştır. 2008 yılında ise Gürcistan ve Rusya arasındaki yaşanan savaş Azerbaycan'ı etkilemiştir. Çünkü Azerbaycan, Güney Osetya ve Abhazya sorunlarını Dağlık Karabağ sorununa benzetmiştir. Bu bağlamda birçok Ermeni politikacı bu savaşı fırsat görerek Karabağ'ın bağımsız olmasını gerektiğini savunmuş bunun üzerinden baskı uygulamaya çalışmıştır. Ermenilere göre Azerbaycan'ın savaş yoluyla Karabağ'ı geri alması halinde Rusya'nın, Azerbaycan'a askeri müdahalede bulunacağını ve Rusya'nın garantörlük verdiklerini savunmuşlardır.²⁵⁰

İ. Aliyev Döneminde Karabağ konusunda önemli başarılar elde edildiği söylenebilir. Aliyev savaşın uzayabileceğini belirtmiş askeri koşulları bu bağlamda ağırlaştırmış. Özellikle muafiyet konusunda önemli değişiklikler olmuş, askerden muaf olma durumunu ağırlaştırmıştır. Aliyev, askeriye'nin bütçesini öyle artırmış ki Ermenistan'ın toplam bütçesine denk getirmiştir. Buradan anlaşılacağı gibi Azerbaycan aslında Karabağ konusunda barıştan yana ümidini tamamen kesmiştir. Aliyev ayrıca

---

²⁴⁸ Kamer Kasım, *Azerbaycan*, s7.

²⁴⁹ Yılmaz, *Azerbaycan'da Süreklilik ve Değişim*, s20.

²⁵⁰ Cavid Veliyev ve Çağrı Erhan, "Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu" *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* haz, Çağrı Erhan, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013) s192-193.

Karabağ'la ilgili tezleri de uluslararası arenada ilgi görmüş birçok ülke onun tezlerine destek sağlamıştır. BMGK'de Azerbaycan lehine birçok karar çıkmıştır.²⁵¹ Aliyev, Azerbaycan toprakları üzerinde herhangi bir Ermeni devleti kurulamayacağını vurgulamıştır. Bu konuda taviz verilmeyeceğini belirtmiştir. 2005 yılında ise Avrupa Konseyi çok önemli bir karar almıştır. Buna göre Dağlık Karabağ konusunda işgalci olarak nitelendirmiştir. Daha sonra Prag'da yaşanan toplantılar sırasında Ermeni Karabağ yönetimini ayrılıkçı belirtmesi üzerine Azerbaycan'ın eli oldukça güçlenmiştir.²⁵²

2018 yılı Azerbaycan için çok büyük öneme sahipti. AHC'nin kuruluşunun 100. yılı olması sebebiyle ülkede önemli etkinlikler düzenlendi. Bakü'de ise askeri geçit düzeni düzenlenmiştir. Törende modern askeri araçlar büyük bir ihtişamla sergilenmiş, gövde gösterisi haline dönüşmüştür. 2019 yılında ise yönetimde ıslahatlar yaşanmıştır. Birçok devlet yetkilisi görevden alınmış birçok kişide istifa etmiştir. Başbakanlık görevinden istifa eden Memmedov'un yerine İ. Aliyev'in tavsiyesi ile A. Esodov yeni başbakan olmuştur.²⁵³

Karabağ sorunu yıllar içerisinde kördüğüm olarak kalmıştır. Fakat 2020 yılının Temmuz ayında başlayan çatışmalar daha sonra Eylül ayında savaşa dönüşmüştür. Savaş yaklaşık bir buçuk sürmüş her iki tarafta kayıplar vermiştir. 10 Kasım'da yapılan barış görüşmesiyle sonlanmıştır. Ateşkesi sağlayan ana başarı ise Şuşa'nın azad edilmesiyle birlikte Ermenistan'ın yenilgiyi kabullenmesi oldu.²⁵⁴ Azerbaycan ve Ermenistan arasında yapılan mutabakat sonucu Kelceber ile birlikte, Laçın ve Ağdam bölgelerini de Azerbaycan'a bırakma kararı alınmıştır. Bunun yanı sıra Dağlık Karabağ bölgesindeki yedi rayonda Azerbaycan'a bırakılmıştır. Bu durum Nahcivan ile Azerbaycan arasında koridor kurulmasına imkân sağlamıştır.²⁵⁵

Azerbaycan ulus olma konusunda kısmen başarılı olmuş, Rus ve İran etkisi kısmen kırmayı başarabilmiştir. Bu bağlamda Dağlık Karabağ rolü unutulmamalıdır. Dil

---

²⁵¹ Reha Yılmaz, Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, Sayı 2, (2010) s82.

²⁵² Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s133.

²⁵³ Sadıgov, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, s39-40.

²⁵⁴ Hülya Kınık, "Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020", *Karadeniz 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* haz, Özgür Tüfekçi (Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2021) s64-65.

²⁵⁵ Fatih Erarslan ve Fatma Nur Özdemir, Azerbaycan – Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt 129, Sayı 255, (2021) s327.

konusunda Azerbaycan yüzyıllardır kullandığı dilini korumuş, diline uygun alfabe değişikliğine gitmiştir. 1918’de kullanmış olduğu 3 renkli ortasında hilal ve yıldızın bulunduğu bayrağı kullanarak, Azerbaycan halkının ve ülkesinin devamlılığı konusunda büyük bir adım atmıştır. Aynı şekilde milli marşını da aynı dönemden bugüne dek kullanmış, Azerbaycan halkına birliği ve vatan sevgisini vurgulamıştır.

3. ERMENİSTAN

3.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Kimliği

3.1.1. Ermenilerin Tarih Sahnesine Çıkışı

Ermenistan, Güney Kafkasya’da bulunan merkezi bir ülkedir. Jeopolitik olarak küresel güç odaklarının ilgisini çekmektedir. Çünkü Avrasyacı ve Atlantikçi görüşlerin kesiştiği merkezi bir konumdadır. Bu bağlamda Ermenistan’daki siyasi gelişmeler diğer bölge ülkelerini de yakından ilgilendirmektedir.²⁵⁶ Ermenistan coğrafyası yapısı kaynaklı olarak çevre ülkelerden yüksek yapılıdır. Volkanik kütlelerden oluşan bir yapıda olması buna neden olmaktadır. En eski çağlardan bu yana önemli ticaret yollarının kesiştiği, aynı zamanda göç yolları üzerinde bulunması nedeniyle küresel güçlerin ve dönemin güçlerinin çatışma alanı olarak karlımıza çıkmaktadır. Ermenistan ve Ermeni tarihi arasında bir bağ yoktur. Bu yüzden Ermeni tarihi ve Ermenistan tarihi arasında farklı görüşler vardır.²⁵⁷

Ermeni tarihi hakkında çeşitli fikirler vardır. Birçok Ermeni tarihçi, Ermeni tarihinin başlangıcını Nuh’un gemisiyle ilişkilendirir. Büyük tufandan sonra geminin Ağrı dağında durduğunu, Nuh’un oğullarının etrafa dağıldıklarını bir kısmının Nuh’un oğlu olan “Yafes” ile birlikte hareket ederek Mezopotamya civarlarına doğru gittiğini belirtir. Bu kavimin hatta “Babil kulesi” inşaatında bile çalıştıkları söylenir. Daha sonra bu kulenin yıkılışının ardından Yafes’in oğlu Gomer’in de torunu olan “Hayk” ve 300’e yakın çocuğu ve torunuyla birlikte bugün Ağrı Dağı olarak bilenen coğrafyaya gelmişlerdir. “Hayk” geldikten sonra büyük tufandan sonra oraya yerleşenleri de idare altına almayı başarmıştır. “Hayk” 400 yaşına kadar yaşamış daha sonra ise kurdukları Ermeni devletini oğulları idare etmiştir. Kurulan bu Ermeni devletine ise Büyük İskender’in ordusu son vermiştir. Büyük İskender’in hâkimiyetine ise bölgede etkili olan İran’ın Kiyaniyan sülalesi son vermiştir. Ermeniler böylece Kiyaniyan sülalesinin idaresi altında kalan küçük bir devlet olarak kalmışlardır.²⁵⁸ Yapılan araştırmalara göre

---

²⁵⁶ Ahmet Akter, Ermenistan Cumhuriyeti’nin Jeopolitik Analizi, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 27-28, (2008) s124.

²⁵⁷ Salim Cöhce, *Ermenistan’ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler*, dunyasavasi.ttk.gov.tr/tr/turk-ermenii-kulliyati/ (2014) (erişim tarihi: 10.11.2021)

²⁵⁸ Sadi Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk – Ermeni İlişkileri*, (Ankara: Altınok Matbaası, 1967) s18.

belirlenebilen en eski Ermeni devleti Van, Erzurum ve Erzincan çevresinde kurulmuş “Hayaşa Krallığı”dır. Bazı Hitit yazılı kaynaklarında, imparatorluğun kuzeye doğru ilerlemek istemesinde Azzi-Hayaşa Krallığı’nın yapmış olduğu güçlü direnişten bahseder.²⁵⁹

Ermenilerin kökeni hakkında yine başka bir görüşe göre de Trakya’dan Anadolu’ya gelmişlerdir. Buna göre MÖ 7. asırda Batı’dan şu anki buldukları coğrafyaya geldikleri ileri sürülmektedir. Bazı tarihçilere göre Araz Havzası’nı, gelişmek için uygun bulmuşlardır. Ararat ovası da diğer yerlere kıyasla daha uygun görülmüştür. Ermeniler buralarda krallık kurmuş daha sonra İran tarafından yönetilmeye başlamışlardır. Herodot bu konuda, Ermenilerin, İranlılar ve Yunanlar arasındaki savaşta, Frigyalıların bayrağı altında bir komutanın idaresinde savaştıklarını ileri sürer.²⁶⁰ Ermenilerin Frigya’dan gelmiş olmaları ve Frigler gibi konuşmaları olsa da Ermeni tarihçiler Batılı kökenlerinden şüphe duyulmaması gerektiğini belirtirler.²⁶¹

Bir başka görüşe göre ise MÖ 6. yüzyılda Pers Kralı olan Darius’un yazıtlarında ilk kez Ermeni ismine rastlanmaktadır. Bu devirlerde Ermeniler kendilerine Ermeni değil “Hayk” olarak nitelendirmişlerdir. Bu görüşe göre Ermeni ismini Kral Darius’un kendisinin uydurmuştur. Çivi yazılı yazıtlarda belirtildiğine göre Haykların yerleştiği bölgeye MÖ 3000 yılında “Armanu” veya “Armenia” denilmekteydi. Yani Ermeniler gelmeden 1600 yıl öncede o bölge “Armenia” olarak nitelendiriliyordu. Kral Darius, Batı’dan gelmiş olan bu halka “Ermeniler” ismini yani “Armenia Bölgesinde oturanlar” ismini vermiştir.²⁶²

MÖ 12. ve 9. yüzyıllar arasında iki farklı boy karşımıza çıkmaktadır. Ermeni tarihçilere göre, Asur yazılı kaynaklarında “dağlık ülke” veya “kabileler birliği” olarak nitelendirilen “Uri-atri” daha sonra “Urartu” olarak karşımıza çıkarılan bölgeni “Ararat” olduğunu belirtirler. Hayvancılık için birbirleri arasında mücadele eden bu iki topluluk Asur saldırıları karşısında birlikte mücadele ediyorlardı. Fakat bu birlikte olmaları Asurluların saldırıların kesilmesini engelleyemiyordu. Yine Asur yazıtlarında buraların

---

²⁵⁹ Recep Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı*, (İstanbul: Peri Yayınları, 2008) s40.

²⁶⁰ Esat Uras, *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*, (İstanbul: Belge Yayınları, 1976) s99.

²⁶¹ Gerard Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, çev, Şule Çiltaş (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015) s78.

²⁶² Ekrem Memiş, *Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk – Ermeni İlişkileri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 1, (2005) s4.

nasıl yağmalandığı ve elde edilen ganimetlerden sıkça bahsediliyordu. Asur saldırının artması Hititlerin dağılmasıyla sonuçlandı. Birçok küçük krallık ve akraba kavimler birleşerek Urartuları kurdu. Urartuların güçlenmesi “Aramu” soyundan gelen Kral Sarduri sayesinde oldu. Kral Sarduri bazı tarihçiler tarafından Ermenilerin isim babası olarak kabul edilmektedir.²⁶³

Asurlar, Urartulardan yaklaşık bir asır önce yok olmuştur. Urartular için burada söyleyebileceğimiz en önemli şey Ermeni göçleri karşısında, Urartu halkının yok olamaya gelmesidir. Urartu hükümdarlarından “kralların kralı” olarak bahsediliyordu. Daha sonra Ermeni krallıklarında da hükümdara böyle hitap edilecekti.²⁶⁴

Ermeni tarihçiler arasında ve Ermeni toplumunda “Büyük Ermenistan” konusunda büyük bir yanlış anlaşılma bulunmaktadır. Bu bölgenin çok bir geniş coğrafyayı içine aldığı, Kafkasya’nın Batı ve Güney kısımlarından Kuzey Irak’a ve Doğu Anadolu’ya büyük bir coğrafyadan sorumlu olduklarını düşünmektedirler. 428 yılında haklarının gasp edildiğini, ardı arkası gelmeyen zulümlere uğradıklarını savunmaktadırlar. Ancak görülmektedir ki dönemin siyasi koşulları “Büyük Ermenistan’ı” oluşturmuştur. Bu bağlamda MÖ 220’li yıllarında III. Antiochus, Ermeni çarlığını işgal etmiş, Van Gölü ve çevresini kendi topraklarına katmıştır. Daha sonra III. Antiochus kazandığı bu toprakları Ermeni kralı olan Artashes’e vermiştir. Böylece “Büyük Ermenistan” meydana gelmiştir. Ermeni tarihi açısından yaşanan bu olay oldukça önemlidir. Çünkü tarihte ilk ve son “Büyük Ermenistan” oluşmuş güçlü hale gelmiştir. Oluşan bu büyük devlet için belirtmek gerekir ki Roma, Part, Sasani gibi devletlerin altında devam etmişlerdir. Son olarak ise “Büyük Ermenistan” 428 yılında küçülerek son verilmiştir.²⁶⁵

İran’ın hükümdarı olan Ardaş’ın buyruğu ile Ermeni beyleri toplanmak durumunda kaldılar. Ardaş’ın kardeşi olan Arşam’ı kendilerine kral olarak seçerek ilan ettiler. İlk olarak Romalılar bu durumu kabul etmedi. Bundan sonra Arşam, Part kralının yardımıyla aşağı Ermenistan olarak nitelendirilen yerde Partlara bağlı olan bir krallık

---

²⁶³ Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi*, s41.

²⁶⁴ Rene Grousset, *Başlangıçtan 1071’e Ermenilerin Tarihi*, çev, Sosi Dolanoğlu, (İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005) s62.

²⁶⁵ Aygün Attar, Ermeni Kimliğinin Anatomisi, *Akademik İncelemeler Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, (2007) s293-294.

kurmuştur. Ülkenin merkezini Mezpin belirlemiş ve orada kral olmuştur. Oluşan bu yeni bölgenin halkı karışık yani birbirleriyle akraba olmayan kavimlerden oluşmaktaydı.²⁶⁶

“Büyük Ermenistan” kavramı gibi bir de tarihte oluşan “Küçük Ermenistan” kavramı vardır. Fakat “Küçük Ermenistan” tam olarak neresi olduğu belli değildir. Bu konuda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Yunan ve Latin kaynaklarına bakıldığında “Küçük Ermenistan”, “Büyük Ermenistan”ın batısında bulunduğunu yazar. Yukarı Fırat’ın kuzeyine ve batısına doğru gittikçe olan topraklardan bahsedilmektedir. Bu bağlamda “Ermeni-Friglerin o bölgede yerleştikleri kanısına varılmaktadır. Ama bilinmektedir ki Hristiyanlık zamanında kırlarda Ermenice konuşmanın yüksek olduğu belirtilmektedir. Yine “Küçük Ermenistan” için topraklarının ve ovalarının çok verimli olduğu atların ve koyunların buralarda otlatıldığı vurgulanmaktadır.²⁶⁷

637 yılından sonra Ermeniler, Arapların hâkimiyeti altına girmişlerdir. O yıllar içerisinde Ermenistan’da kargaşa hüküm sürmektedir. Ülkeye gelen Yahudiler ilk olarak esirdiler. Fakat daha sonra yükselmişler ve ülke idaresini tamamen ele geçirmişlerdir. Bu kavmin ismi ise Pakraduniler olmuştur. Arapların bölgeyi ele geçirmesinden sonra bölgede Ermeniler çoğunlukta olmasına rağmen söz sahibi değillerdi. Bölge içerisinde söz sahibi olan kısım Pakraduniler olmuştur. Ermenilerin durumu ise oldukça kötüydü. Ermeniler fakirlik içerisinde yaşadığı gibi iktidardaki güçlerini de kaybetmişlerdi. Tüm bu yaşananlardan sonra Pakraduniler, bölgeyi ele geçirmiş Araplara ağır vergiler vermeyi kabullenmişti. Fakat vergiyi fakirlik içerisindeki halk olan Ermeniler ödemek zorunda kalmıştı. Halktan alınan vergiyi “Prensler prensi” unvanına sahip olan “Aşod Pakraduni” toplamaya başlamıştı. Aşod, bölgeye vali olarak atanmıştı. Vali sadece vergi toplamakla kalmamış halkın elinde avucunda ne varsa almıştı. Yaşanan bu olaylar Ermeni halkının isyan etmesine sebep oldu. İsyân oldukça büyük oldu. Prens Aşod, isyanı bastırmakta başarısız oldu. Aşod, başarısız olunca Araplardan yardım istemek zorunda kaldı. Böylece Aşod, Araplarında yardımıyla isyanı bastırmayı başarmıştır. İsyânın bastırılmasının ardından, yardıma gelen Arap komutanlar isyanın nedenlerini araştırmak istemişlerdir. Bunun sonucunda Aşod suçlu bulunmuş, Prens Aşod’un

---

²⁶⁶ Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler*, s28.

²⁶⁷ Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s87.

prenslik unvanı elinden alınmıştır. Hatta halkının gönlünü almak isteyerek Aşod'un gözlerini oydurmuşlardır.²⁶⁸

Ermenistan'da İslam hâkimiyetinden sonra fazla bir değişiklik meydana gelmemiştir. Müslüman olan valiler için önemli nokta vergilerin tam zamanında toplanması ve oluşabilecek herhangi bir ayaklanmaya karşı önlem olarak tehlikeli olmadan bastırmaktır. Ermenistan'daki içişleri yerel birtakım beyler tarafından yönetilmekteydi. Abbasi Halifesinin değişiminden sonra yerel güçler birtakım ayaklanmalar yaşanmasına neden oldu. Ağır vergi yükleri ve atanan valilerin halka karşı olan sert tutumu ayaklanmaları tetikleyen durum haline gelmişti. Halife oluşan kargaşaları önlemek istemekteydi. Fakat taht kavgaları ve hâkim oldukları topraklar üstündeki bir takım kargaşalar buna engel olmaktaydı. Bölgede varlığını devam ettiren birkaç prenslik güçlerini birleştirerek kendi coğrafyalarında hâkimiyeti ele geçirmişlerdir. Bu durumdan sonra yaşanan gelişmelerle birlikte Ebu Said vali olarak atanmıştı. Yeni vali prenslikler arasındaki sorunları fırsata çevirmek isteyip cizye parasını istemiştir. Daha sonra Ermeniler baskıların artmasıyla birlikte cizyeyi ödemeyi kabul etmişlerdir.²⁶⁹

İlk Ermeni-Türk ilişkileri, henüz Selçuklular kurulmadan önce başlar. Çağrı Bey, keşif yapmak amacıyla Ermenilerin yoğun yaşadığı yer olan Van'a giriş yapmıştır. İki halk arasında çatışma çıkmış ve Ermeniler herhangi bir direniş sergileyememiştir. Çağrı Bey komutasındaki Türk birlikleri Van'ın (Vaspurakan) batı kısımlarını ele geçirmeyi başarmıştır. Arslan Yabgu'ya bağlı olan birlikler Doğu Anadolu'ya seferlere başlamıştır. Çağrı Bey'in yapmış olduğu keşif gezileri Türk-Ermeni ilişkilerinin temellerini atmıştır. Böylece Çağrı Bey, kardeşi olan Tuğrul Bey'e keşiflerini anlatarak yeni devlet kurmakta büyük öncülük etmiştir. Aslında yapılan bu seferlerin asıl hedefi Ermeniler değil aslında Bizans'tır. Türkler, 1038-1043 yılları arasında Ermeni bölgesi olan Van'a seferler düzelmeye başlamıştı. Prens Haçik komutasında olan Ermeni askerlerine büyük bir bozguna uğrattı. Prens Haçik bu saldırılarda hayatını kaybetmiştir. Türkmenler saldırılarını devam ettirmek amacıyla Aras ırmağı yönüne ilerlemeye başlamışlardır. Türkmenlerin asıl hedefi Becni kalesi olmuştur. Fakat Anı Ermeni kralı olan Gagik

---

²⁶⁸ Levon Pasnos Dabağyan, *Türkiye Ermenileri Tarihi*, (İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006) s46-47.

²⁶⁹ Oktay Bozan, Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanları, *İSTEM*, Cilt 11, Sayı 22, (2013) s29-30.

hemen olaya müdahale etmiş, kalenin alınmasına engel olmuştur. Türkmenler kaleyi alamamışta olsa çokça ganimet ele geçirmişlerdir.²⁷⁰

1021 yılı, Ermeniler için oldukça zorlu geçmiştir. Batı'dan Romalıların ilhak politikaları ve Doğu'dan gelen Müslüman saldırıları karşısında direnmekte güçlük çekiyorlardı. Kral bu durumdan çıkmak maksadıyla krallığını Anadolu'dan başka bir yerle takas etmek isteyen Bizans kralının isteğini yerine getirmekten başka çaresi olmadığını anlayarak Bizans kralının isteğini kabul etti.²⁷¹

1260 yılında Ermeniler, İlhanlıların hükümdarı olan Hülagü'nün yapmış olduğu Suriye seferine katılmışlardır. Ermenilerin kralı olan Hetum, İlhanlılara vermiş olduğu desteğin karşılığını da almıştır. Hülagü, Ermenilere desteklerinin karşılığı olarak birçok kaleyi vermiştir. Daha sonraki süreçte İlhanlı-Memluk savaşı yaşanmış, Memlukler savaşı kazanmıştır. Ermeniler İlhanlıların yanında savaşa katılmış olduklarından sonraki süreç içerisinde Memluklerin baskılarına boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Ermeniler sonraki süreç içerisinde Halep'teki bazı bölgelere saldırılar düzenlemeye başlamıştır. Sultan Baybars komutasındaki birlikler, Ermeni saldırılarını püskürterek Ermenileri mağlup etmiştir. Ermeniler ise saldırılar karşısında İlhanlılardan destek almak zorunda kalmıştır. Ermeniler aldığı destekle birlikte, Memluklerin geri çekilmesi sağlanmıştır.²⁷²

3.1.2. Ermenilerin Hristiyanlığa Geçişi ve Ermeni Kilisesinin Oluşumu

Ermeniler Hristiyan olmadan önce pagan inançlara sahipti. Geleneklerini Hint-Avrupa'dan alan, İran dinleri, Yunan inanışları ve Hintlerin etkisinde olmuştur. Ayrıca bu inanışların yanında coğrafi olarak yaşadıkları Urartu etkisi ve Babil merkezli olarak Sümer-Akad inanışlarıyla da ilgili olmuştur.²⁷³ Hristiyanlık öncesi Ermeni dininde İranlıların inanışlarına benzer şekilde; Güneş, ay, ateş, su, toprak, yıldızlar ve Ararat (Ağrı) Dağı gibi figürlere tapınılmıştır. Ermeniler ilk olarak Hristiyanlığı kabul ettikleri yıllarda bile bu inanışlarını bırakmamışlardır. Bu bağlamda Ermeni kiliselerinin doğuya dönük olması ve doğuya dönerek dua etmeleri İran etkisinin tesiridir. Yine aynı şekilde

---

²⁷⁰ Ali Sevim, *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983) s12.

²⁷¹ Grousset, *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin*, s541.

²⁷² Fatma Akkuş Yiğit, *Memluk – Ermeni Münasebetleri*, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 16, (2015) s173.

²⁷³ Canan Seyfeli, *Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Patreonu*, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı 30, (2011) s141.

güneşe ilahiler okunması, güneşe tanrının bir gözü denilmesi İran etkisinin göstergesidir. Hristiyanlıktan önce kutlanmış oldukları “gül bayramı” Hristiyanlıktan sonra da “İsa Yortusu” şeklinde devam etmiştir. Mitolojik olarak ise İran’ın yanı sıra Yunan ve Roma mitolojisinin de etkisi görülmektedir. Ermeni dini inancında İran kültürünün bu denli fazla etki etmesinin nedeni İranlıların, Ermenileri Hristiyanlıktan hem önce hem de sonra kendi dinlerine geçiş konusuna zorlamalarıdır.²⁷⁴ Hristiyanlık öncesi Ermeni dininde yedi kült tapınak vardı. Bunlar *Aramazd*, *Anahit*, *Mihr*, *Nane*, *Tir*, *Barşamin* ve *Asğik* olarak isimlendiriliyordu.²⁷⁵

Ermenistan, 252 yılındaki Sasani istilasıyla birlikte, Perslerin ve Romalıların arasında bir tartışma konusu olarak göze çarpmaktadır. Bu durum krallıkta dini ve politik olarak bir değişim yaşanmasına neden olmuştur. Persler elinde olan tüm bölgelerde tapınak ve sunakları yakıp yıkıyordu. Eski Part inancının bir parçası olarak görülen bu dini akım artık desteklenmemekteydi. Zerdüşter, “aydınlık inanç” olarak bilenen düşünce sistemini yenilemek ve eşsiz kabul edilen “Ormizd” kültünü de dayatmak istemişlerdir. Yabancı saldırıların getirdiği istila sonucu sert bir şekilde dayatılan bu dini devrimin, kırsal kesimlerde yaşayan köylü kesimin üstünde fazla ilgi çekmemiştir. Köylü kesimin üzerinde etkisi olan destanların ve mitlerin halk üzerindeki etkisi hemen geçmeyecekti. Fakat aristokrasi üzerinde yenilenmiş olan Zerdüş inancı rağbet görmüştü. Aristokratlara göre unsurların inancı putlara tapmaktan daha mantıklı gelmekteydi. Ayrıca prenslerin pers sarayının sevgisini ve saygısını kazanmak istemesinin bir nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır.²⁷⁶

Ermenilerin Hristiyanlığı kabul etmesi, Ermeni tarihi için dönüm noktasını oluşturmaktadır. Kiliseye bağlı olan tarihçiler bu konuda Arşam’ın oğlu olan ve aşağı Ermenistan’ın kralı olan Kara Apkar yaşadığı sağlık sorunu ile Hz. İsa’ya mektup yazması²⁷⁷ sonucu Ermenistan’a İncil’in gelmesi sonucu olmuştur. Ermeni hükümeti bu konuda kendisini ilk kez Hristiyanlığı seçmiş olan hükümet olduğu iddia etmektedir. Ama asıl olarak Hristiyanlık dördüncü yüzyılda ilk kez Kapadokya tarafından girmiştir.

---

²⁷⁴ Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler*, s49.

²⁷⁵ Seyfeli, *Erken Ermeni Kaynaklarına* s145.

²⁷⁶ Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi* s140.

²⁷⁷ Kaynakta bu konuyla ilgili kesin bir tarih belirtilmemiştir.

Fakat belirli bir süre eski dine dönülmüş ondan sonra tekrar Hristiyanlaşma süreci tekrar başlamıştır.²⁷⁸

Hristiyanlık ikinci yüzyılların sonuna doğru Ermenilerde etkin hale gelmiştir. Tertullianus bu konuda Ermenistan için Hristiyanlığın merkezi olduğunu da iddia eder. Ermeni kaynaklarının bu konuda belirttiğine göre çok tanınmış bir havari olan Aziz Krikor sayesinde olmuştur. Bu konuda Püzant ve Akatankeğos'a söylediğine göre Aziz Krikor, Surenler ailesinden gelmektedir. Ermeni kralı olan Khosrov'u öldürmüş olan Anak'ın oğluydu. Ailesi öldürülünce Kayseri'ye götürülmüş, orada Hristiyan inançlara bağlı olarak yetiştirilmiştir. Yaşanılan o dönemde Kapadokya Hristiyanlık için önemli bir merkez konumundaydı. Bu bağlamda Grek-Kapadokya etkisi fazla olmalıydı ki Aziz Krikor III. Dırtad zamanında ülkesini Hristiyan yapmak için kendisini adamıştır. Birçok tarihçi Ermenilerin Hristiyanlığı tam olarak kabul ettiği yılı 301 olarak belirlemişlerdir. Fakat Atonts yaptığı hesaplamalarda bunu 288 olarak belirtmiştir. III. Dırtad, Aziz Krikor sayesinde Hristiyan olduktan sonra halkının da Hristiyanlığa geçmesi konusunda oldukça çaba sarf etmiştir. Hatta eşiyile birlikte ölen azizelerin cesetlerini gömmek üzere Ararat (Ağrı) Dağı'na götürür.²⁷⁹ Krikor, kralı Hristiyan olmasını sağladıktan sonra eski tapınakların yıkılması için çabalamıştır. Daha sonra Kayseri'ye giderek Leons tarafından başrahip olarak kutsandı. Kayseri'den ülkesine dönmekte iken, Fırat kıyısında kralın ailesi ve saray içerisindeki seçkinlerle birlikte büyük bir halk kitlesini vaftiz etti. Hatta Krikor'a Ermenistan halkına ve topraklarına Hristiyanlığı getirmesinden dolayı "ilahi nur" olarak onurlandırıldı.²⁸⁰

Ermeni toplumunun zorla Hristiyanlaştırılması kültürel olarak bir yıkıma sebep oldu. Eski uygarlığın izlerinin tahrip edilmesi kolay olmuştu. Hristiyanlaştırma işlemi başarılı olamıyordu. Hristiyan olmak istemeyen paganlar ağır cezalara tabii tutuluyordu. Uzunca senenin ardından Süryanilerin ve Yunanların tarzından öğrenilen Hristiyanlık, Ermenilerin eski inançlarını kapsayacak şekilde sentezlendi. Böylece eski dinde yer alan inanış ve görenekler yeni dinde kendisine yer edinebilmeyi başarmış oluyordu. Buna en güzel örnek olarak; temiz ve saf "Anahit" Bakire'ye, "Aramazd" Tanrı Baba'ya ve "Büyük Vahan" ise Oğul olarak kendine yer edinmiş oluyordu. Grogoire, Rivayete göre

²⁷⁸ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s120.

²⁷⁹ Grousset, *Başlangıçtan 1071'e*, s118-119.

²⁸⁰ Davut Kılıç, Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 13, Sayı 1, (2008) s1846.

Hiz. İsa'nın ilk görüldüğü yer olan Ararat'ın eteğinde "Eçmiyazin" olarak bilinen kenti kurmuştu. Krikor, Antakya okulundan gelmiş olması onun Hristiyanlığı farklı şekilde yorumlamasına neden olmuştur. Mısır ve Yunan etkisini taşıyordu.²⁸¹

387 yılında IV. Khosrov, İstanbul'da eğitim almış ve Yunan sevgisiyle yetişmiş olan Aziz Sahag'ı Ermeni patriği haline getirmiştir. Bu durum Pers kralını sınırlendirmişti. Kraliyet içerisindeki anlaşmazlıkları ortadan kaldırmak amacıyla bir çözüm yolu bulmayı da deniyordu. IV. Khosrov, Yunanlarla birlikte hareket ettiği ve anlaşığı gerekçesiyle tahttan indirilmişti. Prensi yakalayan kişi olan V. Vahram'dı. Daha sonra Vahram piskoposu kabullenmedi ve onun azlını talep etti. Tahtın boş kaldığı 401'den önce koltuğa oturdu. Bu arada Ermeni yurdunda Hristiyanlığı sağlamlaştırma çalışmalarına başladı. Dini eğitimin daha sağlam temellere oturtturmak maksadıyla ulusal bir alfabe yapılması konusunda çalışmaların yapılması için çaba sarf etti. Milli bir alfabenin İncil'in daha kolay yayılması için Ermeni tarihinde önemli bir ediniyordu. Şunu da belirtmek gerekir ki Ermeni milli alfabesini oluşturan kişi Movses'e göre Mesrob olarak adlandırmıştır.²⁸²

451 senesindeki "Chalcedoine Konsülü" olarak bilenen toplantıda Hristiyan ruhbanları arasında Hiz. İsa'nın nasıl tanrı olabileceği konusunda tartışmalar çıkmıştı. Yaşanan tartışmalarda farklı görüşler ortaya çıkıyordu. Bu toplantıda Ermeni rahipleri yer almamaktaydı. Toplantıda Hiz. İsa'ya iki özellik belirtilmişti. Toplantıda çıkan sonucu Ermeniler kabul etmediler. Onlara göre Hiz. İsa "Baba" ile özünün aynı olduğunu ve tanrısal olduğu görüşünü benimsediler. Böylece ilk olarak "Chalcedoine Konsülü" kararlarını kabul etmeyen Ermeniler aynı zamanda Roma kilisesinin kendilerinden üstün olduğunu da kabul etmemişti. Hatta Ermeniler, Papa'nın günah çıkarma yetkisini ve gücünü de kabul etmemişlerdi. Tüm bu yaşanan olaylardan sonra Ermeniler kendi kiliselerini kurmak için adımlar atmaya başlamıştı. 5. yüzyıla gelindiğinde "Eçmiyazin" Piskoposluğu bağlı olduğu Bizans Kilisesinden bağımsız hale gelmişti. Gregoryen inancına bağlı olarak, Hiz. İsa buraya gelmiş, Ermeni Kilisesini kurmuştu. Ermenilerin inancına göre Hiz. İsa buradaki kiliseyi Doğu'dan bağımsız olarak kurarak örgütlemiştir. Romalılar kendi kiliselerini Aziz Pierre'nin kurduğunu söylerken Ermeniler ise kendi kiliselerini Hiz. İsa'nın kurduğunu söyleyerek daha büyük kilise olduklarını ortaya

---

²⁸¹ Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi*, s67.

²⁸² Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s155.

çıkarmak istemişlerdir. Fakat Moğol istilasıyla birlikte Ermeniler kiliselerini taşımak zorunda kalmıştır. Böylece Anadolu'nun iç taraflarına doğru kilise onlarla birlikte gitmiştir. Van ve Adana kilisenin Anadolu'da faaliyet yaptığı şehirlerdir. Kilisenin taşınmasıyla birlikte, Ermeni kilisesine bağlı üç tane merkez meydana gelmişti.²⁸³

Ermeni kilisesini tarihi süreç içerisinde Bizans ve Latin kilisesi ile birleştirme çalışmalarına girildi. Fakat yapılan bu çalışmalar Ermeni kilisesi ve diğer kiliseler arasında daha derin ayrılıklara neden oldu. Bizans ve Ermeni kiliseleri ilk olarak altıncı yüzyılda birleştirme çabalarını İran Ermenilerinin engellemesi nedeniyle olumsuz sonuçlandı. Sonra yaklaşık 40 yıl sonra tekrardan Bizans kilisesi ile birleştirme çalışmaları Erzurum'da yapıldı. Fakat bu seferde Ermeniler kabul etmediler. Yine Bizans'ın tüm Ermenistan'a hâkim olmasından sonra kiliseleri birleştirme çalışması yapıldı. Türklerin yaptığı akınlar yüzünden bu görüşmelerde sonuçsuz kalmıştı. 14. yüzyılda Latin Kilisesi ile birleştirme çalışması yapıldı. Yedinci Krikor Ermenilere has bazı adet ve göreneklerde değişikliklere gidildi. Yedinci Krikor, kiliseleri birleştirmek amacıyla ruhani bir mecliste toplamıştı. Tüm bu toplantıların yapıldığı sırada Krikor ölümü üzerine yapılan değişiklikler kabul edildi. Fakat uygulama noktasında Ermeniler bunu reddetti. Aslında Latinlere hoş görünmek için yapılan bu girişim halk tarafından kabul görmemiştir. Daha sonraki yıllarda Papa tüm doğu Hristiyanlarına davet göndermişti. Ermeniler de bu toplantıya katılım gösterdi. Fakat orada yapılan toplantılarda da bir sonuca varılamayarak bir sonuç elde edilemedi.²⁸⁴

3.2. Ermeni Aydınlanması ve Sovyetlere Kadar Ermeniler

Ermeni milli uyanışı veya milli aydınlanması derin kökleri olan bir olgudur. Krallıkların yıkılmasının ardından sonra da devam eden görüş olmuştur. Bu yüzden olsa ki 19. yüzyılda çokuluslu imparatorlukların içerisinde dahi kendisine yer edinmiş, bir toplumun ideolojisi haline gelmiştir.²⁸⁵

Korkunç İvan döneminde Ruslar topraklarını genişleterek geniş bir coğrafyaya hâkim olmak istiyordu. Bu bağlamda Ermeniler, üç kıtada hüküm süren Osmanlı'ya

---

²⁸³ Ali Arslan, *Ermeni Papalığı*, (İstanbul: Paraf Yayınları, 2010) s13-14.

²⁸⁴ Uras *Tarihte Ermeniler*, s128-130.

²⁸⁵ Eray Bayramol, *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu 1914 – 1915*, (İstanbul, Bilge Kültür Sanat, 2013) 42.

karşı Rusların büyük galibiyetler alacağını düşünüyordu. Bunun için Ermeniler Ruslardan yardım talebinde bulunmuştu. Hatta mezhepsel olarak kendilerini farklı göstererek Rusların sempatisini kazanmaya çalışmışlardır.²⁸⁶

1677 yılında Eçmiyadzin’de gizlice yapılan toplantı Ermenilerin bağımsızlık isteklerinin ilk göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kilikya Krallığı’nın yok olmasından sonra başlayan bu süreç “*Hristiyan güçleri*”nin yeniden oluşmasını beklediği “haçlı” bekleyişi içerisinde olmuştur. Oluşan bu bekleyiş sadece Ermeni halkı tarafından değil Orta Doğu’da yaşayan diğer etnik azınlıklar tarafından da bekleniyordu. Tarihsel olarak haçlı seferleri tüm Hristiyanlık dünyasında hayal kırıklığı yaratmış olsa da yeniden oluşmasının gerektiği bir süreç oluşmasına neden olmuştur. Buna benzer olarak XIV. Louis’e gönderilen mektupta Osmanlı İmparatorluğu içerisindeki etnik azınlıklar için yardım istenmiştir. Sis katolikosunun göndermiş olduğu bu mektuba Yunan ve Süryani patrikleri de destek vererek yardım ümitlerini korumuşlardır. Doğu rahipleri oluşabilecek herhangi bir destekle birlikte silahlanabileceklerini iletmışlerdir. Fakat belirtmek gerekir ki bu istekler Ermenileri bir arada tutabilecek geniş kapsamlı bir hareketi barındırmıyordu. Aslına bakılırsa Eçmiyadzin’de yapılan toplantı Ermeniler için bağımsızlık hareketi adına oluşan bir kıvılcımdan ibaretti.²⁸⁷

3.2.1. Ermeni Aydınlanması

Ermeni toplumunda orta sınıf demek toplumsal olarak farklılıklar demektir. Zaman içerisinde İstanbul, Tebriz, İzmir, Van ve Tiflis gibi farklı coğrafyalardaki şehirlerde Ermeni burjuvazisi gelişmeye ve oluşmaya başlamıştı. Oluşan bu burjuvazi sınıfı küçük ama zengindi. Bakü, Tiflis ve Batum’da bir Ermeni işçi sınıfı da oluştu. Burjuvazinin elinde olan ana sektörler petrol, pamuk ve tütün gibi ürünlerdi. Yeni oluşan işçi sınıfı bu süreç içerisinde sefalet içerisinde yaşamaya başlamıştı. Ermeni devrimci hareketi de bu tarihsel süreç içerisinde şekillenmeye başlamıştı. Çünkü burjuva sınıfı ve köylü Ermeniler arasında derin bir fark açmaya başlamıştı.²⁸⁸ Üretimin arttığı süreç içerisinde Ermeni burjuvazisinin gelişimine neden oldu. Açılan farkın temelinde köylülerin ürettiği malların bir kısmını Osmanlı’nın vergi olarak alması bir kısmında

---

²⁸⁶ Musa Qasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu (1724-1920)*, (Ankara: İpek Üniversitesi Yayınları, 2014) s13.

²⁸⁷ Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s406.

²⁸⁸ Bayramol, *Rus Kaynaklarında Ermeni*, s40.

gelişen Ermeni burjuvazisinin sömürsü altında tüketiciye ulaşıyordu. Yani köylüler ve kent arasındaki fark yeni oluşan bu tüccar sınıfının tesiri altında artış göstermekteydi. Bu bağlamda burjuvaya bağlanan ekonomik gelişim sebebiyle feodalizm de zarar görmeye başlamıştı. Ermenilerin oluşturduğu ve geliştirdiği kapitalist sistem aslında kapitalizmden önce kendini göstermişti. Bu süreçte köylüler artık burjuvaya bağımlı hale gelmişti.²⁸⁹

Ermeniler de görüldüğü gibi milli aydınlanma süreci din adamları ve tüccarlardan etkilenmesiyle sıkı ilişkiler yaratılmasına neden oldu. Bu yaşanan süreç içerisinde burjuvazinin öne çıkmasıyla birlikte yeni bir toplum yaratma ideolojisi de yavaş yavaş büyümeye başlamıştı. Yeni bir “Ermeni Devleti” oluşturma gayesinin filizi artık yeşermeye başlamış bu bağlamda Ermeniler kendilerince yeni bir yol çizmeye başlamışlardır²⁹⁰. Ama Ermeni aydınlanması için en önemli nokta Batı etkisi ile yetişen aydınlar sayesinde olduğunu da özellikle belirtmek gerekir. Genel olarak bu sürece baktığımızda din etmenli bir topluluk olarak başlayan bu süreç zaman içerisinde millet ve halka doğru evrilmeye başlamıştır. Osmanlı’da “millet” Rusya’da ise “statüler” sistemleriyle gerçek halini almıştır.²⁹¹

Yeni oluşan bu Ermeni burjuvazisi için çok önemli gelişen olaylar da vardı. Sadece ticaret olarak değil siyasi olarak da önemli yol kat ediliyordu. Ermeniler bu süreçte direkt olarak bürokrasiye girememişlerdi. Fakat oluşan bu yeni sınıf özellikle Osmanlı içerisinde büyük bir güven alarak Osmanlı paşalarına danışmanlık yapmaya başlamışlardı. Yaşanan bu durum dolaylı yoldan, gelişen yeni sınıf için yönetime katılma fırsatı doğurmuştu. Dışişleri içerisinde önemli görevler Ermenilere verilmeye başlanmıştı. Örnek olarak Lübnan’ın özerk olmasından sonra ilk vali olarak atanan kişi bir Ermeni’ydi. Yine Osmanlı içerisinde görev alan önemli bir aile olan “*Bezciyan*” ailesi de Ermeni kökenli bir aileydi. Bunun yanı sıra baruthane işlerine de yine bir Ermeni ailesi tarafından yürütülüyordu.²⁹² Yine örnek olarak Ermenilerin özellikle Osmanlı toplumu içerisinde nasıl yer edindiğine dair bilgi vermek gerekirse; Maraş Ermenilerinden olan Halil Paşa iki kere vezirliğe kadar yükseltilmiştir. Bundan başka

---

²⁸⁹ Nazaret Vartanoğlu, *Ermeni Soykırımı ve Tarihin İnatçılığı*, (İstanbul, Umut Yayıncılık, 2011) s12-13.

²⁹⁰ A.B. Karinyan, *Ermeni Milliyetçi Akımları*, çev, Arif Acaloğlu, (İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006) s21.

²⁹¹ Anaide Ter Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887 – 1912)* çev, Mete Tunçay, (İstanbul, İletişim Yayınları, 2012) s9-10.

²⁹² Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi*, s119.

olarak “Ermeni Süleyman” diye lakap takılmış olan Süleyman Paşa’da sadrazam olarak IV. Mehmet döneminde görev yapmıştır.²⁹³

Eçmiyadzin olarak adlandırılan dini kurumun Rusların eline geçmesinden sonra Ermeni milletinin kültürü ve bunun yanı sıra dini konularda uygulanan hukuk kuralları Ruslar tarafından kayıt altına alınmaya başlamıştır. 1836’da çıkan kanunla birlikte “*polenje*” olarak isimlendirildi. Çıkarılan bu kanuna göre Rusya *Eçmiyadzin*’i bütün Ermenilerin *katogikosu* olarak tanınacaktı. Ayrıca diğer ülkelerde yaşayan Ermeniler gönderecekleri temsilcilerle kilisede seçim yapabileceklerdi. Fakat burada dikkat çekecek en önemli nokta, seçilen bu kişiyi Çarın onaylaması gerekecekti. *Katogikos* sadece ruhani konularla ilgilenmesi gerekti. Bu konularda da “*Sinod*” adı verilen meclise başvuru yapması gerekmektedir. Yeni oluşan bu meclisi *katogikos* seçiyordu. Ama Çar tarafından onaylanması da gerekti. Meclis sekiz üyeden oluşmaktaydı ve başkanlığını da *katogikos* yapmaktaydı. Çarlık hükümeti bir de bu meclise bir memur ataması gerçekleştirmişti. Memurun onayı olmadan mecliste herhangi bir işlem yapılamayacaktı. Bu bağlamda aslında Ermenilerin dini işlerine artık Çarlık tarafından karışmaya da başlanmıştı. Rusya, *Eçmiyadzin* ve milli kuruluşlara artık gizli polisler sokarak meclis üyelerini birbirine düşürmeye başlamıştı. Böylece artık *katogikosun* seçimini de Çara bağlamış oldular.²⁹⁴

Rusların güney topraklara doğru ilerlemesi oldukça önem arz etmektedir. 17. yüzyılda Rusların güneye doğru ilerlemesiyle birlikte Ermenilerle karşılaşmaya da başlamışlardır. Bu süreçte Ermenilerin Astrahan, Mozdok, Kizlak gibi yerlere yerleşmelerine izin vermişlerdir. Rusların Kırım’ı ilhakından sonra başlayan süreçte antik Ermeni kolonisi durumunda olan Feodosya’nın bazı kesimlerinin Nahçıvan gibi yerlere gitmesini sağlamışlardır. 1792 yılında yapılan anlaşmayla birlikte Moldova ve Eflak Ermenileri, toprak sahibi olmuşlardır. Güney Kafkasya’da yaşayan Ermeniler ise Müslümanların yönetimi altında kalmak istememişler, daha önce Ruslar tarafından işgal edilen Dağıstan’a ve Hazar kıyılarının batı kısmına yerleşimlerdir. Rusların egemenliği altında yaşayan Ermeniler güvenlikleri konusunda teminat verilmiştir. Hem dini olarak hem de kültürel olarak özgür olan bu Ermeni toplulukları gelişim sürecine girmiştir. Bu azınlık için toplumsal olarak gelişmişliğin sebebi, Rus ordusunda görev almaları ve

---

²⁹³ İbrahim Güler, “XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ermeniler” *Hosgörü Toplumunda Ermeniler*, Cilt II, (Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007) s346-347.

²⁹⁴ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s173.

soylulara ettikleri hizmetler sayesinde olmuştur. 18. yüzyılda Çarın desteğiyle birlikte Ermenistan için yeni bir kurtuluş hareketi de oluşmuştur.²⁹⁵

Kafkas coğrafyası veya Transkafkasya Rusya için çok büyük bir önem arz etmektedir. Jeopolitik olarak baktığımızda Avrupa ve Orta Asya arasında bulunan bir köprü olarak niteleyebiliriz. Aynı zamanda Karadeniz ve Hazar'ın arasında olması nedeniyle büyük bir önem taşımaktadır. Kafkasya'nın Osmanlı ve İran arasında bulunması da Rusya için oldukça önem taşımaktadır. Bu bağlamda Kafkasya'yı ele geçirmek maksadıyla ilk olarak Kırım'ı işgal etmiş, bölgenin etnik kökenlerini de değiştirmeye başlamıştır.²⁹⁶ Rusya İmparatorluğu, Osmanlılar ve Kaçarlar ile yaptığı savaşları kazanmıştır. Bunun sonucunda Osmanlılar ile "Bükreş" anlaşmasını Kaçarlar ile de "Gülistan" anlaşmasını imzalamıştır. Bunun sonucu olarak Güney Kafkasya coğrafyasında Ermenileri yerleştirme politikaları da hız kazanmaya başlamıştır.²⁹⁷

Rusya artık Ermenileri nüfus politikaları konusunda kullanmaya başlamıştır. Bu süreç Revan'ın "*Ermenileşme*" sürecine girmesine neden olmuştur. Güney Kafkasya'nın birçok şehrinde artık Ermeni nüfusu oluşmaya ve artmaya başlamıştır. Yeni oluşan Ermeni şehrinin adı "Erivan" olarak değiştirilmiştir. Fakat bu süreçte Ermenilere karşı bir güvensizlik duygusu hâkimdi. Ruslar bu bağlamda Hristiyan unsurların arttırılması gerektiğini belirtiyorlardı. Balkanlarda bulunan Slav topluluklar Ermenilere duyulan güvensizlik sebebiyle, Kafkasya'nın kuzeyine ve Kırım'a getirilmiştir. Aynı zamanda bölgede yaşayan Müslümanlara karşı da özel politikalar yürütülmeye başlamışlardır. Rusların Müslüman karşıtı politikaları, Müslümanların göç etmesine neden olmuştur. Kuzey Azerbaycan'dan bu süreç içerisinde 112 bine yakın Müslüman Türk bölgeden göç etmişlerdir. Daha sonraki yıllarda Ruslar, Osmanlı topraklarından Kafkaslara Ermeni göçünü desteklemeye devam etmişlerdir. Bu bağlamda Osmanlı Ermenilerine, Rus pasaportu vermeye başlamışlardır. Rusların bu hareketinden sonra Rus vatandaşlığına geçen Ermenilerin Osmanlı topraklarını terk etmesini istedi. Osmanlı'nın bu isteğinden sonra bazı Ermeniler Osmanlı'ya geri dönmüşlerdir. Ülkede yaşayan Rus

---

²⁹⁵ Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s429-430.

²⁹⁶ Tuğrul Özcan, "Kafkasya Demografisinin Ermeniler Lehine Değiştirilmesine Yönelik Rus Girişimleri ve Sonuçları (1827- 1853)" *1000. Yılında Türk – Ermeni İlişkileri* haz, Mustafa Sıtkı Bilgin ve Yıldız Deveci Bozkuş, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019) s223.

²⁹⁷ Qasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s17.

pasaportuna sahip olan Ermeniler, Osmanlılar tarafından sınır dışı edilmişlerdir. Osmanlı vatandaşı olan bazı Ermenilerde Rusya'ya kaçmışlardır.²⁹⁸

Çarlık hükümeti, kendi ülkesinde yaşayan Ermenileri baskı altına tutarken Osmanlı İmparatorluğunda yaşayan Ermenilere karşı koruyucu rol üstleniyordu. Aslında Ruslar, Ermenilerle aynı mezhep olmamasına karşın Osmanlı'da yaşayan dinsel çatışmaları kendine fırsat olarak görmekteydi. Bu bağlamda Ruslar diplomatik olarak yayılmacı politikaları yürütmekteydi. Yerevan ve Nahcivan şehirlerinde yeni okullar açılmasına başlamıştı. Böylece Ermenice serbest bırakılmaya, Ermenice dergiler çıkarılmaya başlandı. Aynı zamanda Kafkaslarda Ermeniler, ticaret ve sanayi alanında büyük bir etkinlik kazanmaya başlamışlardır. Şunu açıkça belirtmek gerekir ki Ermeni milliyetçiliği Osmanlı topraklarında gelişmiş ama asıl olarak Kafkasya'da olgunlaşmıştır.²⁹⁹

Güney Kafkasya'nın Rusya tarafından işgal edilmiş olması Ermeniler tarafından kurtuluş olarak görülmüştür. Fakat Ermeniler bunun olumsuz yanlarının da farkındaydılar. Ermenilerin maddi ve kültürel olarak gelişmişliğini korumasının gerektiği konusunda hemfikirdiler. Kafkasya'da yaşayan Ermeniler, Ermeni milliyetçiliği hedeflerini böylece Çarlık Rusya'sı dışında aramaya başlamışlardır³⁰⁰. Aslında Rusya, Osmanlı Ermenilerinin özerk olmasını istememektedir. Çünkü Çarlık Rusya'sında yaşayan Ermeniler de aynı isteklerde bulunacaktı. Rusya esas olarak Osmanlı'da yaşayan Ermenileri kışkırtarak kendi yayılmacı politikalarını devam ettirmek istiyordu.³⁰¹

Politik amaçlarına ulaşmak isteyen Ermeniler hem milli konularda hem de dini konularda sorunlar ortaya çıkarmaktaydı. Ermenilere özel olarak, modern şehirlerin ortaya çıkmasıyla beraber diğer halklarda aynı isteklerde bulunmaktaydı. Çarlık hükümeti ise bölgede güvenliğin ve istikrarın sağlanması konusunda çalışmaktaydı. Çarlık hükümeti bu bağlamda yönetimi güçlendirmek maksadıyla yeni adımlar atmaya başlamıştı. I. Nikolay bu bağlamda yeni bir ferman yayınlamak zorunda kalmıştı. Çar I.

---

²⁹⁸ Nedim İpek, "Ermeni Meselesi ve Rus Nüfus Politikası" *1000. Yılında Türk – Ermeni İlişkileri* haz, Mustafa Sıtkı Bilgin ve Yıldız Deveci Bozkuş, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019) s216-217.

²⁹⁹ Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi*, s120.

³⁰⁰ Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde*, s10.

³⁰¹ Nurşen Mazıcı, *Ermeni Sorunun Kökeni 1878–1920*, (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2005) s39.

Nikolay Ermeni şehrini lağvetmiştir. Transkafkasya'nın yönetilmesi için yeni bir yönetim tesis etmek zorunda kalmıştır.³⁰²

Ermeni aydınlanması hem Osmanlı topraklarında hem de Rusya topraklarında ilerleme kaydetmiştir. İlk olarak III. Selim'in verdiği izinle birçok millet kilisenin yanı sıra kendi okullarını da açma girişiminde bulunmuştur. Bu bağlamda Ermeniler verilen izin sonrası altı okul açmışlardır. Özellikle belirtmelidir ki Osmanlı'da açılan ilk laik kolej bu süreç içerisinde Ermeniler tarafından İzmir'de açılmıştır. Açılan okulların maddi desteğini misyonerler ve hayırseverler sağlıyordu. Tanzimat'tan sonra okul sayısında artış yaşandı. İstanbul'da toplam 37 okul bulunmaktaydı. Rusinyan, Krikor Odyan, Ütücüyan gibi birçok aydın bu dönemde ortaya çıktılar. Yeni aydınlar hem Ermeniler için hem de Osmanlılar için önemli modern siyasi fikirlerin yayılması noktasında önemli bir yer edinmekteydi. Krikor Odyan, ilk olarak 1863 "Ermeni Nizamnamesi" daha sonra 1876 yılında yapılan Osmanlı Anayasası'nda önemli bir etki sahibi olmuştur.³⁰³

Rus topraklarında bulunan Ermeniler ise 18. yüzyıl sonlarında kendilerine özgü yayın yapmaya başladılar. 1780 yılına gelindiğinde Petersburg'da bir matbaa kuruldu. Bu matbaa da klasik Ermeni eserlerinin basımı yapılmaya başlandı. Osmanlı'da olduğu gibi 1815 yılında Ermeniler, Moskova'da bir okul açtılar. Hatta bu kolej Ermeniler için önemli bir yere sahip olmuştur. 1918 yılında Ermenilerim açtığı bu koleje Bolşevikler tarafından el konulana kadar aktif bir şekilde eğitim hayatına devam etmiştir.³⁰⁴

Güney Kafkasya'da yeni olarak oluşan ilk kuşak Ermeni aydınları 1840-50'li yıllarda oluşmuştur. Zengin Ermeni aileleri eğitim alması için çocuklarını Rusya'ya göndermişlerdir. Rusya'da eğitim alan bu çocuklar Ermenistan'a geri döndüklerinde Ermenice eğitim veren okullar açarak ülkelerine büyük hizmette bulunmuşlardır. Kendilerinden sonra gelen ikinci kuşaktaki Ermeniler ise Ermenistan'da eğitim alan Ermenilerden oluşmaktaydı.³⁰⁵ Ermeni aydınlar için artık bir görev vardı. Buna göre Ermeni halkı için milli bir bilinç ve siyasal olarak bir irade oluşturmaktır. Bu aydınlar doğu despotizmine karşı uygar bir toplum yaratma hayali ile yaşıyorlardı. Fakat Çarlık

---

³⁰² Qasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s23.

³⁰³ Ohannes Kılıçdağı, "Ermeni Aydınlanması: Yeniden Doğuştan Yokoluşa" *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım* haz, Fikret Adanır ve Oktay Özel, (İstanbul: Tarih Vakfı, 2015) s47-48.

³⁰⁴ Kılıçdağı, *Ermeni Aydınlanması: Yeniden*

³⁰⁵ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s145.

Rusya'nın uyguladığı baskılara karşı kendi uygar kişiliklerini gösteremiyorlardı. Çarlık Ermenileri özgürlük anlayışlarını kendilerinde bulmaktaydı.³⁰⁶

3.2.2. Ermeni Komitelerinin Ortaya Çıkışı ve Ermenilerde Yükselen Milliyetçilik Olgusu

Transkafkasya'da yaşanan bu süreç Ermeni tarihinde önemli bir kırılma noktası olarak karşımıza çıkmaktadır. Ermeni aydınlarla birlikte yeni milliyetçilik doğmaya başlamıştır. Ermeni toplumsal hareketleri yeni bir partiyi beraberinde getirmişti: "Taşnaksutyun Partisi". Aslında partinin kökenleri ve temelleri 1880'lerde oluşan milliyetçiliğin parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Partinin tarihini anlamak için Ermeni liberalizmini de anlamak gerekmektedir. Ermenilerin, Güney Kafkasya'da oluşturmuş oldukları sermaye bölgenin ekonomisinde güçlü bir hale gelerek hâkim konuma gelmiştir. Bakü ve Tiflis gibi bölgenin önemli ve gelişmiş şehirlerinde sanayi sektöründe ve ticaretle Ermeniler büyük bir güç haline gelmişlerdi. Ermeni tüccarların bölgede böylesine büyük güç haline getiren etkenleri belirtmek gerekirse, etrafındaki bulunan üç büyük ülkenin kesişiminde bulunmalarıydı. Çevre ülkelerin konuştukları yerel dillere de oldukça hâkimdiler. Ermenilerin ticaretle iyi olmaları ve doğu ülkeleriyle iyi ticaret yapabilmeleri Çarlık rejimi tarafından görülmekteydi ve bu sınıfa iyi davranmaktaydılar. Rejimin ve Ermeni burjuvazisinin iyi ilişkileri Osmanlı-Rus savaşlarında da kendini göstermiştir. Ermeniler uzunca süren savaş zamanı Ruslara, giysi, erzak ve yem gibi desteklerde bulunmuş bunun da karşılığını fazlasıyla almışlardır. Ermeni tüccarlar Çarlık rejimine karşı yaşanan savaşlar sayesinde kendilerini önemli derecede göstermişlerdir.³⁰⁷

Taşnaksutyun Partisi'nin yanı sıra Cenevre'de altı komünist Ermeni öğrenci tarafından "Hunçakian Sosyal Demokrat Partisi" kuruldu. Her ne kadar kendilerini komünist olarak görmüşseler de Rusların "Halkın İradesi" örgütünden oldukça etkilenmişlerdir. "Taşnak Partisi" ve "Hınçak Partisi" yöntemsel olarak bakıldığında ve amaçları bakımından birbirlerine benziyorlardı. İki partinin de temel amacı bir Ermenistan devleti kurulması idi. Daha sonraki süreç içerisinde bu iki parti birleşmiş

³⁰⁶ Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde*, s21.

³⁰⁷ Karinyan, *Ermeni Milliyetçi Akımları*, s21-22.

olsalar da bu birleşme uzun ömürlü olamamıştır.³⁰⁸ 1901 yılında Anadolu'dan giden Ermeniler için Çar II. Nikolay, Rusların hâkimiyetini kabul etmesini ya da Rusya topraklarından çıkmasını istemiştir. Çarın temel amacı Ruslaştırma politikaları ve Ermenileri baskı altına alarak onların hamisi gibi davranmak olarak niteleyebiliriz. Yapılan tüm bu baskılara rağmen Ermeniler ya “Taşnak” ya da “Hınçak” partilerine yönelmişlerdir.³⁰⁹

Aynı yıllar içerisinde Ermeni burjuvazisi ticaret yaptıkları ve kendilerine yakın olarak görmüş olduğu Batılı devletlerden, Osmanlı'nın Ermeniler için bir reform yapmasını talep etmişlerdir. Yani ilk aydınların asıl amacı uluslararası gündeme “Ermeni Sorunu”nu sokmak olmuştur. Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı'ya ağır şartlar getirmiştir. Rusların arka arkaya aldığı zaferler beraberinde Ayastefanos Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Ermenistan'ın kuzey kesimleri Çarlık rejiminin eline geçmiştir. İkinci olarak aydınların “Ermeni Sorununu” uluslararası gündeme getirme çabası başarıya ulaşmıştır. Bundan böyle dünyanın önde gelen ülkeleri Ermeni sorununu Osmanlı'ya baskı yapmak amacıyla sürekli gündemde tutmaya başlamışlardır. Burada Osmanlı Ermenileri için önemli olan konu ise hükümetin “*anti-Ermeni*” politikası gütmeye başlamasıdır. Aynı zamanda Ermeni milliyetçiliği de bundan zarar görmeye başlamıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki bu kararlardan sonra bazı Ermeniler, Osmanlı-Rus savaşında, Osmanlıların safında yer almak istemişlerdir.³¹⁰

Ruslar kendilerini Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin de sorumlusu olarak görmekteydi. Ermeni komitelerini sürekli olarak Osmanlı'ya karşı tahrik etmekteydi. Çarlık Rusya'sı Ermenilerden faydalanarak kendine geniş bir alan yaratmak istiyordu. Yaşanan bu olaylar Türkler ve Ermenilerin arasında oluşan sorunların temelini oluşturmaya başlamıştı. Osmanlı bu konuda Ermeniler özel olarak haklar vererek imparatorluk içerisinde oluşabilecek sorunları engellemeye çalışıyordu. Özellikle belirtmek gerekir Ermeni Patrikhanesine birçok hususta yetkiler verilmeye bile başlanmıştı.³¹¹

---

³⁰⁸ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s145.

³⁰⁹ Nurcan Yavuz, Rusya'nın “Ermenisiz Ermenistan” Politikası ve Bu Alandaki Faaliyetleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 3 (1995) s153.

³¹⁰ Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi*, s131-132.

³¹¹ Koçaş, *Tarih Boyunca Ermeniler*, s70.

Rusya, Ermenileri etkilemek amacıyla her türlü yolu denemekteydi. Buna örnek olarak Ruslar, Osmanlı-Rus savaşında aktif rol almış olan Ermeni komutanları ödüllendirmeye kadar varan yollar seçmişti. Osmanlıların vermiş olduğu ayrıcalıklar Ermenilere yetmiyordu. Bu bağlamda Ermeniler Rusya'dan birtakım isteklerde bulunmaya başlamışlardı. Ermeniler yapılan yenilikleri değil bağımsız bir Ermenistan istemekteydi. İstanbul Ermeni Patriği vasıtasıyla Rus komutana bu isteklerini belirtmişlerdir. Yapılan istek tam olarak bağımsız olmasa da Rusya himayesinde bulunan Doğu Anadolu'da bulunan bir devlet isteği olmaktan öte gidemiyordu. Rusya için bu durum çok önemli bir mesele haline gelerek Ermeniler için yeni söylemler geliştirmeye başlamışlardır. Rusya'nın sıcak denizlere inme hedefini göz önüne alırsak aslında bağımsız Ermenistan söylemi Rusya'nın idealarına ters düşmekteydi. Bu bağlamda Doğu Anadolu bölgesinden başlayarak Çukurova'ya kadar geniş bir coğrafyanın kendi kontrolünde olan bir bağımsız Ermenistan yaratmak istiyordu. Bu istek aslına bakılırsa Ermeniler için değildi. Sadece, Osmanlı topraklarında olan bir Ermenistan istemeyen Rusya, aynı zamanda Ermenilerin akıllarında olan Ermenistan'ı dahi kafalarından silmek istemekteydi.³¹²

Ermeni kilisesine burada ayrı bir parantez açmak gerekmektedir. İstanbul Ermeni Patrikhanesi kendisine özgü hakları 1764 yılında almıştır. Ermeni milletinin haklarını kendisine ait olarak kabul etmiştir. Buradaki hakları sıralamak gerekirse; noter, hayır işleri, eğitim ve sansür gibi önemli konularda haklara sahiplerdir. Vergi kaçırma ve itaatsizlik gibi çok önemli konularda sadece din adamları değil aynı zamanda bütün Ermenileri yargılama haklarını da sahiptiler. Hatta Katolik olan bazı Ermenileri Osmanlı yargısına teslim etmişlerdir.³¹³

Katolik Ermeniler çok önemli bir role sahiptirler. *Eçmiyazin Katagigosluğu* her ne kadar Çarlık rejiminin eline geçmiş olsa da Osmanlı'da yaşayan Ermeni nüfusu Gregoryen mezhebine mensuplardı. Gregoryen kilisesindeki ilk kopma da Fransa'nın yapmış olduğu misyonerlik faaliyetleri sonucu oluşur. Fransızlar, 18. yüzyıldan sonra Osmanlı içerisinde bulunan Katolik Ermenilerden fayda elde etmeye başlamıştır. İstanbul'da yaşayan Ermenilerin, Katolik olması İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nde öfkeyle karşılanmıştır. Hatta Patrikhane mezhep değiştiren Ermenileri sürgüne dahi

---

³¹² Yavuz, *Rusya'nın "Ermenisiz Ermenistan" Politikası*, s151-152.

³¹³ Dedeyan, *Ermeni Halkının Tarihi*, s428.

göndermiştir. Katolik Ermenilere karşı yapılan baskı birçok Batı ülkesinde tepkiye neden olmuştur. Fransa'nın yanı sıra İspanya ve Avusturya'nın da verdiği sert tepkiyle beraber, İstanbul Patrikhanesi'nin başında olan Patrik Zaharya'nın görevine son verilmesi kararlaştırılmıştı. Sonraki süreç içerisinde Fransa'nın destekleriyle Katolik Ermeni sayısı İstanbul'da hızla artış göstermiş, Gregoryen kilisesi bu hususta çalışmalar yapmış olsa da Ermenilerin Katolik olmasına engel olamamıştır.³¹⁴

Ermeniler, Osmanlı'da açmış oldukları okullarla birlikte Ermeni gençleri milli bir bilinçaltında toplamak istemiştir. Açıkça belirtmek gerekir ki daha önce bahsettiğimiz gibi milli ve bağımsız Ermenistan fikri daha önceleri de Ermeni fikir hayatında bulunaktaydı. Fakat örgütlenmek için gerekli fırsatı aynı Rumlar gibi bulamamışlardır. Ermeni milliyetçiliğinin keskinleşmesiyle birlikte Ermeni toplumu içerisinde devlet karşıtı birçok söylem gelişmeye başlamış aynı zamanda Ermeni gençler içerisinde keskin dille milliyetçilik söylemleri başlamıştır. Bu bağlamda Fransız ihtilalinden belli bir süre sonra değil Venedik'te 1701'de kurulan bir tarikat vesilesiyle ilk tohumları atılmıştır. “*Mığhitar Tarikati*” olarak kurucusundan ismini alan bu tarikat Ermeni gençlerini milli bir dava olan Ermeni milliyetçiliği etrafında toplama gayesi yürütmüştür. Yeni oluşmuş bu tarikatın Venedik topraklarında olması önemlidir. Çünkü ticaretle uğraşan Ermenilerin sık sık ziyaret ettiği bir şehir olan Venedik, Roma Katolik kilisesine yakın olması sebebiyle önem arz etmektedir. Başrahip olan *Mığhitar* hem İtalyan Hükümeti'yle hem de Roma Katolik Kilisesiyle arasındaki iyi ilişkiler vasıtasıyla kendisine İtalya'da yer edinebilmiştir. Bu sebepten ötürü başrahip onların verdiği izin kadar çalışma yapabilmıştır.³¹⁵

Osmanlı'da oluşan milliyetçik fikri Osmanlı'da açılan okullar sayesinde olmuştur. Aslında bu okullar daha sonra kurulacak olan partilerin çekirdeklerini oluşturacaktı. Bunlara örnek olarak belirtmek gerekirse, “*Hayırsever Cemiyeti*” adı altında 1860 yılında bir cemiyet kurulmuştur. Bu cemiyet temel amacını Kilikya'yı yüceltmek olarak belirlemiştir. Daha sonra “*Fedakârlar Cemiyeti*” adı bir başka dernek Ermeniler tarafından kurulmuştu. Kurulan bu cemiyetlerin yanında Ermeniler tarafından bir de gizli cemiyetler kurulmuştur. Bunların en bilindiklerinden birisi olan “*Kurtuluş için Birlik Cemiyeti*” olmuştur. Van'da kurulan bu cemiyet 1881 yılında kurulmuştur.

---

³¹⁴ Arslan, *Ermeni Papalığı*, s61.

³¹⁵ Cahit Külekçi, Fransız İhtilali ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (2014) s161-162.

Yine gizli cemiyet olan “*Kara Haç Cemiyeti*” de Ermeni tarihi için önem arz eden gizli cemiyetlerden bir tanesidir. Bu cemiyetin temel amacı gençliğin silahlanmasıydı. Aynı şekilde silahlanan gençleri isyana teşvik etmek gibi düşünceler barındırmaktaydı. İleri derecede önemli olan bu cemiyetler fikirlerini okullar vasıtasıyla gençlere empoze ediyordu. Fakat belirtmek gerekir ki Osmanlı bu yeni cemiyetlerin açmış olduğu okulları Ermenilerin hakkı olduğu görüşüne hâkimdi. Osmanlı, yeni kurulmuş bu cemiyetlerin daha sonraki yıllarda imparatorluğa herhangi bir zarar verebileceğini düşünmemiştir.³¹⁶

Daha önce söz edilen Hınçak Partisi ise komünist fikirlerle kurulmuştur. Onlara göre, üç farklı milletin altında ezilen Ermenileri, uzun süreli olarak korumak maksadıyla bir amaç üzerinde toplama amacı gütmüşlerdir. Hınçakların amacı devrim yapmak, burjuva sınıfını yok ederek ezilen Ermeni halkını köle durumundan kurtarmak olmuştur. Aynı zamanda siyasi olarak Ermenileri güçlendirmek istemişlerdir. Ayrıca, işçi sınıfının isteklerini açıkça belirtmeleri hususunda siyasi ortam yaratmak ve işçilerin ağır şartlar altında ezilmelerini önlemek gibi hedefler belirlemişlerdir. Yine işçi sınıfının örgütlenmesini sağlamak amacıyla bilgilenmelerini sağlamak, uzun süreli amaçları doğrultusunda onlara yardım etmek amaçları arasındadır.³¹⁷

Tarihte “Ermeni Sorunu” olarak bilenen görüşe, ilk olarak sosyalizmi Kafkasya Ermeni Hınçakları sokmuştur. Onların temel amacı Türkiye Ermenileri olsa da “*Ermeni halkı ve anayurdu*” diyerek ana amacın sosyalizm ve “Büyük Ermenistan” olduğu belirtiyorlardı. Bu bağlamda Kafkasya Hınçakları, birçok sosyalist eseri Ermeniceye çevirmişlerdir. Çevirmiş oldukları bu eserleri “*Hınçak*”, “*Gaghapar*”, “*Aptak*” gibi kendi oluşturmuş oldukları yayın organları olan dergilerde yayınlamışlardır. 1894 yılında Hınçak Partisi kendilerine has manifestolarını Ermenice olarak yayımlamaya başlamış fakat bitiremeden yarıda kalmıştır. Bu sürede Hınçaklar aynı sloganları sürekli tekrar ederek kendilerini bir nevi tekrar etmekten öte geçemiyordu. Daha sonraki süreç içerisinde Hınçak Partisi’nin Londra’da düzenlenmiş olan kongresinde merkezdeki oluşan politikalar sert bir dille eleştirilmiştir. Yapılan bu eleştiriyi Mısır ve Türkiye Hınçakları eleştirmiştir. Onlara göre “Ermeni Sorunu”nunun Rusya’daki işçi sınıfının yaşamış olduğu sorunlara bağlanmaması gerekiyordu. Batı emperyalist devletlerini de kendilerine karşı tavır etmesinden korkuyorlardı. Bu bağlamda Kafkasyalıları azınlık

---

³¹⁶ Orhan Doğan, Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 20, (2008) s309.

³¹⁷ Uras, *Tarihte Ermeniler*, s432-433.

durumunda bırakmışlardı.³¹⁸ Hınçaklar, Osmanlı içerisinde büyük çalışmalar yapmaya başlamışlardı. Aynı zamanda Batılı ülkelerde de propaganda faaliyetleri yürütüyorlardı. Doğu Anadolu’da etkin bir role bürünmüşlerdi. Buna göre silah sevkiyatları yaparak bölgede isyanların çıkmasında büyük rol sahibi olmuşlardır. Yapılan bu eylemler aslında “Ermeni Sorunu”nun dünyada tartışılmasını sağlayarak kendilerine pay biçme olarak belirlemişlerdir.³¹⁹

Hınçakların oluşturmuş olduğu parti programı özellikle Ermeni burjuvazisi ve Ermeni kilisesi tarafından ilgi görmemekteydi. Hınçaklar daha çok gençlerin ve köylülerin üzerinde etki olmuştu.³²⁰ Sonraki süreçte Hınçaklar zayıflamıştı. Böylece sadece Kafkasyalı olarak parti ilerliyordu. Sosyalist tarzını bir bağlamda korumuş olsalar da birçok gösteriden kendilerini çekmişlerdi. Parti sadece Güney Kafkasya ve Bulgaristan’da kendine yer edinmişti.³²¹

19. yüzyılın sonlarına doğru Güney Kafkasya Ermenileri arasında siyasi bir boşluk vardı. Bu durum onları yeni siyasi arayışlara doğru itmekteydi. Bu bağlamda Tiflis’te birçok Ermeni siyasi olarak organizasyonlar yapmaya başlamıştı. Çarlık Rusya’sının altında yaşayan Ermeniler, Osmanlı’da yaşayan Ermenileri ve burada çıkan sorunları yakın takip ediyorlardı. Muş’ta bulunan Ermeni işçi örgütünün lideri olan Mikaelyan, buradaki Ermenilere okuma-yazma öğretmekteydi. Ermeni gençleri bu topluluğun etrafında bulunarak “*Genç Ermeniler*” örgütünü kurdular. Aynı sıralarda Petersburglu öğrencilerin kurmuş olduğu siyasi bir grup daha vardı. Bu gençler, “*Armenekan Partisi*”ne ilgi duymaktaydılar. Oluşan örgütün sözcülüğünü de zengin bir Rus Ermeni yapmaktaydı. Bu iki grup 1890 yılında birçok konuda tartışarak yeni bir örgüt kurma girişiminde bulundular. Bun göre kurulan yeni örgütün adı “*Ermeni İhtilalcileri Birliği*” olmuştur. Yeni oluşmuş olan bu örgüt sonraki senelerde diğer Ermeni cemiyetleri birleştirme girişiminde bulunacak fakat Hınçaklar ilk olarak buna sıcak bakmayacaktı. Hınçaklara göre sosyalizm birleşmeden sonra temel görüş olmalıyken Taşnaklara göre Türkiye yaşayan Ermenilerin buna hazır olmadığı gerekçesiyle oluşabilecek ayrılıkları önlemek gerekmekteydi.³²²

---

³¹⁸ Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi’nde*, s24-25.

³¹⁹ Doğan, *Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun*, s315.

³²⁰ Maraşlı, *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi*, s142.

³²¹ Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi’nde*, s25.

³²² Doğan, *Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun*, s315-316.

Ermeni burjuvasızının en büyük isimlerinden olan Artsruni, aynı zamanda da Taşnakların fikir babasıydı. Ermenilere göre Taşnakizmin, Artsruni'nin fikirlerinden doğmuştur. Artsruni, dinin önemini her fırsatta vurgulamıştır. Ona göre, din dersleri okullarda verilmeli fakat “yeni pratiklere” uygun şekilde düzenlenmeliydi. Ayrıca “Doğu geriliğine” ve “barbarlığa” karşı çalışılması gerektiğini düşünmekteydi. Aynı zamanda Ermenilerin kapitalist düzenden önceki kültürünün “yenilenmesi” gerektiği konusunda fikir beyan ediyordu. Açıkça belirtmek gerekir ki hem Artsruni hem de Mikaelyan kilisenin yenilenmesini istediler ve kilisenin rolünü ret ettiler. Ermeni burjuvasızının çıkarına uygun olması yönünde çalışmalarını sürdürdüler.³²³

I. Dünya Savaşı'nın başlamasından önce 1913 yılında Cenevre'de toplanan Taşnaklar, Osmanlı topraklarında yaşamakta olan Ermenileri adli ve idari olarak işe alınmaları ve Osmanlı himayesi altındaki Ermenilere yeni hakların verilmesini sağlamak yönünde karar almışlardır. Bunun yanı sıra Rusların aleyhinde propaganda yapılmaması kararı oldukça dikkat çekmektedir. Cenevre'de alınan başka bir karar ise Kafkasya'da bulunan Ermeni militanların Osmanlı topraklarına gitmesi ve Kafkasya'da bulunan ajanların “anti-Rus” propaganda yaparak Müslüman toplulukların Rusya'ya karşı isyanını sağlamak için çalışmak olmuştur. Ermenilerin bu planında temel hedefi isyan eden Müslümanların, Rusya tarafından dirençlerinin kırılarak kendilerine Kafkas coğrafyasında yeni bir alan açmak istemesidir.³²⁴

Savaştan hemen önce Rusya destekli Ermeni komiteleri, kilise okulları ve örgütlenmiş olan çeteler yürütmüş oldukları propaganda ve silahlanma süreciyle birlikte hemen uygulamaya konulmuştur. Ruslar, Ermenilere maddi destek sağlayarak, savaş sırasında ayaklanmalarını sağlayarak Türk ordusunun direncini kırarak Rus ordusunun geçişini kolaylaştırmak ve Doğu Anadolu bölgesinin ele geçirilme süresini hızlandırmak istiyordu. Doğu Anadolu'da bulunan Ermeniler ailelerini Rusya'ya göndermeye başlamışlardı. Hatta şenlikler yaparak, Osmanlı'dan intikam alacaklarını söylemeye başlamışlardır. Muş üzerinden Kafkasya'ya giden Ermeni komitecileri Rusya'nın

---

³²³ Minassian, *Ermeni Devrimci Hareketi'nde*, s25-29.

³²⁴ Ramazan Uslu, Taşnaksütyun Ermeni Terör Örgütü'nün 1914-1920 Yılları Arası Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Yaptığı Katliamlar, *Turkish Studies Internatiol Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 9, Sayı 1, (2014) s613.

desteğiyle beraber çok sayıda silah getirmeye başlamışlardı. Van'daki Ermeni nüfusu da konsolosların desteğiyle birlikte sınır kesimlerinde kısıktılmaya başlanmıştı.³²⁵

Ermeni milliyetçiliğinin artmasıyla birlikte okullaşma da artmıştır. Özellikle Batılı devletler ve misyonerler Ermenilerin yaptığı bu örgütlenmelere açıkça destek vermişlerdir. Bu bağlamda sadece Rusların değil aynı zamanda Batılılarda desteğini Ermenilerden esirgememiştir. Açılmış olan bu okullar gelecekte kurulabilecek herhangi bir Ermeni devletinin ulus inşası da bu okullar aracılığıyla yapmaya başlamışlardır. Bu bağlamda Kilis'te de Hınçak destekli bir Ermeni cemiyeti kurulmuştur. 1913 yılında Hınçak destekli Ermeni cemiyeti Kilis'te silahlı mücadeleye önem vermeye başlamıştır.³²⁶

Van'da Ermenilerin isyanları 20 Nisan 1915 yılında başlamıştı. Çatışmalar 26 gün boyunca çok şiddetli bir şekilde sürmüş, Osmanlı birlikleri Rus ilerleyişi karşısında çaresiz kalmış, 17 Mayıs'ta Van'dan çıkarak terk etmek zorunda kalmıştır. Van'ın ele geçirilmesinden sonra Taşnaklı Manukyan şehrin anahtarını bir Rus komutana vermişti. Bu olaydan sonra Ruslar, Ermenilere komite üyelerinden oluşan bir hükümet kurmasını emrederek yeni bir Ermeni devleti kurulma girişimi başlamıştı. Bu bağlamda Ermeniler yeni hükümeti kurmuş, Manukyan'ı ise Van valisi olarak atanmıştı. Fakat sonraki süreç içerisinde yeni kurulmuş olan hükümet içerisinde Ermenilerin değil Rusların yönetici olarak görev aldığı ortaya çıkmış, Manukyan'da valilik görevinden alınarak yerine Rus general getirilmiştir. Bu olaylar karşısında Osmanlı ordusu taarruz kararı almış Malazgirt, Adicevaz ve Karaköse'yi Rusların elinden alma başarısı göstermiştir. Rusya, Rusların işgal ettiği yerlerde bulunan Ermenilerin Kafkasya'ya göç ettirilmesi kararı aldı. Çünkü Ermeniler harekât alanını kısıtlamaktaydı. Ermeniler her ne kadar buna karşı çıkmış olsa da en son kararı Rus generaller vermiş, Ermenilerin Erivan çevresine göç ettirilmeye başlanmıştır.³²⁷

Yaşanan bu süreç Osmanlıları tedbir alamaya itiyordu. Osmanlı içinde yaşadığı sorunlarla birlikte aynı zamanda Ermeni isyanlarıyla uğraşmaktaydı. İmparatorluk içerisinde bulunan Ermeniler ordudan kaçarak Osmanlı ordusunu cephe gerisinden

---

³²⁵ Yusuf Sarıncay, Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918), *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 1, Sayı 2, (2008) s92.

³²⁶ Erdiñç Gülcü ve Ahmet Gündüz, Milli Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermeniler, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 6, Sayı 11, (2009) s304-305.

³²⁷ Nejla Günay ve Güzin Çaykiran, Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 14, Sayı 27, (2020) s137-138.

vurmaya başlamıştı. Aynı zamanda Müslüman halka karşı acımasızca katliamlar yapmaya başlamıştı. Tüm bu olaylardan sonra Dâhiliye Nezareti 1915 yılında bir kanun yayımlamak zorunda kalmıştır. Bu kanuna göre bölgelerde faaliyet gösteren Ermeni komitelerinin kapatılması kararı alınmış, evraklarının ele geçirilerek isyanlarda aktif rol üstlenen elebaşlarının tutuklanma emri verilmiştir. Buna göre İstanbul’da faaliyet gösteren 2345 kişinin tutuklanmasına karar verilmiştir.³²⁸

Yayımlanmış olan tehcir kanunu aynı zamanda Ermeni tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Bir konuda açıklık getirmek gereklidir ki Osmanlı ordusunun içinde Alman generaller de bulunmaktaydı. Bunlar danışmanlık veya kumandanlık yaparak Osmanlı’ya savaş içerisinde destekle bulunuyorlardı. Savaş zamanı Ermeni komitelerinin Ruslarla yapmış oldukları iş birliği Almanları rahatsız etmekteydi. Bu bağlamda “Tehcir Kanunu” ortaya çıkarken Almanlar önyak olarak Osmanlı’ya destek olmuşlardı. Onlara göre Ermeniler çatışma olan bölgelerden çıkarak daha güvenli bölgelere gönderilmeliydi. Yine belirtmek gerekir ki birçok Alman subay kanunun yayınlamasından sonra teşvikçi olarak rol almıştır.³²⁹

3.2.3. Ermenistan Cumhuriyeti’nin Kurulma Süreci

Rusya’da yaşanan 1917 Devrimi tüm Kafkasya’yı etkilediği gibi Ermenileri de etkilemişti. Yaşanan süreçte Kafkasya’yı Taşnaklarla birlikte Müsüvatçılar ve Menşevikler birlikte yönetmekteydi. Kerenski hükümetinin çabalarıyla birlikte “*Ermeni Sorunu*” uluslararası düzeyde kendine yer edinmeye başlamıştı. Savaş sonrası yapılacak olan barış anlaşmasında “*Türkiye Ermenistanı*” konusunun yer edeceğini vaat etmişti. Bunu kendisine fırsat gören Taşnaklar, Güney Kafkasya’da kurulmuş olan “*Geçici Hükümet*”in güçlenmesi için planlar yapmaya başlayarak çalışıyordu. Hatisov, GH’nin çabalarıyla Doğu Anadolu’yu ilhak edileceği konusunda umut besliyordu. Ayrıca belirtmek gerekir ki GH’nin etkin olduğu sürece Ermeniler Güney Kafkasya’da silahlanma konusunda oldukça şans elde etiler³³⁰.

³²⁸ Ali Nazmi Çora, *Ermeni Soykırımı İddiası Yalandır*, (Ankara: Sonçağ Akademi 2020) s196.

³²⁹ M. Nail Alkan, 1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya’nın Etkisi, *Gazi Akademik Bakış*, Cilt 8, Sayı 15, (2014) s98.

³³⁰ Qasımlı, *Kafkaslarda Ermeni Sorunu*, s377.

Osmanlı İmparatorluğu, “*Brest -Litovsk Antlaşması*” imzalanmadan hemen önce taarruza geçerek önce Erzincan daha sonra ise Trabzon’u kurtardı. Bu sırada Kafkasya’da durum oldukça karışık görünüyordu. Doğu Anadolu komutanı, GKF üyelerini iyi ilişkiler olması hususunda toplantıya davet etmişti. Ruslar ise çekildikleri toprakları Ermenilere bırakmakla yetiniyordu. Taşnaklar komutasındaki Ermeni birlikleri Transkafkasya’da Müslümanları ve Türkleri katletmeye başlamışlardı. Ayrıca Ermeniler, “*Litovsk*” antlaşmasını kabul etmeme kararı aldılar. 1918 senesinde görüşmeler devam ediyordu fakat çözüme gidemiyordu. Bu bağlamda Osmanlı askerleri Ermenilerle çatışarak Gümrü’yü ele geçirdi. Bakü topraklarından Ermenilere destek gecikmedi. Taşnak birlikleri Gümrü ve Karakilise civarlarında yaşayan Müslüman Türkleri katletme girişimleri başlattı. 28 Mayıs’ta Ermeniler Güney Kafkasya’da bağımsızlığını ilan etti. İşin ilginç tarafı Ermenilerin bir devleti ve başkenti bulunmaktaydı. AHC, Erivan şehrini Ermenilere verdi. Şehirde etnik olarak Azerbaycan Türkleri, Kürtler ve diğer azınlık Müslüman toplulukları bulunmaktaydı.³³¹

Aslında Azerbaycan’ın bu faaliyeti bölgede yaşanan savaş ortamına son vermeydi. Bunun içindir ki Ermenilerin ricası üzerine Erivan’ı vermekten çekinmemişlerdir. Yeni Ermeni devletinin kurulmasıyla birlikte Ermeniler kolayca ordularını kurmayı da başarmışlardı. Azerbaycan’ın kendi elleriyle Erivan’ı vermesi Ermenileri daha çok toprak sahibi olması konusunda kendilerine özgüven vermişti. Ermeniler için artık yeni hedefler; Zengezur, Nahcivan ve Karabağ olmuştur. Böylece yeni Ermeni katliamları bu bölgede yapılmaya başlanmıştı. Ermenilerin yapmış olduğu katliamlarda 15 bin Azerbaycan Türk’ü acımasızca öldürülmüştü. Ermeniler karşısında yetersiz kalan Azerbaycan ise Osmanlılardan askeri destek istemek zorunda kalmıştı. Osmanlı’nın sağlamış olduğu destekle beraber katliamlar durmuştu. Fakat savaşı kaybeden Osmanlılar askeri birliklerini çekmiş, Osmanlıların yerine bölgeye İngilizler gelmişti.³³²

Ermenilerin Kafkas coğrafyasında bir ülke kurmasından sonra Ermeni komiteleri olaya farklı yaklaşımlar öne sürdü. Taşnaklar ihtilalci ve milliyetçiydi. Fakat sosyalist görüşleri savunmaktaydı. “*Ramgavar*” ise daha liberal bir görüş temelinde oluşmuştu ve

---

³³¹ Uslu, *Taşnaksütyun Ermeni Terör*, s619.

³³² Murteza Hasanoğlu ve Nesrin Süleymanlı, Ermenistan Devletinin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya’da Nüfus Mücadelesi ve Azerbaycan, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2 (2013) s299-300.

burjuva tarafından destekleniyordu. Kafkasya’da kurulan yeni Ermeni devletinden sonra Taşnaklar hariç diğer Ermeni komiteleri Rusya Ermenistanı’nda oluşan bu devleti kınamakla yetinmişlerdi. Onlara göre kurulan yeni Ermeni devletinin Anadolu coğrafyasında kurulması gerekliydi. Ermeniler için Anadolu’da kurulması planlanan Ermeni devleti Lenin’in açıklamalarından sonra iyice hayal kırıklığı haline gelmişti.³³³ Bu bağlamda Ermeniler bütün yaşanan süreçten sonra umutlarını ABD’ye bağlamışlardı. Osmanlı ve yeni kurulan Ermenistan devleti arasında iyi ilişkilerin başlamasına rağmen “*Wilson İlkelerine*” dayanarak Anadolu’da kurulması istenen Ermeni devleti üzerine tekrardan girişimlerde bulunmaya başlamışlardı. “*Paris Barış Konferansı*”na da katılan Ermenileri burada 2 delege temsil etmişti. Delegeler bazı isteklerle bulunmuşlardı. Buna göre Kilikya arazisi, Diyarbakır’dan başlayarak Sivas ve Trabzon’un dâhil olduğu şehirlerle beraber, Osmanlı’dan maddi tazminat ve katliamlara karışmış olanların cezalandırılmasını talep etmişlerdir. Burada önemli nokta Ermeniler yeni kurulacak devletin savaşı kazanan ülkelerden birisinin kontrolü altında olmasıdır. İngiltere bu bağlamda kontrol edecek ülkenin ABD olması konusunda baskı yaparak çalışmaya başlamıştır. Fakat ABD sadece hakemlik yapmayı kabul etmiştir.³³⁴

Yeni kurulmuş olan Ermeni devletinde kıtlık ve bulaşıcı hatalık sorunları baş göstermeye başlamıştı. Amerikan yardım kuruluşları bölgeye gelerek insani yardımlarda bulunmuşlardır. Şunu belirtmek gerekir ki Ermenistan’da yaşayan bütün halklar aklıktan ve hastalıklardan etkilenmiştir fakat ülkede yaşayan Müslümanların durumu daha kötü bir haldedir. Yaşanan zorlu süreç içerisinde Ermenilerin yapmış olduğu saldırılarda Müslümanların işini daha zorlaştırmaktaydı. Yayınlanan raporlarda hastalıktan ötürü ciddi oranda ölümler yaşanmaktaydı. 1919 yılında Ermenistan’da yaşayan Müslüman nüfusu önemli oranda azalma görülmüştür. Sovyet işgali yaşandığı sürede bölgede 10 binden daha az Müslüman nüfusu kalmıştır³³⁵.

Ermenistan, 1918 yılında bağımsızlığını ilan etmiş, 1920 tarihinde Sovyetlerin eline geçmiştir. Bu süre içerisinde Taşnaklar ve Halkçı Parti arasında koalisyonlar kurulmuştur. Fakat kurulan bu koalisyon sürecinde Taşnaklar hem iç politikalarda hem de dış politikada bir birlik sağlayamamışlardır. Öyle ki yeni kurulmuş devlette iki yıl

³³³ Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s152.

³³⁴ Çora, *Ermeni Soykırımı İddiası Yalandır*, s210-211.

³³⁵ İbrahim Ethem Atnur, “Ermenistan Müslümanları Hakkında Bir Rapor (9 Eylül 1919)” *Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı* haz, İbrahim Ethem Atnur, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2012) s761-762.

içerisinde birkaç kez hükümet değişmek zorunda kalmıştır. İç ve dışta yaşanan sorunlar sonunda bağımsızlıklarını koruyamamışlar, Sovyetlerin himayesine girmekten kurtulamamışlardır.³³⁶

3.3. Sovyetler Döneminde Ermenistan

Sovyetler Birliği dönemi Ermenistan için önemli bir süreçtir. Fakat belirtmek gerekir tıpkı diğer SSCB yönetimi altında olan ülkeler olduğu gibi Ermenistan'da da Lenin ve Stalin'in propagandası yapılmıştır. Örnek olarak belirtmek gerekirse, SSCB'nin en etkin rejim silahı olarak rejimi destekleyen posterler sıkça kullanılmıştır. Yeni oluşturulan posterlerde Ermenistan'da yaşanan ekonomik ve sosyal gelişim Lenin üzerinden inşa edilmiştir. Böylece Lenin'in bir lider olarak Ermeni toplumuna benimsetilmesi çalışmaları yapılmıştır. Yine Sovyet Ermenistan'ında kullanılan milli marş da "komünizm" propagandası olarak kullanılmıştır.³³⁷

Ermeniler, Sovyet yönetimi altına girmelerine rağmen milli amaçları olan Ermeni devleti kurma gayesinden vazgeçmemişlerdir. Açıkça belirtmek gerekir ki Sovyetler Birliği'nin yıkılma sürecine kadar bu isteklerini canlı tutmayı da başarmışlardır.³³⁸ II. Dünya Savaşı zamanı SSCB'nin galip çıkmasıyla beraber SSCB Türkiye'den birtakım taleplerde bulunmuştur. 1945 yılında rejim, Türkiye'den Doğu Anadolu bölgesinden toprak ve boğazlardan üs istemiştir. SSCB dışişleri bakanı bölgenin Ermenilere ait olduğunu vurgulayarak Sovyet Ermenistanı'na bölgenin iade edilmesi konusunda fikir beyan etmiştir. Rejim bu konuda bir buçuk milyon Ermeni'nin bölgeden sürüldüğünü ve onların "anavatan" dedikleri yere tekrar dönmesi gerektiğini söylemişlerdir. Böylece "anavatana dönüş" projesi adı altında diaspora ile birlikte hareket etmiştir.³³⁹

Savaş sırasında Sovyet Ermenistanı'nda milli birliğin kurulması ve oluşması konusunda kiliseler büyük bir faaliyet göstermekteydi. Eçmiyadzin kilisesi de SSCB'nin

---

³³⁶ Hatem Cabbarlı, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Siyasal Dönüşüm Süreci, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, Cilt 4, Sayı 1, (2020) s119-120.

³³⁷ Mehmet Ali Gazi ve Mehmet Ozan Gülada, Ermenistan'da Lenin'in Kült Liderlik Propagandası ve Müzik: "Lenin'e Bağlılık" Şarkısının Göstergebilimsel Analizi, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 69, (2021) s145.

³³⁸ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s154.

³³⁹ Ayten Sezen Arıç, İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliği'nin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri, *Bilig*, Sayı 59, s35.

Türkiye'ye karşı ürettiği politikalarında etkin rol üstleniyordu. Kiliselerde yapılan propagandalar kısa süre içerisinde karşılık bulmaya başlamıştır. Yurtdışında yaşamakta olan yaklaşık 130 bin Ermeni'nin, Sovyet Ermenistanı'na dönüş sağlamak istediği belirtilmiştir. Bu bağlamda karar alan SSCB rejimi 1945 yılında SSCB Ermenistanı'na dönmek isteyen yurt dışındaki Ermeniler için karar çıkarmıştır. Bu karar sonrası Ermeniler yeni isteklerde bulunmaya başladı. Buna göre Dağlık Karabağ'ın Sovyet Ermenistanı'na bağlanması konusunda rejime bir dilekçe vermişlerdi.³⁴⁰

Rejimin 1947 yılında çıkarmış olduğu "Azerbaycanlı nüfusun Kür-Araz ovasına göç ettirilmesi" kanunuyla birlikte yüzlerce yıldan beri bölgede yaşamakta olan Azerbaycan Türklerinin, Ermenilerin isteğiyle buraları terk etmesi kararlaştırılmıştır. Burada önemli bir nokta olarak Azerbaycan Türkleri, aynı coğrafi iklime sahip olan Karabağ veya Nahcivan'a değil, Araz ovasına göç ettirilmiştir. Yurt dışından gelecek olan Ermenilere bu bağlamda rejim tarafından bir hazırlık yapma girişiminde bulunulmuştur. Rejim zorla göç ettirmiş olduğu Türklerin ihtiyaçlarını bile karşılamamıştır. Rejim her ne kadar bu kararı almış olsa da halkın tepkisinden çekinmiş halktan bu durumu gizlemek zorunda kalmıştır. Yine 1948 yılında Ermenistan coğrafyasında bulunan 10 binden fazla Azerbaycan Türkü zorunlu göç ettirilmiştir. Sürekli olarak artan bu göçler Ermenilerin toprak iddiası konusunda artık elini daha fazla güçlendirmeye başlamıştır. Önceden sadece köylüler göç ederken 1950 yılından sonra eğitilmiş Müslümanlarında bölgeden göç ettirilerek, göç eden halkın ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çalışmıştır. Yapılan bu göçler sayesinde Ermeniler ülkede çıkabilecek herhangi bir Müslüman sorununu da çözmüş olmaktadır. Yaşanan bu süreçle artık özellikle Karabağ'ın işgal süreci Ermeniler tarafından hızlanmaya başlamıştır.³⁴¹

Sovyet rejimi altında bulunan Ermenistan'da önemli gelişmeler olmuştur. Buna örnek olarak göstermek gerekirse, SSCB'nin bütününe kıyasla Ermenistan'da ziraat sektöründe çalışan kişi sayısı nüfusun %50'si iken diğer SSCB cumhuriyetleri arasında

---

³⁴⁰ Kurbanlı Esed, Sovyet – Türkiye Münasebetleri: Ermenilerin Siyasi Ortamdan Yararlanma Çabaları, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 41, (2009) s328-329.

³⁴¹ Beşir Mustafayev, Tarihte Rus Yönetimi Altındaki Hay – Ermeniler ve Güney Kafkas'taki İskân Politikası, *İrs Miras Dergisi*, Sayı 19, (2020) s15-16.

yaklaşık olarak %46 olarak belirtilmiştir. Yine kadınların çalışma oranına baktığımızda diğer Kafkas SSCB cumhuriyetleri arasında Ermenistan'da bu oran daha yüksekti.³⁴²

3.4. Bağımsızlık Dönemi Ermenistan'da Ulus-Devlet Oluşumu

Sovyetler döneminde faaliyet göstermekte olan partiler kapatılmış, sadece komünist parti siyasi hayatına devam etmiştir. 1991 yılının 21 Eylül tarihinde bağımsızlığını kazandıktan sonra farklı görüşlere sahip siyasi gruplar ortaya çıkmıştır. Bağımsızlık sürecinde “*Ermeni Ulusal Hareketi*” ve “*Karabağ Hareketi*” aktif rol oynamıştır. Fakat diğer siyasi grupların da birtakım çalışmaları olmuştur. Belirtmek gerekir ki asıl olarak 1960 yıllarda Ermenistan'da siyasi hareketlilik baş göstermiş fakat rejim oluşan bu grupları cezalandırarak önünü kesmiştir. Bağımsızlık döneminde ise çok partili siyasi hayata her ne kadar geçilse de Ermenistan'da tam anlamıyla başarı sağlanamamıştır. Ermenistan yıllar içerisinde partiler kapatılmış ve siyasi terör yaşanmıştır. Özellikle belirtmek gerekir ki 1999 yılında yaşanan Parlamento saldırısı, ülke tarihinde kara leke olarak kalmıştır. Bu saldırı Ermenistan demokrasisi için gelişme sürecini zayıflatmıştır.³⁴³

1990 yılının Mayıs ayında yapılmış olan seçimlerde Ermeniler, milliyetçiliğin savunucusu rolünde olan Ermeni Ulusal Hareketi'ne (EUH) destek verdiler. Yapılan seçimlerde EUH'nin lideri konumunda bulunan Petrosyan cumhurbaşkanı olurken Manukyan ise başbakan olarak seçilmiştir. Yapılan bu seçim Ermenistan demokrasi tarihi için hayati öneme sahip oldu ve dönüm noktası haline geldi. 1990 yılının Ağustos ayında Yüksek Sovyet “Ermenistan'ın Bağımsızlık Bildirisi” olarak kabul gören metni onayladı. Ermeniler bildiriye birçok farklı anlama gelebilecek şekilde düzenlemişlerdi. Yayımlanmış olan bildiride ana konular çok partili hayat, kuvvetler ayrılığı ve insan hakları olarak belirlenmişti. Böylece Ermenistan'da yeni anayasa yapılan kadar bu bildirinin kabul göreceği belirtilmişti. Yayımlanan bildiride en dikkat çekici yerlerden birisi olan 11. maddedir. Buna göre “1915 yılında Osmanlı'da ve Batı Ermenistan'da

---

³⁴² Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s154.

³⁴³ Cabbarlı, *Ermenistan Cumhuriyeti'nin Siyasal*, s120-121.

yaşanan soykırımın” uluslararası arenada tanınması için çalışılması gerektiği belirtildi.³⁴⁴

1988 yılında faaliyet göstermekte olan siyasi milliyetçiler, demokrasi taraftarı olan reformist hareketleri bastırarak Erminlerin tüm enerjisini Karabağ Sorunu’na harcamasına neden olmuştur. Onlara göre Karabağ, Ermenistan’ın bir parçası olarak Ermenistan’la birleşmeliydi. Karabağ Sorunu öylesine önemliydi ki yolsuzluk sorunu ve hükümetin uygulamış olduğu kötü yönetim bile önemli olmadığı gerekçesiyle engelleniyordu. Milliyetçi kesim halk üzerinde baskıyı arttırarak, Karabağ sorunundan başka herhangi farklı bir konunun gündeme gelmemesi konusunda çaba gösteriyordu. Ermeniler bağımsızlıklarını bile kazanmadan önce Manukyan, Moskova’da faaliyet göstermekte olan milliyetçi grupların Ermenistan’a zarar verdiğini belirtmekteydi. Fakat Manukyan’ın uyarıları Ermenileri etkilememişti. Onlara göre Rusların, Ermeniler üzerindeki etkisi oldukça önem arz emekteydi. Rus kültürünün Ermeniler üzerinde yapmış olduğu etki onları Rus etkisinin Ermeni varlığı konusunda büyük bir teminat olarak kabul görülmekteydi.³⁴⁵

Ermenistan’ın Azerbaycan ile yaşamış olduğu Karabağ Savaşı 1994 yılındaki ateşkese kadar devam etmiştir. Bu süreç içerisinde Ermeni ordusunun başarılı bir savaş yaşamış olması, Ermenistan’daki muhalefet için olumsuz olarak, muhalefetin alanını daraltmıştır. 1994 yılına kadar ki Ermenistan’daki süreçte muhalefet, iktidarı sıkıştırmaya çalışsa da diğer komşu ülkelerdeki gibi herhangi bir darbe girişiminde bulunmamıştır. Bu süreç Ermenistan için olumlu bir hava yaratmış, devletin güçlenmesinde önemli bir faktör haline gelmiştir. Fakat ateşkesten sonra yaşanan süreç artık muhalefetin iktidara sesini yükseltmeye başlamasına neden olmuştur. İktidarın, sosyal olarak ve ekonomik olarak politikaları muhalefet tarafından sık sık eleştirilmeye başlanmıştır. Muhalefete göre, savaş artık bitmiş askeri harcamalarda bu bağlamda azalma göstermiştir. Böylece Ermenistan’daki iktidarın artık ekonomik sorunları temel alması gereken politikalar üretmesi gerektiğini savunmuşlardır. Artan baskılar üzerine yapılan çalışmalar sonuç vermemiş, böylece muhalefetin iktidar üzerindeki baskısı gün geçtikçe daha fazla artmaya başlamıştır. Yaşanan bu süreçte bir de terör eylemleri yaşanmış iktidar daha fazla baskıya maruz kalmıştır. Bu olay üzerine cumhurbaşkanı

---

³⁴⁴ Ali Asker, Ermenistan’da Anayasal Dönüşüm Süreci ve Anayasa’nın Temel Özellikleri, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, Sayı 36, (2010) s201.

³⁴⁵ Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s156.

olan Petrosyan, koltuğunun daha sağlam olması maksadıyla kendisine muhalif olan birkaç parti lideriyle görüşmek suretiyle bir araya gelmiş, iktidarın yanında duran bir cephe oluşturmak istemiştir.³⁴⁶

Ermeni Diasporası, Ermenistan için hayati öneme sahiptir. Diaspora kavramı günümüzde aktif olarak faaliyet göstermekte olan Ermenilerin deyim yerindeyse “*Beyaz Ermenileri*” olarak nitelendirilmektedir. Hatta Ermenistan’ın devlet olarak yapmış olduğu propagandadan daha üstün ve bireysel olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁴⁷ Diasporada kurumsal bağlar oldukça kuvvetlidir. Burada başta 1915 olayları olmak üzere birçok konu konuşulmaktadır. Ayrıca diasporada Ermeni kimliği konusu pekiştirilerek yeni nesillere aktarımı sağlanmaktadır. Kimlik konusunda anılar ve mitler anlatılarak kimliğin canlı tutulması sağlanmaktadır. Açıkça belirtmek gerekir ki diaspora içerisinde 1915’te yaşanmış olaylar diri tutularak yeni nesillere aktarılmak istenmektedir. Böylece kimliğin ayrılmaz parçası olarak gençlere aşılacak istenmektedir. Belirtmek gerekir ki diaspora için bu olayların bedelini ödetmek adeta ön koşul haline gelmiştir. Diaspora içerisinde yapılan araştırmalarda 1915’te yaşanan acıların sadece soykırım olarak kabul görmesinin veya Türk düşmanlığı olarak kabul görmesinin Ermeniler için sadece siyasi tutum olarak görülmemektedir. Buna göre diaspora içerisinde bu konu kendi aile içerisinde Ermeni tarihinin bir parçası olarak kabul görmektedir. Ermeniler bu konuda aile büyüklerinin öldürüldüğü konusunun öncelikle kabul görmesi taraftarı olmuşlardır.³⁴⁸

Ermeni milliyetçiliği beraberinde terör olaylarını da getirmiştir. 1975 yılında Lübnan iç savaşı sırasında Beka Vadisi içerisinde “*Filistin Kuruluş Örgütü*” yardımıyla büyük Ermeni terör örgütü “*ASALA*” kurulmuştur. 1975 yılında ilk terör saldırısını Türk Hava Yolları bürosuna saldırarak yapmıştır. Örgütün temel amacı Türkiye’den toprak alarak Sovyet Ermenistanı’na katmak olmuştur. Ayrıca soykırım olarak kabul ettikleri 1915 olaylarını Türkiye’nin kabul etmesini sağlamak olarak belirlemişlerdir.³⁴⁹

---

³⁴⁶ Cabbarlı, *Ermenistan Cumhuriyeti’nin Siyasal*, s128.

³⁴⁷ Halil Dağ, Ermeni Soykırımı Bağlamında ve Bölge Politikasında Söz Sahibi olan Ülkelerin Etkileri, *Kent Akademisi*, Cilt 8, Sayı 1, (2015) s4.

³⁴⁸ Ebru Çoban Öztürk, Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı 52, (2015) s159.

³⁴⁹ Mehmet Mert Çam, Ermeni Terör Örgütleri ve ASALA, *Yeni Türkiye*, Sayı 61, s1723.

Günümüzde ise “*Ermeni Kilisesi*” yapılan terör faaliyetlerini finansal kaynaklarını sağlamaktadır. Özellikle Karabağ’da güçlenmiş olan bu örgüt yurtdışındaki Ermeni Katolik kilisesinden destek alarak hem maddi olarak hem de fiziki olarak güç bulmaktadır. Yapılan bu yardımları “*Ermeni Kimliği’nin korunması*” olarak göstermektedirler. En büyük destekçileri ise kilise yardımı altında büyük Ermeni patronları sağlamaktadır.³⁵⁰ Bu bağlamda bakıldığında Ermeniler için kilise ve dinin yeri ilk olarak kendine yer edinmektedir. Çünkü milli kimliğin korunması için sıkı sıkıya bağlı kalmaları gerektiğini düşünmektedirler. Kilise yapmış olduğu faaliyetlerde Ermenileri bir arada tutma gayreti göstermektedir. Bunun için mazlum toplum imajı sağlanmaktadır. Modern dönemde Ermeni kimliğini bu esas üzerine inşa etme çabaları gösterilmiştir.³⁵¹

Günümüzde ulus-devlet kavramının temel ögesi “milli kimlik” kavramıdır. Bu bağlamda günümüzde araştırma yapan Ermeni tarihçilerinin yapmış olduğu araştırmalar “antik Ermeni” kaynaklarındaki bilgilerle ters düşebilmektedir. Onlara göre Ermenilerin asıl yurdu Anadolu topraklarıdır. İsimlerini ise “*Hay*” olarak belirlemişlerdir. Ermeni tarihçileri kendilerini Urartularını kuran ana unsur olarak kabul etmektedir. Urartular yıkıldıktan sonra farklı grupları tek çatı altında toplayarak “Ermeni toplumunun” oluştuğunu belirtmektedirler. Fakat bahsettikleri gibi Anadolu’da Ermenilerin Urartular öncesinde olduğunu dair herhangi net bir bilgi bulunmamaktadır. Ermeni tarihçileri kutsal kitapları, mitolojik olarak kullanılan unsurları ve yer adlarını kullanarak kendilerine yeni bir tarih yazma çabasına girmektedirler.³⁵²

Petrosyan dönemi Türkiye ile ilişkiler bazında ve genel olarak bakıldığında daha pragmatist politikalar üretilmekteydi. Petrosyan tüm bunları içte ve dışta yediği baskılara rağmen iyi bir şekilde yürütmekteydi. Hatta kendi danışmanı, diasporanın yürütmekte olduğu “Türk Düşmanlığı” politikalarını da eleştirmekteydi. Ona göre

---

³⁵⁰ Elnur Paşa, Ermeni Kilisesinin Koruması Altındaki Ermeni Terörü, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, Cilt 16, Sayı 31, (2020) s4598.

³⁵¹ Zeynep İskefiyeli, Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler, *Akademik İncelemeler*, Cilt 2, Sayı 1, (2007) s251.

³⁵² Osman Emir, Modern Ermeni Ulus – Kimlik İnşasının Temel Referansı: Hayaşa – Azzi Krallığı ve Tarihsel Gerçekler, *Tarih Okulu Dergisi*, Cilt 12, Sayı 39, (2019) s363-364.

“Ermeni sorunu” milli kimliğin bir parçası olarak kalmamalıydı. Çünkü bu durum Ermenistan içerisinde sağlıklı kararların alınmasına engel olabiliirdi.³⁵³

Petrosyan’dan sonra gelen Koçaryan dönemi Ermeniler için daha farklı bir süreci de beraberinde getirmiştir. Ermenilerin oluşturmuş olduğu “Hay Dat” doktrini Koçaryan Hükümeti zamanında aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Koçaryan’ın bu hamlesi aslında kendi meşruiyetini sağlama alma çabasıdır. Bu süreç içerisinde diasporadan da etkin şekilde yararlanmak için çok çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda diaspora-Ermenistan arasındaki ayrımı kaldırmak istemiştir. Koçaryan siyasetinin temel unsurunu “Türk nefreti” oluşturmuştur. Ona göre Türkiye ile yakınlaşmanın tek kabulü “Ermeni Soykırımı”nın Türkiye tarafından kabul edilmesidir. Bu bağlamda hem milli kimlik unsuru olan “Hay Dat” doktrini etkin kullanılarak hem diasporadan destek sağlanmış hem de kendi siyasal meşruiyetini sağlamlaştırma çabasına girmiştir. Siyasal olarak Koçaryan, milliyetçilerin desteğini de almıştır.³⁵⁴

Rusya Federasyonu, kendisini Ermenistan’ın garantörü olarak kabul etmektedir. Rusya, Güney Kafkasya coğrafyası içerisinde Ermenistan’ı “ileri karakolu” olarak görmektedir. Bu bağlamda Ermenistan ve Rusya ilişkileri iki ülke bakımından da büyük önem arz etmektedir. Ermenistan’ın Rusya’dan askeri olarak ve güvenlik bakımından desteğine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu yüzden Ermenistan’da bulunan Rusya askeri üsleri hayati önem taşımaktadır.³⁵⁵ Yayımlanan bir rapora göre 1994-1996 yılları arasında Rusya, Ermenistan’a 271 milyonluk silah ve mühimmat desteğinde bulunmuştur. Hatta bu süreçte Rusya uluslararası kuralları bile ihlal etmekten çekinmemiştir.³⁵⁶

Koçaryan’dan sonra Sarkisyan yönetimi devraldı. Sarkisyan, Karabağ’da doğmuş, KP döneminde görevler almış hatta Karabağ Savaşı’nda aktif olarak görev aldı. Hatta bu savaş zamanında savunma bakanlığı da yapmıştır. Sarkisyan, Koçaryan döneminde genelkurmay başkanlığı da yapmıştır. Sarkisyan yönetimi devralmadan önce Koçaryan tarafından destek almıştı. Çünkü Koçaryan gibi o da Karabağlı idi. Aslına bakmak gerekirse Karabağlı olan Ermenilerin Ermenistan yönetiminde söz sahibi olma

---

³⁵³ Mehmet Fatih Öztarsu, “Kimlik Temelli Politikalar Bağlamında Bir Belirsizlik Örneği: Türkiye ve Ermenistan İlişkileri” *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar* haz, Mehmet Emin Erendor, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018) s13.

³⁵⁴ Keisuke Wakizaka, Ermenistan’ın Ulus – Devlet İnşası ve Meşruiyetinde Ermeni Meselesi ve Karabağ Sorununun Rolü, *Yeni Türkiye Dergisi*, Sayı 20, (2014)

³⁵⁵ Elşan İzzetgil, Ermenistan’ın Güvenlik İkilemi ve Rusya’nın Ermenistan Üzerindeki Etkisi, *Yeni Türkiye*, Sayı 78, (2015) s51.

³⁵⁶ Aleksandr Karavaev, “Erivangate”: Jeopolitik Sonuçlar, *İrs Miras Dergisi*, Sayı 12, s32

süreci bir bağlamda devam etmiş oluyordu. Bu durum Ermenistan'ın Karabağ konusunda çözüm bulamama sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁵⁷

2010 yılında Sarkisyan yolsuzlukla mücadele etmeye başladı. Aynı zamanda Sarkisyan Karabağ sorununu çözmek için bazı adımlar atmıştır. Fakat bu süreç muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Hatta bazı kesimler bu süreçte Koçaryan'ı tekrardan desteklemişlerdir.³⁵⁸

Son olarak “*II. Karabağ Savaşı*” Ermenistan için ağır sonuçlar doğurmuştur. Yenilgi, ülkede kargaşa oluşmasına neden olmuştur. Bu süreçte ülke erken seçime gitmek zorunda kaldı. Seçimin sonucundan, Paşinyan katılımın düşük olduğu seçimden oyların yarısından çoğunu alarak birinci ayrıldı. Koçaryan'a yakınlığı ile bilinen “Ermenistan İttifakı” ise sadece %21 oy alarak hayal kırıklığına uğradı. Aslında oluşan bu durum Ermeni halkının eski lider olan Koçaryan ve onun dostlarına karşı bir güvensizlik oluşturduğunun kanıtıdır. Fakat belirtilmelidir ki Paşinyan'da Karabağ'da başarısız olmuştur. Yaşanan bu olaylar Ermenistan seçimleri için belirsizlik durumunu ortaya koymuştu. Dağlık Karabağ, Ermenistan tarihi ve Ermeni halkı için büyük önem arz etse de ekonomik sorunların baş göstermesi durumu ve halkın Paşinyan sayesinde ekonomik olarak refah yakalanacağını düşünmesi sebebiyle halk tekrardan Paşinyan'ı seçmek durumunda kalmıştır. Aslına bakılırsa mevcut muhalefet 20 sene ülkeyi yönetmiş ve bu süre içerisinde ekonomik olarak herhangi bir gelişme tam anlamıyla kaydedememiştir.³⁵⁹

Bugün Ermenistan nüfusu diğer Güney Kafkasya ülkelerine karşı daha azdır. Fakat yaşanan bu durum Ermenistan açısından stratejik olarak bir sorun yaratmaktadır. Konumu nedeniyle büyük ülkelerin güç odağı olarak görüldüğü Ermenistan'da hem coğrafi olarak hem de enerji kaynakları olarak talihsiz olarak nitelendirilebilir. Ermenistan bağımsız olduktan sonra tarıma elveriş sağlayan arazilerin tamamına yakını özelleştirmiştir. Ermenistan'ın uygulamaya koymuş olduğu çalışma başarısız olmuştur. Çünkü hem bir çatışma alanı hem de doğal afetlerin sık yaşandığı coğrafya olarak kalmıştır.³⁶⁰

---

³⁵⁷ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s181-182.

³⁵⁸ Diba Nigar Göksel, “Ermenistan – Bağımsızlıktan Bugüne” *Kafkasya'da Değişim Dönüşüm* haz, Mustafa Aydın, (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013) s60.

³⁵⁹ Muhammed Akhiyadov, “Ermenistan'da Siyasi Kutuplaşma”, *İNSAMER Analiz*, 08.07.2021

³⁶⁰ Kaan Dişabakırhoğlu, Avrasyacılık – Batıcılık İkilemi Çerçevesinde Ermenistan Siyasetine Analitik Bir Bakış, *Turkish Studies – Social*, Cilt 15, Sayı 8, (2020) s3470-3471.

SSCB dağıldıktan sonra Ermenistan'da, SSCB mirası olarak endüstriyel olarak çeşitlilik devam etmiştir. Hafif sanayi bunun yanı sıra değerli maden olarak kabul gören elmasın işlenmesi, tarım ve gıda ürünlerinin işlenerek üretilmesi gibi faaliyetler devam etmektedir. Kimya sanayisi de ülkede etkin rol üstlenmektedir. Bu ürünlerin üretimi ve ihracatı sürekli olarak gelişmektedir. Yine belirtmek gerekmektedir ki kireç, kil ve taş açısından ülke kaynakları zenginlik gösteriyordur. İthal ettiği ürünler arasında petrol başı çekmektedir. Ülkede petrol rafinesi bulunmamaktadır. Bu bağlamda petrol konusunda tamamen dışa bağımlılık göstermektedir. Ülke sanayisi artış gösterdikçe petrol ihtiyacı da günden güne artış göstermektedir.³⁶¹

Ermenistan diğer Güney Kafkasya ülkelerine göre Ulus inşasında daha başarılı olmuştur. Bunda diaspora faaliyetleri oldukça önemli faktördedir. Yüzyıllardır kullanmış oldukları alfabeleri ve kendine özgü dillerini korumayı başarmışlardır. Dağlık Karabağ konusu tıpkı Azerbaycan'da olduğu gibi Ermenistan halkını bir arada tutmak için önemli bir faktör olmuştur. Bağımsızlık sonrası oluşan ekonomik problemler sürekli olarak artmış, bu nedenle Rus etkisi asla kırılmamıştır. II. Karabağ Savaşı sonrası ise bu durum değişmeye başlamış, Ermeni halkı Rusların kendilerini yalnız bıraktığı fikrine kapılmışlardır. Fakat belirtmek gerekir ki Karabağ'da yapılan anlaşmalarda hala Rusya'nın sözünün geçtiği açık bir şekilde görülmektedir.

---

³⁶¹ Akter, *Ermenistan Cumhuriyeti'nin Jeopolitik*, s126-127

4. GÜRCİSTAN

4.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Gürcü Kimliği

Gürcistan jeopolitik konumu itibarıyla diğer Kafkasya ülkelerinden daha önemli bir konuma sahiptir. Gürcistan bir kavşak noktası aynı zamanda da bir geçiş bölgesidir. Hatta belirtmelidir ki diğer Güney Kafkasya ülkelerinin dünya ile bağlantısı ve ticaret akışı Gürcistan üzerinden yapılmaktadır. Örneğin Rusya'nın Ermenistan ile bağlantısı Gürcistan üzerindedir. Aynı zamanda Rusya Federasyonu'nun Akdeniz ve Ortadoğu'ya çıkış kapısı da yine Gürcistan üzerindedir. Türkiye'nin Azerbaycan ile bağlantısı da Gürcistan yoluyla sağlanmaktadır. Başta Hazar petrolü ve Orta Asya'dan gönderilen doğalgazın Avrupa pazarına çıkış yolu stratejik konumu itibarıyla Gürcistan üzerinden sağlanmaktadır. Tüm bu olaylar büyük güçlerin çatışma alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁶²

Gürcülerin kökenine baktığımızda ilk ataları olarak Kartlos'u kabul etmektedir. Bundan ötürü kendilerini “*Kartveli*” olarak tanımlamışlardır. Tiflis'i kadim yurtları olarak görmüşler, çevresindeki düzlük alana ise “*Kartli*” demişlerdir. 11. yüzyılda siyasi birliklerini kurmaları sebebiyle yurtlarına “*Sakartvvelo*” demişlerdir. Bunun anlamı ise “*Kartvellerin Vatanı*” anlamına gelmekteydi.³⁶³ Tarihsel olarak bakıldığında zaman “*Kartlar*” Gürcistan'ın doğu kesimleri ve Güney kesimlerinde yaşamaktadır. Aslında Gürcüler üç farklı boydan oluşmaktadır. Bunlar; Kartlar, Lazlar ve Svan'lardan oluşmaktadır. Tarihsel süreçte Kartlar daha çok etkin olduğu için Doğu Gürcücesi olarak bilinen dil edebiyat dili haline de gelmiştir.³⁶⁴

Gürcistan tarihine baktığımız zaman binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. MÖ iki bin yıl öncesinden beri var olan krallık olan “Kolkheti Krallığı” bugünkü Gürcistan topraklarının büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Bahsedilen krallığın toprakları içerisinde bugün tartışmalı bir rolde olan Abhazya'da bulunmaktaydı. Belirtmek gerekir ki Abhazya tarihsel süreç içerisinde kesintisiz sürece Gürcistan'a bağlı bulunmaktaydı.

---

³⁶² Cüneyt Yenigün ve Mehmet Ali Bolat, Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu – Batı Sınırı, *Dünya Çatışmaları*, Cilt 1, Baskı 3, (2010) s457-458.

³⁶³ Ayşe Beyza Ercan, XI. Yüzyıl Gürcistan Kralları ve Gürcistan'ın Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış, *International Online Conference on Social Sciences Researches*, (Trabzon: Avrasya University, 2020) s250.

³⁶⁴ Fahrettin Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, (İstanbul: Ant Yayınları, 1993) s12.

Gürcü toprakları içerisinde Roma ve Bizans hâkimiyeti ile birlikte İran ve Arap istilaları yaşanmıştır. Eski Gürcü kroniklerinde, Gürcistan'ı ortadan ayıran sıradağlarını Gürcülerin atalarına verilmiştir. Buna göre Karadeniz kıyıları ile birlikte küçük Hazar coğrafyası verilmiştir.³⁶⁵

Dördüncü asırdan sonra Gürcü krallığı zayıflamıştır. Krallığın zayıflaması ile birlikte Roma, Bizans ve Türklerden sonra Çarlık Rusya'sının hâkimiyetinde kalmıştır. Gürcistan sınırları da bu bağlamda yöneten kavimleri çerçevesinde değişiklik göstermiştir. Gürcülerin en önemli özelliklerinden biriside Hristiyanlığı en erken kabul eden halklarından birisidir. Bu durum milliyetçilik olgusunun en yüksek olduğu Gürcistan'da hissedilmektedir. Bu bağlamda milliyetçik duygularını da dini motiflerle süsleyerek güçlü bir hale getirmişlerdir. Hatta Hristiyanlık o kadar etkin hale gelmiştir ki Gürcü bayrağında büyük haç sembolleri konulmuştur. Birinci yüzyılda her ne kadar Hristiyanlık Gürcüler arasında yayılmış olarak gözükse de dördüncü asırda asıl olarak kabul görmüştür. Kartli Krallığı bu süreç içerisinde Hristiyanlığı kendilerinin resmi dini olarak kabul etmişlerdir. Aslına bakılırsa İran baskısı Gürcülerin daha fazla Hristiyanlığa bağlanma sürecini de doğurmuştur. Böylece Antakya bulunan merkez kilisesine bağlandıktan sonra beşinci asır sonlarına doğru bağımsız olarak Ortodoks kilisesi haline gelmiştir.³⁶⁶

Güney Kafkasya'da ki Hristiyan kavimler İran'a karşı büyük mücadeleler vermiştir. Bunlardan en önemlisi "Kartli" hükümdarı olan "Kral Vahtang" olmuştur. Kral, İran'la savaşmak için büyük hazırlıklar yapmak durumunda kalmıştır. Daha sonra yapmış olduğu hazırlıklar sonrası Kafkasya'nın kuzeyine sefer düzenlemiştir. Bu seferler sonucunda Kafkaslardaki önemli geçitleri eline geçirdi. Aynı zamanda sınırlarını da güçlendirmiştir. Kral Vahtang krallığının topraklarını genişletmek için çok çaba sarf etmiştir. Bu bağlamda Batı Gürcistan'da önemli yerleri kendi topraklarına katmıştır. Kral için Hristiyanlıkta oldukça önemliydi. Bunun için Hristiyanlığı güçlendirmek ve korumak maksadıyla önlemler almıştır. Böylece kilisenin saygınlığı önemli derecede artmıştır. Kral Vahtang içerdeki tüm sorunları çözdükten sonra ve kendi konumunu sağlamlaştırdıktan sonra, Gürcistan için büyük sorun teşkil eden İran ile savaşmıştır. Bu savaşta bizzat orduyu kendisi yönetmiştir. Savaşın sonucunda Kral

---

³⁶⁵ Cemal Gamakharia ve Lia Akhaladze, *Abhazy/Gürcistan: Tarih, Siyaset, Kültür* çev, Roin Kavrelişvili (İstanbul, Gürcü Sanat Evi, 2016) s9.

³⁶⁶ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s235.

Vahtang zaferle ayrılan taraf olmuştur. Fakat farklı bir savaşta ihanete uğrayarak can vermiştir. Gürcü halkı üzerinde büyük bir etki bırakmıştır. Gürcüler onun üzerine büyük efsaneler üretmiş, onun beyaz bayrağını uzun süre düşürmemiştir.³⁶⁷

10. yüzyılın sonlarından 11. yüzyılların başlarına doğru Gürcü tarihi için büyük önem arz etmektedir. Bu dönemde Gürcistan Krallığı ile Abhaz Krallığı birleşme sürecine gitmiştir. Bunu başaran ise Bagratlılar Hanedanlığı tarafından olmuştur. Böylece Gürcistan hem iç politikada hem de dış politikada kendi coğrafyasında etkin bir rol sahibi olmaya başlamıştır. III. Bagrat tarafından gerçekleştirilen bu faaliyet tam olarak 11. yüzyılın sonlarına doğru tam olarak gerçekleşmiştir. Gürcistan dış politikasında önce Bizans ilişkileri daha sonraki süreçte ise Türkler güncel sorun olarak görülmüştür.³⁶⁸ 1080 senesinde Selçuklu ordusunun Gürcistan üzerine “Büyük Türk İstilasası” başlamıştır. Bu yıllarda Gürcistan’ın kralı IV. Bagrat’ın oğlu olan II. Giorgi’dir. 1089 yılına kadar tahtta kalan Giorgi, amansız Selçuklu akınları yüzünden Kartli Krallığı, Selçukluların bir kolu olarak kalmıştır. Fakat belirtmek gerekirken II. Giorgi ülke idaresi konusunda yetersiz bir lider olmasından dolayı onu tahttan indirmişlerdir. Onun yerine Kral David tahta geçmiştir. David’in en büyük hayali Gürcistan’ı birleştirmek olmuştur. Kral, Genç yaşta tahta geçmiş aynı zamanda yetenekli bir kral olarak tarihe geçmiştir. Onun döneminde Gürcistan adeta “Altın Çağ” yaşamıştır. Kendisinden sonra gelen III. Giorgi ve Tamara’da aynı şekilde güçlü yönetim sergilemişlerdir.³⁶⁹

Uzun yıllar boyunca ülkesini başarılı bir şekilde yönetmiş olan kral III. Giorgi, devletin yönetimini kızı Tamara’ya bırakmıştır. Burada kralın amacı taht kavgalarını önlemek istemesiydi. Devletin önde gelen isimleri de kralın bu isteğini kabul etmişti. Tamara, bu süreçte ilk olarak yönetimde söz sahibi olmuş olsa da devlet işlerine karışmamış, babası kral Giorgi tek başına yönetmiştir. Tamara babası öldükten sonra tek başına yönetimin başına gelerek tahta oturmuştur. Tamara bu süreçte tek başına hüküm sürmüştür. Fakat bazı aristokrat kesimler isyan etmişlerdir. Aristokratlar kaybetmiş oldukları mevkileri tekrar elde etmek istiyorlardı. Tamara’nın tecrübesiz olmasından faydalanmak istiyorlardı. Yaşanan isyanlar sonrasında yeni kraliçe Gürcü ordusunun başkomutanını görevden almak zorunda kalmıştı. Hatta onların sahip olduğu

---

³⁶⁷ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s39.

³⁶⁸ Beyza Ercan, *XI. Yüzyıl Gürcistan Kralları*, s251.

³⁶⁹ Ayşe Beyza Büyükçınar, Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 3, Sayı 4, (2017) s33.

mülkiyetlerinin bir bölümüne de el koymuştur. Bu olaydan bir süre sonra ise kraliçe yeni bir isyanla karşı karşıya kalmıştır. İsyanı başlatan isim Kıpçak kökenli olan Kutlu Arslan başlatmıştır. Arslan, devlet işlerinin görüşülmesi maksadıyla bir meclis kurulması yönünde talepte bulunmuştur. Bu öneri kraliçeyi etkisiz hale getirmekle kalmayıp adeta bir kuklaya dönüştürecekti. Kraliçe bu durumu kabullenmeyerek Kutlu Arslan'ı hapse attırmak zorunda kalmıştır. Bu durumdan sonra Kutlu Arslan taraftarı olan bir grup sarayın önüne gelerek Kutlu Arslan'ın serbest kalması yönünde talepte bulunmuşlardır. Bundan sonra müzakereler yapılmış ve devlet işlerinin konuşulup çözülmesi için yeni bir meclis kurma kararı alınmıştır. Yaşanan tüm bu sorunlara bir de kraliçenin evlenme durumu konuşulmaya başlanmıştı. Soylu sınıfı bu durumu kullanarak Kraliçenin yerine geçebilecek başka bir varisin olup olmadığı konusunda görüşüyordu. Onlara göre savaşta liderlik yapacak bir lidere ihtiyaç vardı. Ama soyluların asıl amacı kendilerine uygun bir kral bularak mevcut pozisyonları daimi hale getirmektir.³⁷⁰

Gürcistan'a yapılan Moğol seferleri oldukça önemlidir. Keza en parlak yıllarını yaşamakta olan Gürcüler, Moğol saldırılarıyla birlikte çok büyük mağlubiyetler almışlardır. Saldırlara maruz kalan Gürcüler için artık bir dönüm noktası olmuştur. Moğol ordusu dönemin kış şartlarından dolayı hayvanlarını soğuk olmayan ve otlak arazilere götürmek istemiştir. Bunun için Hazar Gölü kıyılarını kendilerine hedef olarak belirlemişlerdi. Hedeflerine gitmek üzere yola çıkan Moğol ordusu, gördükleri Gürcü şehirleri de yağmalamışlardır. Gürcü ve Moğol orduları çatışmaya başlamış, fakat bölgesinde önemli bir güç konumunda bulunan Gürcü ordusu daha fazla dayanamamış ve büyük zayıflar vermiştir.³⁷¹

Moğol ordusunun şiddetli saldırıları ve bir aşırı aşan egemenliği sonrası Gürcistan hem ekonomik yönden hem de kültürel bakımdan büyük zararlar gördü. Moğollar ülkedeki adaleti "yasa uygulayıcı" bir birim tarafından yapmaktaydı. Bu birim Tiflis'te bulunmaktaydı. Ayrıca belirtmek gerekir ki Tiflis aynı zamanda Gürcülerin ülkeyi yönettiği bir merkez konumundaydı. Gürcistan'da V. Giorgi tahta çıkmıştı. Bu dönemde onun karakter olarak güçlü ve yapıcı kişiliği sayesinde Gürcistan yeniden canlanma dönemine de girmişti. Kral V. Giorgi güçlü iradesi ile yerel feodal prensleri

---

³⁷⁰ Erhan Ateş, Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184 -1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 32, Sayı 2, (2017) s364-365.

³⁷¹ Ayşe Beyza Büyükçınar, Gürcü – Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220 – 1247, *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt 4, Sayı 6, (2018) s268-269.

etkisi altına başarmıştır. Bu bağlamda dış siyasal etkilere karşı yeniden ülkesini inşa etti ve Moğolları ülkesinden kovmayı başardı. Ardından ülkesinde güçlü bir askeri sistem kurmayı da başardı. Böylece Batı Gürcistan, Erivan ve Kuzey Kafkasya'yı kendisine bağlama başarısı gösterdi. Bir bakıma Kraliçe Tamar'a dönemindeki parlak dönemine tekrardan ulaşma başarısı göstermiştir.³⁷²

Gürcistan sonraki süreç içerisinde Timurlular ve Moğol saldırıyla tekrardan zayıflama sürecine girmiştir. Daha sonra Şah İsmail, Gürcistan topraklarına doğru ilerlemeye girmiştir. Bu dönemde parçalanmış olan Gürcistan topraklarını Kartli ve Kakhetiya krallıkları bulunmaktadır. İstila sonrası parçalanmış olan Gürcistan'da Kral olan I. Alaksandre krallığını yeniden inşa etme başarısı göstermesine rağmen ülke içerisinde bulunan taht kavgaları yüzünden ülkenin parçalanmasına engel olamamıştır. Safevilerin yönetimi altına giren Kartli ve Kakhetiya krallıkları için tam olarak ne zaman girdikleri bilinmemektedir. Tahmini olarak 1521-1522'li yıllarda Safeviler yönetimi altına almışlardır. Gürcüler bu yıllarda ayaklanmışlar daha sonra Div Sultan giderek tekrardan Gürcü krallıklarını kendine tabii hale getirmiştir. Şah İsmail'in ölümünden sonra Kartli Krallığı tekrardan kendi kendini yönetmeye başlamıştır.³⁷³

Safeviler için Gürcistan büyük önem taşımaktaydı. Gürcistan'ın jeopolitik konumu ve ticaret yolları üzerinde olması Safeviler için Gürcistan'ın önemini daha çok artırmaktaydı. Doğu Gürcistan toprakları üzerinde Safevilerin hâkimiyetini güçlendirmiş olması Osmanlılar içinse artık bir tehdit haline gelmişti.³⁷⁴

Osmanlılar sınırlarını doğuya doğru geliştirdikçe Gürcistan'ın batı bölgesinde hâkimiyetini güçlendirdi. Belirtmek gerekir ki Safevi yönetimi altında bulunan Gürcistan'ın doğu kısmındaki Kartli ve Kakheti'ler siyasi olarak tercihlerini Osmanlılardan yana kullanmaktaydı. Şirvan hanı Sünni idi. Bu bağlamda Şii olan Safevilere karşı Osmanlılardan yardım istemekteydi. Bu durumla karşı karşıya kalan Safeviler ise kendilerine muhalif pozisyonda olan vassal liderlere karşı göz açtırmıyordu. 1553 yılında ise Sultan Süleyman'ın doğuya yapmış olduğu sefer büyük önem arz etmekteydi. Sultan Süleyman'ın yapmış olduğu seferle birlikte Safeviler

---

³⁷² Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s52-53.

³⁷³ Doğan Yörük ve Elvin Valiyev, *Güney Kafkasya'da Osmanlı – Safevi Nüfuzunun Gürcü Kral ve Prenslarının Din Değiştirmeleri Üzerine Etkisi, Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri*, (Konya: Palet Yayınları, 2018) s82-83.

³⁷⁴ Abdolvahid Soofizadeh, *Güney Kafkasya'da Osmanlı – Safevi Rekabeti*, (1555 – 1618), *OTAM*, Sayı 43, (2018) s169.

büyük bir darbe almıştır. Safeviler, Osmanlılar ile barış yapmak durumunda kalmıştır. Gürcistan toprakları ise iki devlet arasında paylaştırılmıştı. Bu durum Kafkas coğrafyasında Osmanlıların hâkimiyeti Safeviler tarafından kabul görmüş oldu.³⁷⁵

4.2. Bağımsızlık Dönemine Kadar Gürcistan ve Gürcü Aydınlanması

4.2.1. Rusların Gürcistan Topraklarına Hâkim Olması

Ruslar IV. İvan zamanı Güney topraklarına doğru yayılmaya başlamışlardır. Kazan'ı 1552 yılında almasıyla birlikte Kafkas coğrafyasına girmişlerdir. I. Petro zamanında Kafkasya'ya başarılı seferler düzenlenmiş olsa da burada tam anlamıyla tutunamamışlardır.³⁷⁶ İki farklı krallığı birleştirmiş olan II. İrakli dış etkenlere karşı çare aramaktaydı. Bunlar Osmanlı ve İran idi. Bu bağlamda yaşanan Osmanlı – Rus savaşı sırasında Ruslara yardımcı olmuşlardı. Bunun nedeni ise iki ülke arasında yapılacak barış anlaşmasıyla birlikte kendi çıkarlarının olacağını düşünmeleri idi.³⁷⁷

Rusların Karadeniz'de güçlü hale gelmesi ise Kırım'ın ilhakı ve “Küçük Kaynarca” anlaşması sayesinde olmuştur. Böylece Ruslar, Kafkasya ve Balkanlar konusunda kendilerini güçlü bir hale getirerek yeni politikalarını belirlemeye başlamışlardır. II. Katerina ise 1783 yılına geldiği zaman Gürcistan toprakları üzerinde hâkimiyetini ilan etmiştir. Böylece Güney Kafkasya üzerinde Ruslar politik olarak söz sahibi olmaya başlamışlardır. Rusların bölgedeki nüfuz alanı ise gün geçtikçe artmaya başlamıştır. 19. yüzyılda Kral XII. Georgi ölmüştür. Bunun üzerine Gürcistan'da iç karışıklıklar artmaya başlamıştır. Bunun nedeni ise kralın ölümünden sonra başlayan taht mücadeleleri olmuştur. Kralın oğulları ve kardeşleri arasında amansız bir mücadele yaşanmaktaydı. Tahtta söz sahibi olan varisler diğer ülkelerin desteğini alarak tahta geçmek için uğraş gösteriyordu. Rusya, İran ve Osmanlı varislerin desteğini beklediği ülkelerdi. Bu durumu fırsat olarak kabul eden Rusya ise kendisinden destek bekleyen krallık varisleri ve soyluların desteğini sağlayarak Gürcistan'ın Çarlık Rusya'sına katıldığı ilan etmiştir. Aslında Rusya, bölgedeki iç karışıklıklarla birlikte Gürcistan

³⁷⁵ Özer Küpeli, Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı – Safevi Mücadelesi, *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 1 (2015) s97.

³⁷⁶ Hayri Çapraz, Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi, (1800 -1850) *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 1, Sayı 1, (2006) s67-68.

³⁷⁷ Özgür Türker ve Abdolvahid Soofizadeh, Gürcistan'ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması'ndan Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferine, *History Studies International Journal of History*, Cilt 7, Sayı 3, (2015) s150.

topraklarında hâkimiyetini kaybedeceğini düşünmekteydi. Gürcistan için Çarlık Rusya'sı hâkimiyetine girmesi Gürcü tarihinde bir dönüm noktasını teşkil etmektedir. Rusya, sadece başkent Tiflis değil Gürcistan'ın diğer bölgelerini de zamanla ilhak etmiştir.³⁷⁸

Ruslar tarafından ilhak edilen Gürcistan üzerinde baskılarda artmaya başlamıştı. Bütün Gürcü halkı bu baskıları hissetmeye başlamıştı. Gürcistan'da var olan köleliğin kalkması yönünde beklentileri olan köylülerin de bu umudu boşa çıkmıştı. Zaman içerisinde Gürcüler arasında huzursuzluk artmaya başlamıştı. Önce normal halk daha sonra ise Gürcistan'ın dağlık kesimlerinde yaşayan halk 1804 yılında ayaklanmaya başlamıştı. 5 ay süre boyunca bu ayaklanma devam etti. Daha sonraki süreçte 1812'te yine ayaklanma çıktı. Kaheti köylüleri rejime ve senyörlere karşı ayaklanma başlatmışlardı.³⁷⁹

Gürcistan'da kasabaların sorumluluğunu üstlenen Mouravalık birimi Ruslar tarafından kaldırılmıştır. Kafkasya valisi olan Tsitsianov, Mouravaların yerine Rus idarecileri atamıştı. Mouravalar bu durumu kabul etmemişlerdir. Halk bu duruma karşı tepki göstermiştir. Mouravalar önemli kişilerden oluşmaktaydı. Bunlar ya krallık ailesinden kişilerdi ya da bölgede önemli derece nüfuz sahi olan kimselerdi. Rus yönetimi halkın tepkilerine karşı gelebilmek için görevden alınan Mouravaların yerine kimsenin atanmaması yönünde bir karar alarak halkın tepkilerini önlemeye çalışmışlardır. Böylece Mouravaların yavaşça tasfiye edilmesi başlanmıştı.³⁸⁰

1864 yılında Rus – Kafkas savaşının bitmesiyle birlikte Abhazya beyliğine de son verilmişti. Aynı yıl içerisinde Abhazya lideri “*Şarvaşidze*” görevden el çektirilmişti. Böylece bölgede Rus yönetimi kurulmuştu. Beyliğin varlığını kaybetmesinden sonraki süreçte halk arasında hoşnutsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Bu durum 1866 yılında isyana dönüştü. Ruslar bu isyanı da başarılı bir şekilde bastırmışlardı. Bu isyandan kısa bir süre sonra binlerce Abaza topraklarından Ruslar tarafından göç ettirilmek durumunda kalmıştı. Abazaların Osmanlı taraftarı olması sebebiyle birlikte rejim onları “*vatan haini*” olarak damgalamıştır. 32 bine yakın Abaza Osmanlı'ya göç ettirilmek istenmiştir. Savaş bittikten sonra ise Ruslar bölgedeki halkları yerinden ederek sömürgecilik politikalarına önem vermişlerdir. 17. yüzyılda sürgün edilmiş olan

---

³⁷⁸ Çapraz, *Gürcistan'da Rus İdaresinin*, s67-68.

³⁷⁹ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s63.

³⁸⁰ Çapraz, *Gürcistan'da Rus İdaresinin*, s75.

Gürcülerde bu bağlamda geri dönmeye başlamışlardır. Ruslar bu süreç içerisinde öncelikle kiliseleri ve okulları Ruslaştırmaya başlamışlardır. Aynı zamanda toplumun yaygın olarak kullanmış olduğu Gürcüceyi de yasaklama başlamıştır. Ruslar için etnik çatışma yaratmakta büyük önem arz etmekteydi. Bu bağlamda Abazaları ve Gürcüleri karşı karşıya getirmekten kaçınmamıştır.³⁸¹

4.2.2. Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'nin Kurulması

Osmanlı İmparatorluğu, Rus işgalinden sonra Gürcistan'a yönelik çalışmalar yapmıştı. Böylece Gürcü milliyetçileri ile iletişim kurarak planlan yapmaya başlamıştı. 1905 yılında Rusya'da yaşanmış olan devrim Gürcistan bakımından oldukça önemlidir. Gürcü aydınları ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Gürcistan'dan kaçan aydınlar Berlin ve Cenevre'ye kaçmışlardır. Hatta bazı Gürcü aydınları ise Osmanlı Devleti'ne sığınmıştır. Osmanlıya gelmiş olan aydınlar İstanbul, Trabzon ve Samsun gibi şehirlere yerleşmişlerdir. Bu konuda belirtmek gerekir ki kaçan aydınlar aynı zamanda Osmanlı devlet adamlarının güvenini kazanarak desteğini almışlardır. Osmanlı'da bu süreç içerisinde yeni bir "*Gürcü Komitesi*" oluşmuştur. Oluşan bu yeni komitenin merkezi Feriköy'de bulunan Gürcü Manastırı olmuştur. Gürcü aydınları ve Osmanlı'daki devlet adamları arasındaki yakın ilişkiler önemli bir konuma gelmesiyle birlikte Gürcü din adamı olan Nicolas özel bir konuma gelmiştir. Nicolas, Gürcistan için önemli fikirlere sahipti. Ona göre yakın dönemde başlayacak bir savaşta en önemli durumda olacak bölgenin Kafkas coğrafyası olacağı düşüncesindeydi. Bu bağlamda savaş sırasında oluşabilecek bir yardımlaşma durumunun iki ülkeye de önemli ölçüde fayda sağlayacağını düşünüyordu. Uzun ve ısrarlı çabasıyla beraber Nicolas, yardım sözü almayı başarabilmiştir.³⁸²

1905 yılından 1907 yılına kadarki süreçte Gürcüler, Çarlık rejimine karşı birtakım eylemlerde bulunmuşlardır. Gürcülerin birtakım istekleri de oluşmuştur. Bunlardan en önemlilerinden birisi iç işlerinde serbest olan dış işlerde Çarlık rejimine bağlı olunmasıydı. Daha sonraki yıllarda "*Gürcü Ulusunun Haklarını Savunma Birliği*" adında bir yeni bir oluşuma gitmişlerdir. Başta Tiflis olmak üzere birkaç Avrupa

---

³⁸¹ Gamakharia ve Akhaladze, *Abhazya/Gürcistan*, s37-38.

³⁸² Abdullah Bay, Birinci Dünya Savaşı'nda Gürcü Lejyonu ve Faaliyetleri, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Sayı 18, (2015) s79.

ülkesinde daha merkezleri bulunmaktaydı. Bu bağlamda 1913 – 1914 yıllarında “*Gürcü Ulusunun Hakları*” adında yeni bir bildiri yayımlamışlardır. Gürcüler burada kilisenin özerkliği konusunda istekte bulunmuşlardır. Aynı zamanda içeride bağımsızlık dışarıda rejime bağlı olması konusundaki görüşlerini tekrardan dile getirmişlerdir. Yayımlanan bildiride okullarda ve kiliselerde Gürcücenin tekrardan serbest olması isteği de vardı. Ayrıca askeri konuda Gürcülerin önemli görüşleri vardı. Gürcü kökenli vatandaşların askerliklerini kendi milli devletleri için yapmasını talep ediyorlardı. Bir diğer istek ise, Gürcistan’da bulunan Rus askerlerinin sayısının da azaltılması yönünde bir talep oluşturmuşlardı. Bunun gibi Marksist görüşlerden etkilenen başka Gürcü gruplarda vardı. Fakat bu örgütün üyeler rejim tarafından yakalanmış olup Rusya’ya sürgüne gönderilmişti. Aslında bu örgütün üyeleri pek bir başarı gösterememişlerdi.³⁸³

Gürcistan, Birinci Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte Almanya’nın korumasına da girmişti³⁸⁴. Gürcü subayları ve Almanlar arasında sorunlar çıkmaktaydı. Bu sorunların başlıca kaynağı disiplin sorunları teşkil etmekteydi. Almanların sıkı disiplinine Gürcü subayların uyum sağlayamaması durumu gerilimi arttırmaktaydı. Bu durum Almanların kurdukları hedefe ulaşması konusunda problemler çıkarıyordu. Daha sonraki süreçte Gürcüler oluşan yeni birliklere Gürcü komutanların atanmasını da talep etmişlerdir.³⁸⁵

1917 yılına gelindiği zaman Rusya’da yaşanmış olan Şubat Devrimi bölgenin de kaderini değiştirmiştir. Rus Çarlığı yıkılmış aynı zamanda Rus monarşisinin de itibarı bitmiştir. Böylece Rusya’da Geçici Hükümet kurulmuş oldu. Aynı yıl içerisinde Kafkasya’da düzenlenmiş olan “Kafkasya Bolşevikleri Kongresi” oldukça önemliydi. Kafkas halklarının birbirine karışmış olduğu belirtilerek “ne federal devlet” ne de “ayrılmanın” bir çare olmayışı görüşüne hâkimdiler. Tüm bu olaylar yaşanırken Rusya’da yeni bir devrim daha yaşanmıştı. Ekim Devrimi ile Rusya’da Sovyetler sistemine dayalı yeni bir devlet kurulmaya başlanmıştı. Yeni kurulan devlette Rusya

---

³⁸³ Mesude Eşiyok, Gürcistan’da Uluslaşma ve Devlet İnşası Süreci, *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (2019) s32.

³⁸⁴ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*

³⁸⁵ Bay, *Birinci Dünya Savaşı’nda Gürcü*, s86-87.

içerisinde yaşayan halklar için önemli fikirler belirtiliyordu. Buna göre halkların kendi kaderlerini tayin etmesi hatta bağımsız olabilecekleri söylenmekteydi.³⁸⁶

Yeni olan devrimle birlikte Gürcistan bağımsızlık sürecine girmişti. Gürcistan, üç ayrı halkın oluşturmuş olduğu “*Kafkas Komiserliği*”nden ayrılmıştır. Böylece Transkafkasya Cumhuriyeti de dağılmıştı. “Brest-Litovsk anlaşmasından az bir süre sonra 1918 yılının 26 Mayıs’ında Ermenistan ve Azerbaycan gibi bağımsızlığını ilan etmişti. Yeni ilan edilen cumhuriyetin başkenti ise Tiflis olmuştu.³⁸⁷

Yeni oluşan Gürcistan devleti ve diğer ülkelerin sınırlarını Çarlık rejimi belirlemişti. Bu durum etnik dağılım konusunda farklılıklar ve sorunlar teşkil etmekteydi. Bu durumda Azerbaycan sınır diğer iki ülkeyle çözmek için bir toplantı teklif etmişti. Gürcistan’ın birçok bölümünde Müslüman nüfus bulunmaktaydı. Gürcistan bu dönemde toprak talepleri oldukça fazla idi. Aslına bakılırsa Gürcistan’ın bu isteği sadece demografik neden dolayı değildi. Gürcüler ekonomik ve stratejik konularını da düşünmekteydi. Buna örnek vermek gerekirse, Tiflis toprakları tam anlamıyla tarıma elverişli olmaması durumundan dolayı Müslüman Türklerin yoğun olarak yaşadıkları yerleri istiyorlardı. Burada Gürcüler, çiftçi kesimi memnun etmek istiyordu. Bu yüzden Borçalı ve Kazak ve birkaç bölge daha Gürcüler için büyük önem taşımaktaydı. Fakat Borçalı üzerinde sadece Gürcüler değil aynı zamanda diğer iki ülke olan Ermenistan ve Azerbaycan’ında istekleri bulunuyordu. Borçalı’da yaşayan halk ise ya Osmanlıya ya da Azerbaycan’a bağlanmak istiyordu. Gürcistan’a bağlanmak istemeyen halk ise Azerbaycan yönetimine mektuplar göndererek durumdan rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Gürcü yönetimi ise bölgeye birlikler göndererek yerli halkı göçe zorlamışlardır.³⁸⁸

4 Aralık 1918 yılında Osmanlı ordusunun çekilmiş olmasıyla birlikte ise Gürcüler, Ahıska’yı işgal etmişlerdir. Bu durum infial yaratmıştı. Bunun için Kars Hükümeti, yeni bir girişimde bulundular. Bu bağlamda Ahıska Türklerinin de yönetime girdiği bu girişimde 1919 yılında Ahıska bölgesini Gürcülerin elinden geri almışlardır.

---

³⁸⁶ Selami Kılıç, 1917 – 1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü Komitesi’nin Bu Konudaki Çalışmaları, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 4, (2010) s19-20.

³⁸⁷ Yunus Ekici, Rusya’daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan’a Yansımaları, *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 1, (2020) s137.

³⁸⁸ Gürbüz, *Kafkasya’da Siyaset*, s239.

Aslına bakılırsa kısa süre içerisinde Ahıska bölgesi Gürcüler ve Türkler arasında yönetim değişiklikleri yaşamıştır.³⁸⁹

4.2.3. Sovyet Dönemi Gürcistan

Gürcistan kısa sürelide olsa bağımsızlık yaşamıştır. Sovyet rejimi Rusya'da yaşanmakta olan iç savaş sebebiyle zor durumda olmasına karşı Gürcistan'ı tanımak konusunda zorlandı. 1920 yılında Gürcistan'dan bazı taleplerde bulunmuşlardı. Belirtmek gerekir ki 1921 yılında yapılmış olan Paris Barış Konferansı sırasında Gürcistan'ı tanıyan 22 Batılı ülke bulunmaktaydı.³⁹⁰

Gürcistan'da bulunan "Beyaz Ordu" mensupları Gürcistan'ın bağımsızlığına karşı mücadeleye girmişlerdi. Bu güçler Rus Bolşeviklerine karşı savaşmış ve Rusya'da monarşinin tekrardan kurulması taraftarı olan kişilerdi. Ruslar için burada önemli olarak belirteceğimiz konu, bağımsız bir Gürcistan'ın kabul edilemeyeceği olgusudur. Rusya'da yaşanmakta olan iç savaş nedeniyle Rusya'da bulunan Beyaz Ordu komutanı Acara ve Batum topraklarının Gürcistan içerisinde bulunmasını kabul etmiyordu. Ona göre Gürcistan demek "birleşik ve bölünmez Rusya'nın" bir parçası demektir. Bunun yanı sıra Abhazya ve Güney Osetya topraklarında da imparatorluğun yeniden canlanması konusunda hareketlilik vardı. Tüm bu gruplar merkezi Gürcü hükümetine karşı savaşıyordu. Belirtmek gerekir ki Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti başta Bolşevikler olmak üzere aynı zamanda monarşistlerin de baskılarını kırmayı başarmıştır. Böylece Abhazya bölgesi özerk statüde GDC sınırları içerisine girmiştir. 1920 yılı içerisinde Moskova'nın kışkırtması sonucu ortaya çıkan Tkhinvali'de çıkan ayaklanmayı da başarılı şekilde bastırmıştır.³⁹¹

1921 yılının Şubat ayında Sovyet birlikleri Gürcistan'a saldırı girişiminde bulundular. Bu saldırılar bir ay içinde gerçekleşti ve Gürcistan'ı ele geçirmeyi başardılar. Böylece artık Gürcistan, Sovyet toprakları içerisinde bulunan bir devlet haline gelmişti. Yeni kurulan rejim Transkafkasya yönetim birimini tekrardan

---

³⁸⁹ Cafer Mustafalı, 1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya'da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade'nin Siyasi Faaliyetleri, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt 9, Sayı 2, (2020) s287.

³⁹⁰ Fahrettin Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*, (İstanbul: Sinatle Yayınları, 1998) s178.

³⁹¹ Zaza Tsursumia, Gürcistan'da Rus "Yumuşak Gücü'nün" Tarihi (XIX – XX. Yüzyıl), *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3, (2020) s107-108.

oluşturmayı başardılar. 1936 yılında yapılan bir değişiklikle birlikte Transkafkaya yönetim birimi dağıtıldı ve Gürcistan birlik ülkesi olarak kabul edildi. Belirtmek gerekir ki Gürcüler hem Çarlık döneminde hem de Sovyetler Birliği döneminde Rus karşıtı olmaya devam ettiler. Bunun en belirgin örneği ise 1924 yılında yaşanmış olan isyandır. Fakat bu isyan rejim tarafından bastırılmıştır.³⁹² Aslına bakılırsa o dönemde milliyetçi sosyalist kişiler de rejime çalışmaktaydı. Devrimin Gürcistan'da yayılması konusunda önemli çalışmalar yapmaktalardı.³⁹³

II. Dünya Savaşı zamanı dini faaliyetler aktif olarak kullanılmaktaydı. Gürcülerin dini inanışları bu bağlamda büyük önem taşıdığı için kilise aktif olarak kullanılıyordu. Buna karşı, Rusya'da patrik olan Aleksî'nin makama geçmesi için 1943 yılında bir ayin düzenlendi. O yıllarda SSCB rejiminin lideri konumunda olan Stalin'in emriyle birlikte Gürcü patriği olan Kalistrate'de gelmiştir. Fakat rejim dindar kişileri kontrol altında tutmaktaydı. Bunun bir benzer örneği olarak Ahıska Sürgünü örnek olarak gösterilebilir. Güney Gürcistan'da yaşamakta olan Ahıska Türkleri, Türkiye taraftarı olarak suçlanarak sürgüne mahkûm edilmişlerdir. 1950'li yıllarda Megereller'de Türk yanlısı olmakla suçlanarak baskılar ve zulümler görmüşlerdir. Yine Gürcistan'da yaşamakta olan Alman ve Yunan kökenli kişiler Orta Asya'ya sürülmüştür.³⁹⁴

Stalin yönetimindeki SSCB rejimi Gürcü topraklarındaki bütün halkları baskı altında tutmaktaydı. Rejim köylülerin toprakları elinden almıştır. Stalin bu dönemde kendisi gibi Gürcü milliyetinden olan Beria'yı Gürcistan için parti şefi olarak atamıştır. Daha sonraki süreç içerisinde ise tüm Güney Kafkas coğrafyası için parti şefi olmasını sağlamıştır. Beria sonraki yıllar içerisinde Moskova'da görev aldı. Fakat Gürcistan'ı Moskova'dan yönetmeye devam etmiştir.³⁹⁵

Yukarıda belirttiğimiz gibi rejimin yönetim kademesindeki önemli isimlerden olan Stalin ve Beria Gürcü asıllıydı. Bu durum Gürcistan halkının Stalin tarafından korunduğu ve bölgesinde ayrıcalıklı olduğu konusunda tepkiler ortaya çıkmaktaydı. Yine Beria ise Mingrelia bölgesinden gelmekteydi. Bu bağlamda Gürcistan içerisinde Mingrelialı elitler oluşturmuştu. Bu elitler yönetim kademesinde önemli görevler

---

³⁹² Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da*, s178-179.

³⁹³ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s240.

³⁹⁴ Tsurtsumia, *Gürcistan'da Rus Yumuşak*, s108-109.

³⁹⁵ Çiloğlu, *Gürcülerin Tarihi*, s66.

edinmişlerdi. Tüm bunların yanı sıra Abhazlara karşı kin gütmüş binlercesini ölüme terk etmiştir. Beria, Gürcistan toprakları içerisinde kendisine rakip olabilecek kişileri de saf dışı bırakmıştı. Bu sebeple Abhazyaya toprakları içerisinde Beria'ya karşı kin ve öfke hâkimdi. Fakat Beria'nın bu denli yükselmesi Stalin'i rahatsız etmiş olmalı ki 1951 yılında bir bahane üreterek Gürcistan topraklarındaki Beria taraftarı olan kişileri bertaraf etmiştir.³⁹⁶

Gürcü toplumu yıllar içerisinde Stalin benimsemişlerdi. Ona yapılan eleştirileri kendilerini küçümse faaliyetleri olduğu görüşüne sahiptiler. Bu sebeple Gürcüler rejim içerisinde protestolar düzenlediler. Yapılan bu protestolar zaman içerisinde bir çatışmaya dönüştü. Gürcüler bağımsızlık taleplerini dile getirmeye başlamışlardı. Rejimin silahları güçleri göstericileri dağıtmak için güç kullanmıştı. Yüzlerce insan bu protestolar sırasında can vermiştir. Daha sonraki yıllar içinde ise yeni bir Gürcü ulusal hareketi kuruldu. Buradaki kişiler rejimin Ruslaştırma faaliyetlerine karşı çıkıyorlardı. Aynı zamanda Gürcü dili konusunda hassasiyet göstererek Gürcücenin korunması için özel bir statü talep etmekteydiler. Fakat belirtmek gerekir ki Gürcü milliyetçiliğinin yükselişte olması diğer halkları rahatsız etme derecesine gelmişti. Böylece Abhazyaya bölgesinde gerginlik yükselmiştir.³⁹⁷

4.3. Bağımsızlık Dönemi Gürcistan

4.3.1. Gamsahurdiya Dönemi

1990 yılında SSCB rejimi birlik içerisindeki ülkeler arasında otorite kaybı yaşamaktaydı. Gürcistan bu süreçte bağımsızlık fırsatı yakalamıştı. 1990 yılının 28 Ekim tarihinde yapılan seçimlerle birlikte Moskova gücünü tamamen kaybetmişti. Antikomünist parti oyların yarısından çoğunu alarak iktidarda söz sahibi olmuştu.³⁹⁸

SSCB rejimini yıkılma sürecinde Gürcistan önemli bir rol teşkil etmiştir. 1988 yılından itibaren artan milliyetçilik hareketleri, SSCB içerisinde çöküş dönemini hızlandıran faaliyetler arasında olmuştur. Aslına bakılırsa tüm Güney Kafkas halkları bu isteklerdeydi. Fakat Gürcistan'da artan “*Gürcistan Gürcülerindir*” söylemi bağımsızlık ateşini Gürcüler içerisinde artmasına neden olmuştur. Bu süreç Gürcistan içerisinde

---

³⁹⁶ Gürbüz *Kafkasya'da Siyaset*, s240.

³⁹⁷ Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da*, s179.

³⁹⁸ Çiloğlu, *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da*, s179.

yaşayan diğer etnik gruplar arasında ayrılmaya neden olmuştur. Bu bağlamda etnik gruplar bağımsızlık sonrası da Gürcistan'a yabancı kalmışlardır. Tüm bu olaylar bağımsız Gürcistan'da etnik azınlık sorunları arasında iç çatışmanın sürekli olarak yaşanma durumuna gelecekti.³⁹⁹ Bununla beraber yaşanan çatışmalar sonucunda Abhazya ve Güney Osetya yarı bağımsızlık olarak niteleyebileceğimiz bir başarı sağladılar. Aslına bakılırsa tüm bu olaylar ayrılıkçı grupları günden güne Gürcistan'dan uzaklaştırdı. Etnik gruplar Gürcistan ulusal kimliğinden farklı olarak ayrı bir kimlik kazanmaya başlamışlardı. Bu bağlamda etnik grupların Gürcistan'a ortak toplum ve aidiyet duygusunun tamamen yitirilme sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴⁰⁰

“*Gürcistan Gürcülerindir*” söylemi Gürcistan'ın Rus sömürgesi olduğunu söyleyen Milli Demokrat Parti tarafından dile getiriliyordu. Onlara göre bu söylem etnik azınlıklar için sorun olmayacağı konusunda hemfikirdiler. Onların ana düşüncesi Hristiyan değerlere karşı bağlı olan demokratik devlet profili olmuştur. Aslına bakılırsa hem dini olarak hem de milliyetçi konularda ileri uçlara doğru gitmeleri Gürcistan için ilerleyen süreç içerisinde siyasi olarak etnik çatışmalara yol açacak politikalara sürüklemekteydi. Gürcistan, Hristiyan temellere dayanan ülke kurma girişimleri bu bağlamda Gürcistan bayrağı üzerinde haçlı bir bayrak haline gelmiştir. Gürcistan için buradan çıkarabilecek en önemli sonuç Gürcüler için milliyetçilik olgusu din temelli olmuştur.⁴⁰¹

Gamhasurdiya'nın iktidara gelmesiyle birlikte Gürcistan ulus inşa sürecine de girmiştir. Ona göre “dil” milletin tekliği konusunda en önemli faktördü. 1991 Temmuz'unda Gürcü vatandaşlığı konusunda kanun çıkarmıştır. Buna göre ülkedeki vatandaşların zorunlu olarak artık Gürcüce öğrenmesi gerekiyordu. Gamhasurdiya bunun yanı sıra Gürcü kızlarının başka milletlerle evlenmemesini teşvik ediyordu. Dil konusundaki hassasiyeti sosyal hayat içerisindeki dil faktörünün önemini Gürcü halkına aşılacak için çaba gösteriyordu. Gamhasurdiya'nın yaratmış olduğu dil politikaları Gürcü halkı üzerinde etki etmiş kültürel olarak dilin taşıyıcı faktörü olması konusunda güçlendirici rol oynamıştır. Yeni yaratılmış olan Gürcülük faktörü sayesinde diğer Sovyet Cumhuriyetleri arasında bir ilk olarak Moskova'da kendi halkından olan

---

³⁹⁹ Mithat Çelikpala, Başarısız Devlet – Demokratik Model Ülke Sarmalında Gürcistan'ın 20 Yılı, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 7, Sayı 14, (2012) s2.

⁴⁰⁰ Selim Dursun, İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991 – 2003), *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, (2017) s33.

⁴⁰¹ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s243.

vatandaşlar için 1991 yılında Gürcü Okulu açılması konusunda öncülük etmişler ve bunu başarmışlardır.⁴⁰² Bu bağlamda 14 Nisan tarihi “*Ana Dil Günü*” olarak kabul edilmiş ve beraberinde kutlanmaya başlanmıştır. Aynı zamanda bu günün hatırına ise Tiflis’te “*Ana Dil Heykeli*” dikilmiştir. Böylece Gürcülerin temel hedefi yeni nesillere ana dilleri olan Gürcücenin önemi anlatmak olmuştur.⁴⁰³

Gürcistan’da artan milliyetçi söylemler aslına bakılırsa diğer etnik azınlıklar arasında sorunları sürekli olarak artırmıştır. Bu bağlamda Abhazların ve Osetlerin bağımsızlık için yaptığı hareketlenmeler Gürcistan tarafından çok sert bir biçimde bastırılmıştır. Bu olaylarda Gürcü milliyetçiliğinin baskın olması önemli faktör olmuştur. Etnik grupların talepleri Gürcü milliyetçileri için azınlık guruplara daha da düşmanca tavır sergilemesine neden oluyordu. Belirtmek gerekir ki yaşanan bu olaylar Gürcistan’ın uluslararası politika bağlamında küresel güçlerin Gürcistan üzerinde elini güçlendirmekteydi.⁴⁰⁴

Gamhasurdiya, bir yıldan az süren iktidar döneminde ana hedefi Gürcistan’ın toprak bütünlüğünü korumak olmuştur. Bu ekseninde ürettiği dış ve iç politikasını sağlamlaştırmak istemiştir. Ona göre en büyük düşman Rusya’ydı. Aslına bakılırsa sadece o değil kendinden sonra görev yapacak liderler de aynı fikri benimseyecekti. Gamhasurdiya için Rusya’yı dengelemek önemliydi. Bu bağlamda Batı dünyası ile ilişkilerin öneminin farkındaydı. Gamhasurdiya, Gürcistan’ın güvenliği için Batı koruması olduğu fikrindeydi. Batı yanlısı politikalar üretilmesi, Avrupa koruması için yeterli olacağını düşünüyordu. Fakat belirtmek gerekir ki Batı dünyası önceliğini RF’ye vermişti. Gamhasurdiya dönemi iç sorunlar gölgesinde geçmiş dış söylemler ise geliştiremeden bitecekti.⁴⁰⁵

4.3.2. Şevardnadze Dönemi Gürcistan

Gürcistan içerisinde yaşanmakta olan karmaşa dönemi Gürcü halkını rahatsız etmekteydi. Gamhasurdiya’nın milliyetçi söylemleri ve uygulamış olduğu politikalar

---

⁴⁰² Harun Çimke, Gürcü Dili Çalışmaları ve Gürcistan Dil Politikaları, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 47, (2015) s108-109.

⁴⁰³ Sudan Altun ve Tamar Khvedeliani, Gürcü Diline Genel Bir Bakış ve Gürcüce’nin Ana Dil Olarak İlan Edilmesi, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 21, (2018) s4.

⁴⁰⁴ Selçuk Ural ve İrfan Tokgöz, Bağımsızlıktan Kadife Devrime Gürcistan Dış Politikasında Türkiye’nin Yeri (1991 – 2004), Sayı 7, (2011)

⁴⁰⁵ Çelikpala, *Başarısız Devlet – Demokratik Model*, s3.

sebebiyle halkını memnun edememekteydi. RF, bu süreç içerisinde hem Gürcistan'ı hem de Gamhasurdiya'yı hedef tahtasına koymayı başarmıştı. Buna sebep olan başlıca sebep ise RF karşıtı politikaları sürekli olarak uygulanmasıydı. Aslına bakılırsa sadece RF değil Batı dünyası da aşırı uçlarda olan milliyetçi söylemlerin olduğu Gürcistan'ı desteklemek gibi bir amaç benimsemiyordu. Tüm bu olaylar aslında Şevardnadze için oluyor gibiydi. Çünkü Şevardnadze hem RF için hem de Batılı güçler tarafından benimsenebilecek bir lider profili çizmekteydi. Belirtmek gerekir ki Gürcü halkı içinde ılımlı politikalar geliştirebilecek bir liderdi. Şevardnadze, SSCB rejiminin yıkılma süreci içerisinde uzun yıllar boyunca dışişleri bakanı olarak görev yapmıştı. Şevardnadze, Gürcü halkı için bir umut kapısı olarak görülmekteydi. Halkın bu konudaki fikirleri oldukça ütöpik olarak gözüküyordu. Gürcü halkı, Şevardnadze'nin dünyanın süper güçlerini arayarak tüm sorunları anında çözülebileceğini sanmaktaydı. Bir bağlamda bu gerçek olacak, BM insani yardımları Gürcistan'a gelecekti ve birçok ünlü diplomat Gürcistan'ı ziyarete gelecekti.⁴⁰⁶

1991 yılında Gürcistan'da yaşanan iç çatışmalar Gamhasurdiya'nın sonunu getiren felaket oldu. Güney Osetya'da faaliyet gösteren bağımsızlık yanlıları ile Gürcistan hükümeti arasında başlayan şiddetli çatışmalar RF – Gürcistan arasında artan gerilimlere sebep olmuştu. Rusya artan saldırılar konusunda Gürcü hükümetini sürekli olarak uyarmaktaydı. RF bu süreç içerisinde Gürcistan'la olan tüm ilişkileri kesmek durumunda kaldı. Aynı zamanda Gürcistan'daki muhalif grupları da desteklemeye başladı. Rusya'nın desteğini almış olan İoseliani, birliklerini Tiflis'e göndermişti. Böylece 1992 yılının Ocak ayında Tiflis'i ele geçirdi. Yaşanan bu durumla beraber Gamhasurdiya'nın ülkeden gitmesi konusunda uyarıda bulundular. Yönetim artık Askeri Komite'nin elinde bulunmaktaydı. Sonraki süreçte Askeri Komite ise elinde bulundurduğu yetkileri devretti. Yetkileri alan kişi ise Şevardnadze'nin başkan konumunda olduğu Devlet Konseyi'ydı. 1992 yılının Ekim ayında yeni seçimler yapıldı. Şevardnadze oyların neredeyse tamamını⁴⁰⁷ alarak halk tarafından da kabul görmüştür. Şevardnadze'nin iktidara geldikten sonra RF ile ilişkilerde düzelmeye başlamıştır. Bu dönemde, Osetya bölgesine Rus ve Gürcü askeri kuvvetlerinin barış gücünün konulması

---

⁴⁰⁶ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s252.

⁴⁰⁷ Şevardnadze bu seçimlerde %95 gibi rekor oy almıştır.

konusunda anlaşmaya gidilmiştir. Bu yaşanan olayı bir diğer önemi ise eski Sovyet cumhuriyetleri arasında RF'nin ilk müdahalesi olarak tarihe geçmiştir.⁴⁰⁸

Şevardnadze her ne kadar 1992 yılında iktidara gelmiş olsa da asıl olarak iktidarı 1995 yılında ele geçirmiştir. Bu bağlamda yapmış olduğu ilk adım ise yeni bir parti kurmak olmuştur. Kurduğu parti “*Gürcü Halkının Birliği*” adını taşımaktaydı. Yapılan bu seçimleri Gürcistan'ın sorunlu bölgeleri olan Güney Osetya bölgesi ve Abhazya bölgesi boykot ederek sandığa gitmemiştir. 40 partinin katıldığı seçimlerde Şevardnadze'nin partisi birinci gelerek artık yönetimi ele geçirmişti. Artık atanmış değil seçilmiş bir lider olarak ülkesini yönetmeye başlamıştır. Şevardnadze'nin Gürcistan yönetimine karşı silahlı mücadelelere giren gruplar ilk hedefi olmuştur. Girmiş mücadeleyi kazanmasıyla birlikte artık önünde engel bulunmuyordu. 1995 yılında yeni anayasa girişiminde bulundu. Böylece sistemde normalleşme süreci de başlamış oluyordu. Devlet başkanlığı kendisinden önce feshedilmişti. Bunu tekrar getirerek devlet başkanlığı konumuna resmen çıkmıştır.⁴⁰⁹

Şevardnadze sadece iç politikada değil aynı zamanda dış politikada da başarı sağlanması gerektiğini düşünmekteydi. Rusya dış politikada birinci sırayı taşımaktaydı. 1993 yılında Abhazya bölgesinde yaşanmış olan başarısızlık karşısında sağduyulu ve akılcı politikalarla kendisi ve ülkesi için dönüm noktası haline gelmiştir. Ona göre Gürcistan'ın istikrarlı olmamasının nedeni Rusya ile olan kötü ilişkilerdi. Böylece RF'nin Gürcistan'a karşı olumlu adımlar atması konusunda başarılı işlere imza atacaktı. Aslına bakılırsa RF'nin yürütmüş olduğu “*Yakın Çevre Doktrini*” ile birlikte Gürcistan, sonraki yıllarda da sürececek olan Rus dış politikasının merkezi konumuna gelecekti. Bu bağlamda Şevardnadze'de hem içerdeki politikalarını hem de dış politikasını bu temel üzerine inşa etmeye başlamıştır.⁴¹⁰

Abhazya'da yaşanan etnik sorunlar tıpkı Osetya'da yaşanan olaylara benziyordu. Gürcistan için bu sorun RF'den destek istemek zorunda kalmıştır. RF bu konuda yapıcı tavırlar sergilemiştir. Böylece bölgede yaşanmakta olan sorun giderilmiş ateşkes ilan edilmiştir. Bu durum Gürcistan'un BDT'ye üye olmasını da sağlamıştır. Fakat imzalan anlaşmalar iki ülke arasındaki sorunlarının çözülmesi noktasında ikili güven

---

⁴⁰⁸ Fırat Purtaş, *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*, (Ankara: Platin Yayınları, 2005) s238-239.

⁴⁰⁹ Ural ve Tokgöz, *Bağımsızlıktan Kadife Devrime*, s125.

⁴¹⁰ Çelikipala, “*Başarısız Devlet – Demokratik Model*” s6.

duygularının sağlanması konusunda başarılı olamamıştır.⁴¹¹ Yine belirtmek gerekir ki Gürcistan bağımsız olduktan sonraki süreç içerisinde RF'nin en çok sorun yaşamış olduğu ülke konumuna da gelmiştir. Abhazya bölgesi, Güney Osetya ve Acara bölgesi sürekli olarak iki ülkenin karşı karşıya geldiği problemlerin başını çekmektedir. Belirtmek gerekir ki Şevardnadze ülkenin yönetilmesi konusunda derin düşünceler içerisindeydi. Bu bağlamda başkanlık sisteminin ülke için en iyi sistem olacağı görüşündeydi. Şevardnadze'nin görüşüne ABD'de desteklemekteydi. Bu bağlamda Amerika yönetimi Gürcistan'a baskılar yapmaya da başlamıştı. Fakat tüm baskılara rağmen ABD'nin isteği gerçekleşmemiş, Şevardnadze RF tarafını seçerek politikalarını yürütmüştür.⁴¹²

1995 yılında Gürcistan yeni bir anayasa hazırladı. Tiflis yönetimi bu yeni anayasaya oldukça umut bağlamaktaydı. Şoven grupların yapmış olduğu baskıyla birlikte liberal söylemleri dile getiremediler. Aslına bakılırsa tipik bir Sovyet sonrası anayasası konumundaydı. Yeni oluşan bu anayasa çift kanatlı parlamento yönetimi, merkezi idareye bağlı kurumlar ve özerk ekonominin olduğu temeller üzerine kurulmuştu. Tüm bunların yanı sıra temel hak ve özgürlüklerde anayasaya dâhil edilmiştir. Bu dönemde yapılan anayasa metninde Sovyet işgali öncesi GDC anayasasına atıflar yapılmıştır. Böylece bağımsız temelli Gürcü devleti kurma girişimi olarak nitelendirilebilir. Gürcüler, yaptıkları bu anayasa ile birlikte ulusçu söylemlerini aslında güçlendirmiş oldular. Fakat belirtmek gerekir ki hem Abhazya halkının hem de Osetya halkının ulusçu söylemlerle güçlendirilmiş bu anayasa karşısında Gürcülerle çatışma yaşamamasının imkânının olmadığı göstermektedir.⁴¹³

1995 yılından itibaren RF'nin Gürcistan politikaları aynı zamanda bölgenin kaderini de değiştirmiştir. Abhazya'da yaşanmış olan çatışmalarda Çeçenler aktif rol oynayarak Gürcistan'a karşı savaşmışlardır. RF gibi Çeçenler içinde Abhazya büyük önem taşımaktaydı. Bunun sebebi ise Çeçenlerin, Karadeniz'e açılan penceresi Abhazya'dan geçmekteydi. Bu bağlamda güçlenmiş olan bir Abhazya demek Çeçenlerin daha çok işine gelmekteydi. Aynı zamanda RF'nin başka bir düşüncesi daha vardı. Buna göre Çeçenlere, Türkiye'nin yardım etme olasılığı idi. Bu durum RF'nin Gürcistan

---

⁴¹¹ Purtaş, "Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız" 239.

⁴¹² Giray Saynur Bozkurt, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da Kadife Devrimler, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 9, (2006) s154.

⁴¹³ Mehmet Bülent Uludağ, 1995 Gürcistan Anayasası ve Abhazya Sorununun Çözümüne Olası Etkileri, *Çevre Kültürel Dergisi*, Sayı 46, (2002) s10-11.

konusunda daha ılımlı politikalar izlemesine neden olmaktadır.⁴¹⁴ Fakat “Çeçen Savaşı” sırasında iki ülke ilişkileri gerilmeye başlamıştı. İki ülke arasında “Pankisi Vadisi” sorunu boy göstermişti. RF’ye göre Gürcistan yönetimi Çeçen savaşçılara destek veriyordu. Bu olay iki ülke arasında ciddi bir kriz haline gelmişti. RF’nin çeşitli bölgelerinde çıkan bombalama eylemleri RF içinde büyük olay olmuştur. RF bu bombalama eylemlerinden dolayı Çeçenleri sorumlu tutarak terörizmle ve radikalizm mücadele kapsamında tekrardan savaş başlatmıştır. 1999 yılında ikinci “Çeçen Savaşı” üzerine tekrardan vadi gündeme gelmiştir. 2002 yılında ise Putin yönetimi vadinin uluslararası terör yuvası olduğunu belirterek bu vadiye operasyon başlaması yönünde tehditler savurmuştur. Bir diğer konuda belirtmek gerekir ki Çeçen Savaşı sırasında RF, Gürcistan’da bulunan askeri üslerini kullanmak istemiş fakat Gürcü Hükümeti buna izin vermemiştir. Bu bağlamda RF’nin Gürcistan’a karşı baskıları tekrardan artmıştır. Gürcistan ise kendisinin savaşa çekildiğini düşünerek BM’yi ve AGİT’i gözlemci olarak davet etmiştir.⁴¹⁵

4.3.3. Mihail Saakaşvili Dönemi Gürcistan

Gürcistan lideri olan Şevardnadze’nin başkanlığının son dönemi oldukça hareketli geçmiştir. Bu süreç içerisinde Gürcistan’da eski düzen savunucuları ve kendini reformist olarak gruplar arasında ayrışma gündemden güne artıyordu. Bu süreç parti içerisindeki “*reformist muhafazakârlar*” ve Gürcistan lideri olan Şevardnadze’nin tasfiye edilmesiyle sonuçlandı. Gürcistan içerisinde artan yolsuzluklarla birlikte azınlık sorunları olarak nitelendirilebilecek Acara, Abhazya ve Osetya konularında başarısız olması bu siyasi krizi tetiklemişti. Bu olay “*Gül Devrimi*” olarak nitelendirilmiştir. Aslına bakılırsa 2003’te yapılmış olan seçimlerde Saakaşvili’nin kazandığı belirtilmiş fakat seçim kurulu bu durumu onaylamamıştır. Bu olay üzerine Şevardnadze karşıtı gösterileri artırmış, muhalefetin ayaklanmasına neden olmuştur. Bunun üzerine uluslararası arenada tüm gözlerin Gürcistan’a çevrilmesini ve Şevardnadze’ye olan baskıları artırmıştır. Şevardnadze ise kendisine gelen tepkileri görmezden geliyordu. Bu bağlamda meclisi toplamayı başarmış fakat kendisine yöneltilen istifa isteğinin dile

---

⁴¹⁴ Şenol Kantarcı, “Kafkasya’da Etnik Çatışmalar Ekseninde “Abhazya Sorunu” *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı* haz, Şenol Kantarcı ve Fatma Şimşek, (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2014) s300.

⁴¹⁵ Gürbüz, Kafkasya’da Siyaset, s259-260.

getirilmesinden kaçamamıştır. 23 Kasım tarihinde ise artan baskılar karşısında dayanamayan Şevardnadze istifa etmeye karar vermiştir. 2004 yılının 4 günü Gürcistan tekrardan seçimlere gitme kararı almıştır. Yapılan seçimler sonucu Saakaşvili oyların yüzde 96 gibi oran alarak Gürcistan'ın yeni devlet başkanı olmuştur. Aynı zamanda muhalefet lideri olan Jvaniya ise başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Gül Devrimi olarak nitelendirilen bu dönem büyük önem taşımaktaydı. Çünkü yaşanan bu devrimle birlikte Gürcistan'ın artık demokratikleşme sürecine girdiğini inanılıyordu. Böylece Gürcistan için yeni bir sayfa açılmıştır.⁴¹⁶

Gürcistan'da yaşanan devrimle gelen Saakaşvili ile birlikte Gürcistan'da da önemli değişiklikler yaşanmaya başlamıştır. Güney Osetya konusunda Tiflis yönetiminin söylemleri değişmeye başlamıştı. Saakaşvili, Gürcistan'ın toprak bütünlüğü konusunda ülkenin temel hedefinin bölünmezliğini vurgulamıştır. Saakaşvili iktidara gelmesiyle birlikte Güney Osetya'yı kazanma girişimlerinde bulunmuştur. Bunun için ekonomik alanda reformlar yapmaya başlamıştır. Öncelikli olarak G. Osetya'da en çok olarak yapılan kaçaklık faaliyetlerine karşı mücadele etme kararı almıştı. Aynı zamanda G. Osetya bölgesinde kalkınmaları için yardımlar yapmaya başlamışlardır. Aslına bakılırsa Saakaşvili'nin bu siyaseti Osetyalıları, Gürcistan'a bağlama çalışmasından başka bir şey değildi. Saakaşvili her ne kadar yaptığı çalışmalarla Osetya halkının gözünü boyamak istese de istediği gibi olmamış Osetya halkı bu duruma tepki göstermiştir. Osetya halkı arasında yaygın olarak yapılan kaçaklık faaliyetlerinin durmasından sonra ayrılıkçı hareketleri savunan Kokoiti'ye olan desteklerini de artırmışlardır. Bu bağlamda Gürcistan yönetimi ise bölgedeki varlığını artırmaya gitmiş böylece gerginlik sürekli olarak artış göstermiştir.⁴¹⁷

Kaçakçılık faaliyetlerine karşı Gürcistan'ın yürütmüş olduğu politikaların ardından bölgede silahlı çatışmalar yaşanmaya başladı. Böylece Gürcistan yönetimi bölgede askeri faaliyetlerini artırmaya başladı. 2004 yılında Gürcistan, RF üzerinden G. Osetya topraklarına silah taşındığı iddiasında bulunmuştur. Saakaşvili yaptığı açıklamalarda bu sorunun artık iç bir sorun olmadığı konusunda söylemlerde bulunmaya başlamıştır. Ona göre bu sorun artık RF ile Gürcistan arasındaki bir sorun olmaya

---

⁴¹⁶ Çelikpala, *Başarısız Devlet – Demokratik Model*, s12-13.

⁴¹⁷ Gülşen Aydın, *Güney Osetya Yenilgisi Sonrası Gürcistan İç Siyaseti: Saakaşvili'nin Ayakta Kalma Başarısı, Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 5, Sayı 10, (2010) s4-5.

başlamıştır. Hatta Saakaşvili RF'yi bu konuda uyarmıştır. RF'nin ülke içerisindeki çatışmaları desteklediğini öne sürmüştür.⁴¹⁸

Yaşanan bu gerilimler uzun sürece devam etmiş böylece Rusya'nın Gürcistan'a müdahale etme girişimleri başlamıştır. 2008 yılında Putin yönetimi altında bulunan RF bölgeye askeri birlikler göndermeye başlamıştır. Rusya'nın göndermiş olduğu silahlı birlikler, Roki tüneli vasıtasıyla birlikte Gürcistan topraklarına giriş yapmıştır. Aslına bakılırsa bu olaydan yaklaşık bir yıl önce Rusya, Gürcü köylerine jetlerle füze saldırısı yapmıştı. Tüm bu olaylarda sonra Gürcistan, G. Osetya topraklarına saldırmıştır. Sinvali'ye giren Gürcü birlikleri sayesinde artık Gürcü – Rus savaşı da böylece başlamış olmuştur. Çatışmalar 7 – 16 Ağustos tarihleri arasında yaşanmıştır. Savaşa Abhazya'da dâhil olmuştur. RF bu süreçte hem havadan hem de karadan bombalama yapmıştır. Bunun üzerine Gürcistan yönetimi askerlerini çekmek durumunda kalmıştır. Tüm bu olaylardan sonra Fransa'nın yapmış olduğu arabuluculuk faaliyetleri ile birlikte barış anlaşması imzalanmıştır. Savaş sonrası RF hem G. Osetya'yı hem de Abhazya bölgelerini bağımsız olarak kabul etmiş, Gürcistan ise BDT içerisinde çıkacağını bildirmiştir.⁴¹⁹

Burada Abhazya üzerine durmak gerekirse bağımsızlık için mücadele etmişler fakat bunu başaramamıştır. Abhazya bölgesi dünya ülkeleri tarafından tanınmayan bir ülke olarak kalmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse; “De Facto” “De Jure” olarak niteleyebiliriz.⁴²⁰

Savaşın sonra Gürcistan halkı zor duruma düştü. Ülkede aşağılanmışlık duygusu hâkim olmuştu. Bunun yanı sıra büyük bir de hayal kırıklığı vardı. Saakaşvili'nin varlığına dair sorgulamada halk arasında artmıştı. Savaş sonrası ise uluslararası arenada Gürcistan'a mali yardımlar sağlayarak destek olmaya çalışmışlardır. Yapılan yardımlarla birlikte savaş sonrası çok zorunda kalan Gürcistan ekonomisi bir bağlama toparlanmıştır. Böylece Gürcistan ekonomisi bir anlamda çökmekten kurtulmuştur.⁴²¹

---

⁴¹⁸ Merve İrem Yapıcı, Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 2, Sayı 3, (2007) s85.

⁴¹⁹ A. Sait Dönmez, Putin Yönetimi'nin Güney Kafkasya Politikası, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 15, Sayı 2, (2011) s104.

⁴²⁰ Ülviyye Aydın, *Abhazya ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği – Gürcistan İlişkilerinin “İstenmeyen” Gündemi*, (Ankara: Detay Yayıncılık, 2016) s19.

⁴²¹ Çelikpala, *Başarısız Devlet – Demokratik Model*, s21.

Gürcistan muhalefeti savaşın kaybedilmesinin nedeni olarak Saakaşvili'yi suçlamışlardır. Gürcü halkı ise Rusya'nın sömürgeci politikalarını dile getirmiştir. Fakat savaş sonrası RF, Saakaşvili'nin görevden alınması gerektiğini belirtmiştir. RF isteği Gürcistan'da ters tepki yaratmış halkın Saakaşvili'ye desteğini artırmıştır. Tıpkı RF gibi muhalefette aynı ithamlarda bulunması üzerine halk muhalefetin RF tarafından desteklendiği görüşüne kapılmıştı. Aynı zamanda Gürcü muhalefet gruplarının RF ile görüşmeleri sonrası Saakaşvili'ye olan desteği artırmıştır.⁴²² RF ise bölgedeki askeri varlığını artırarak Güney Kafkasya'daki gücüne güç katmıştır. Diğer bölge ülkeleri de tedirgin hale gelerek güvenlik politikalarını tekrardan ele almak durumunda kalmıştır. Gürcistan'ın Osetya topraklarına göndermiş olduğu hazırlıksız ordu, mağlubiyet almış topraklarının %20'sinin kaybedilmesine neden olmuş, böylece 50 binden fazla insan yer değiştirmek zorunda kalmıştır.⁴²³

Gürcistan'da yaşanan siyasi olaylar sık sık liderlerin değişmesine yol açmış, yolsuzluk sorunları tavan yapmıştır. Bu durum Gürcistan'ın özellikle Batı destekli fonlar yardımıyla ayakta durmasına ve aynı zamanda sürekli olarak devam eden etnik sorunlara dönüşmesine yol açmıştır. Yaşanan tüm sorunlar siyasi birliği sağlama noktasında Gürcistan için olumsuz bir şekilde devam etmesine neden olmuştur. Bu bağlamda uluslararası arenada Gürcistan'ın yer bulması ve sorunlarını çözmesi noktasında yetersiz kalma sebebi olmuştur.⁴²⁴

Son olarak 2018 yılında Gürcistan tarihi için önemli bir dönüm noktası olmuştur. 28 Kasım'da yapılmış olan seçimlerde Zurabişvili cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. Bu seçimin önemi Zurabişvili'nin Gürcistan'ın ilk kadın Cumhurbaşkanı olmasıdır. Bir diğer önemli nokta ise göreve gelen yeni lider tüm halkların Cumhurbaşkanı olacağını belirtmiştir. Ayrıca Abhazya ve G. Osetya konusunda da açıklamalar yapmış, Rus işgalinin ilerlediğini ve bunun egemen bir devlet olan Gürcistan için kabul edilemeyeceğini vurgulamıştır.⁴²⁵

---

⁴²² Aydın, *Güney Osetya Yenilgisi Sonrası*, s11.

⁴²³ Gökhan Alptekin, 2008 Rusya – Gürcistan Savaşı ve Savaş Sonrası Büyük ve Bölgesel Güçlerin Tepki ve Politikaları, *RUSAD*, Sayı 6, 2021, s117.

⁴²⁴ Seda Kaya Karabulut, Gürcistan Demokrasisine Dair Bir Tartışma, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 14, Sayı 2, 2022, s145.

⁴²⁵ Davit Kachachishvili, *Gürcistan'ın İlk Kadın Cumhurbaşkanı Göreve Başladı*, AA, 16.12.2018. (erişim tarihi: 05.01.2022) Gürcistan'ın ilk kadın cumhurbaşkanı göreve başladı (aa.com.tr)

4.4. Gürcistan'da Din ve Kimlikler

Gürcü kilisesi, Gürcü kimliği üzerinde etkisi önemli derecede fazladır. Uzun yıllar boyunca Müslüman toplumların yönetimi altında yaşamışlardır. İslamiyet'i kendinden kabul etmeyerek ulusal kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Yani belirtmeliyiz ki Gürcü kimliği kilise ile bütünleşmiş olarak iç içe geçmiştir. Onlara göre Gürcü ulusu kilise olmadığı takdirde var olma konusunda var olamayacağı görüşü Gürcü halkına benimsetilmiştir. Böylece kilise kendini uzun süre kimliği koruma konusundaki önemli kurum olmuştur. Bir diğer kavram ise Batılı olmaktır. Gürcülere göre onlar “*Avrupa’da olmayan fakat Avrupalı*” bir toplumdur. Onlara göre Gürcülük kavramı onları diğer bölge halklarından ayıran en önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. 1999 yılında meclis başkanı olan Zhvania, bir toplantıda “*Ben Gürcü’yüm bu yüzden Avrupalıyım*” diyerek Gürcü toplumunun Avrupa’nın bir parçası olarak kabul etmişlerdir.⁴²⁶

Gürcistan bayrağı aslında büyük önem arz etmektedir. Bayrağın üzerini kaplayan beyaz zeminin üzerinde 5 tane “*haç işareti*” bulunmaktadır. Büyük bir haç bayrağın tam ortasında bulunur. Diğer 4 hac işareti ise büyük hacin etrafında bulunmaktadır. Orta çağ döneminde Gürcü krallar da bu bayrağı kullanmıştır. Seçilen bu bayrak Gürcülerin Hristiyan kökenlerine vurgu yapmaktadır. Aynı zamanda Hristiyan dünyası içerisinde hak ettiği yeri alması konusunda mesajda içermektedir. Fakat Gürcistan’da yaşayan diğer etnik kökenli halkları veya Hristiyan olmayan Gürcü toplumunu düşündüğümüz zaman dışlayıcı bir ifade olarak niteleyebiliriz. Aynı zamanda AB bayrağının olması da Gürcülerin kendilerini Avrupa’nın bir parçası olarak görmesinden başka bir şey değildir.⁴²⁷

Gürcistan çok farklı etnik insanların yaşadığı bir bölgedir. Ülkede ana varlık olan Gürcüler bile kendi içerisinde ayrılmaktadır. Bunları belirtmek gerekirse, Kartveli, Mingrelia, Svan ve Acarlar’dır. Aslına bakılırsa bu gruplar içerisinde din birliği ve dil birliği bulunmamaktadır. Tüm bunların yanında G. Osetya, Abhazya ve Acaristan dahil üç özerk bölgede vardır. Acarlılar için belirtmek gerekirse Gürcü dilinin aktif olarak

---

⁴²⁶ Timuçin Kodaman ve Adem Ali İren, Gürcistan Ulus İnşa Çabalarının Önünde Bir Engel: Cavaheti Ermenileri, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, (2013) s69.

⁴²⁷ Ayşegül Aydınğün ve Ali Asker, “Gürcistan: De Jure Üniter De Facto Parçalı” *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* haz, Ayşegül Aydınğün, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir, (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2016) s141-142.

konusulduğu fakat büyük çoğunluğunun Müslüman toplumdur.⁴²⁸ Acara ve Gürcistan arasında yaşanan sorunu dini olarak nitelendirmektense siyasi olarak nitelendirmek gerekmektedir. Acara'yı yönetmekte olan Abaşıdze kendine özel yönetim sistemi oluşturmak için çalışmıştır. Abaşıdze bu dönemde kendine özgü ordu kurma girişimlerinde bulunmuştur. Ayrıca sorumlu olduğu vergi gelirlerini de ödemek istememiştir. Batum limanı ve gümrük kapılarını da hükmetmek istemesi gibi faaliyetler yaptı. Abaşıdze oldukça destek gördü. Hatta Şevardnadze ile koalisyon kurma durumuna gelmişti. Merkezi yönetim üzerinde Abaşıdze'nin artan baskıları Gürcü halkı üzerinde olumsuz etkiler yarattı. Şevardnadze'nin istifa etmesinde bu durumda etkili olmuştur.⁴²⁹

Gürcistan'da çok sayıda Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Bu durumdan bahsetmek gerekirse, günümüz Gürcistan'ında Azerbaycan Türkçesinde kitaplar ve gazeteler basılmaktadır. Aynı zamanda radyo programları da ulusal statüde yapılmaktadır. Azerbaycan Türklerinin yaşadıkları bölgelerde eğitim – öğretimde Azerice yapılmaktadır. Hatta bu okullar oldukça derin köklere sahiptir. Mesela 1847 yılında eğitime açılmış olan “Tiflis Aliye” (Şii) okulu ve daha sonra açılmış olan “Ömeriye Okulu” (Sünni) büyük önem taşımaktadır. Farklı iki mezhebi temsilen açılmış bu okullar eğitime devam etmektedir. Tiflis Aliye Okulu için ayrı bir parantez açmak gerekirse Güney Kafkasya'da açılmış olan ilk Müslüman okulu olarak belirtilmiştir. Azerbaycan tarihi için büyük aydınların birçoğu bu okullarda eğitim almışlardır. Bu bağlamda bakıldığında onlar için dil unsuru önem teşkil etmektedir. Anadilde eğitim almaktadırlar. Yine belirtmek gerekir ki Gürcistan'da var olan Türk okulları, toplumsal olarak Azerbaycan Türkleri için bir dayanışma merkezi olmuştur.⁴³⁰

Gürcistan'da yaşanan bir etnik sorun ise “Ahıska” sorunudur. Stalin tarafından acımasızca sürgün edilen Ahıskalılar 2007 yılında kabul edilen “*Geri Dönüş Yasası*” ile vatanlarına geri dönme şansı yakalamıştır. Fakat belirtmek gerekir ki Gürcistan hükümeti yasa ile ilgili olan eleştirileri ele almış olsa da yapılan eleştirilerin tamamını göz önünde bulundurmadan yasayı onaylamıştır. Yasanın 9. maddesi gereği geri dönenlerin Gürcistan vatandaşı olabileceği belirtilmiştir. Geri dönmüş olan Ahıska Türkleri vatandaşı olduğu ülkenin vatandaşlığından da çıktığı kanıtlayan bir belge ile

---

⁴²⁸ Gürbüz, *Kafkasya'da Siyaset*, s266.

⁴²⁹ Dursun, *İç Tehditler ve Dış Politika*, s37.

⁴³⁰ Gülnara Gocæva Memmedova, Günümüz Gürcistan'da Azeri Türk Okulları, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 28, (2015) s29-34.

hükümete belirtmelidir. Aynı zamanda Gürcistan vatandaşı olması için vatandaşlık görevlerini de yerine getirmelidir. Yasanın uygulanması sırasında çıkan sorunlar Ahıska Türklerinin şikâyetçi olmasına neden olmuştur. Bu durum Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisinde de konu olmuştur. Parlamenter Meclis bu konuda belirttiği kararda Gürcistan'ın yapmış olduğu çalışmalara devam etmesi gerektiğine karar kılmış ve aynı zamanda Ahıskalılar için gerekli şartlarında bir yandan oluşturulması gerektiğini vurgulamıştır.⁴³¹

Ahıska Türkleri için hazırlanmış olan “*Geri Dönüş Yasası*” içerisindeki en büyük sorunlardan bir tanesi Ahıskalıların hangi bölgeye yerleştirileceği sorunudur. Gürcistan hükümeti Ahıskalıları anayurtları olan bölgeye değil de farklı bir bölgeye yerleştirmek istemektedir. Fakat Ahıska Türkleri ise anayurtları olan bölgeye göçmek istemektedirler. Bir diğer sorun ise mülkiyet sorunudur. Gürcistan bu konuda üzerine sorumluluk almak istememektedir. Hatta bu konunun gündeme gelmesi bile istememektedir. SSCB rejimi dağıldıktan sonra rejimin devletleştirmiş olduğu mallar eski haline geri dönmüştür. Yani 1930’lu yıllarda rejimin yapmış olduğu devletleştirme politikaları ile Ahıska Türklerinin elinden alınmış olan gayrimenkulleri geri alma hakkı da vardır. Bu bağlamda bakıldığı zaman Gürcistan devletinin sorumluluğu vatandaşlarının eski düzenini getirmektir. Yani hem uluslararası hukuk kurallarına uygun bir şekilde hem Gürcistan anayasasının getirdiği haklar vesilesiyle birlikte kendilerine ait olan malları almaları gerekmektedir.⁴³²

Gürcistan’da yaşayan ve Gürcü olmayan en büyük etnik gruplar Müslüman topluluklardır. Bu durum Müslüman toplulukların toplumdan dışlanma sürecini de beraberinde getirmiştir. Gürcüler ise kendi ulus inşa sürecini Ortodoks Hristiyan kilisesine bağlı olarak geliştirmiştir. Aslına bakılırsa bu durum ülkede yaşayan etnik grupların ayrılıkçı faaliyetler yürütmesi konusunda Gürcülerin diğer grupları dışlayıcı etki etmesine neden olmuştur.⁴³³

---

⁴³¹ Serhat Keskin, Mehmet Oğuzhan Tulun ve Aytaç Yılmaz, “*2007 Geri Dönüş Yasası ve Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Geri Dönüş Sürecindeki Son Durum*” haz, Ayşegül Aydıngün, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir, (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2016) s298-299.

⁴³² İbrahim Hasanoğlu, Ahıska Türklerinin Geri Sorunu ve Gürcistan’ın Yükümlülükleri, *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, Cilt 10, Sayı 20, (2015) s92-93.

⁴³³ Ayşegül Aydıngül, “*Gürcistan’da Din, Kimlik ve Müslüman Azınlıklar*” haz, Ayşegül Aydıngün, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir, (Ankara: Terazi Yayıncılık, 2016) s3.

Bir diğerkonu ise Osetlerdir. Genel olarak bakıldığı zaman Osetler ve Gürcüleri ayıran temel özellikleridil olarak niteleyebiliriz. Bu sebeple Osetlerin, Gürcü toplumuna karışması ve entegre olması diğeretnik gruplara kıyaslandığı zaman daha kolay gözükmetedir. Bu durum onların Gürcüler içerisinde asimile olması durumuyla karşı karşıya gelmesine neden olmuştur. Kartli’de yaşamakta olan Osetlere bakıldığı zaman bu durumu daha iyi anlayabiliriz. Gürcü kültürüne oldukça entegre olmaları yanında kendi etnik özelliklerini ve kendi kültürlerini kaybetme noktasına gelmişlerdir. Yaşlı Osetler kendi dillerini çok iyi seviyede bilirken genç Osetler ise yaşlılara göre daha az bilmektedir.⁴³⁴

Gürcistan için başka bir etnik sorunda Gürcistan topraklarında yaşamakta olan Ermenilerdir. Ahıska Türklerinin sürgününden sonra bu bölgeye yerleşmiş olan Ermeniler, Gürcistan için bu sorun teşkil etmektedir. Bunun nedeni ise Ermenilerin, Gürcistan’dan talep ettiği özerklik konusudur. Cevaheti bölgesinde yaşamakta olan Ermeniler, kendilerini Ermenistan’ın bir parçası olarak görmesi Gürcistan toprak bütünlüğü ve diğeretnik kökenlerin talepleri doğrultusunda sorun teşkil etmektedir. Cevahati Ermenileri bölgedeki kilit makamları ele geçirmiş ve aynı zamanda Gürcistan aleyhine propagandalar yapmaktadır.⁴³⁵ Bu bağlamda bakıldığı zaman Ermeniler kendi kimliklerini korumak istemektedirler. Aslına bakılırsa bu istekleri kiliselerini ve dillerini koruma istekleridir. Gürcistan hükümetinin azınlıklar konusunda yaptığı çalışmaları ise asimilasyon politikası olarak görmektedirler. Aynı zamanda Gürcüceyi öğrenmeyi de istememektedirler. Bu bağlamda bakıldığı zaman kendilerini Gürcistan toplumuna entegre etmemelerinin temel sebebini dil sorunu olarak belirtebiliriz. Gürcistan’ın bağımsız olduktan sonra uygulamış olduğu politikalar ulus inşası sırasında yetersiz kalmıştır. Böylece Gürcü dili etkin bir şekilde kullanılamamış Ermeniler ise kendi dillerini aktif olarak kullanmışlardır.⁴³⁶

Genel olarak Gürcistan’a baktığımız zaman çok farklı etnik kimliklerin bulunması Gürcistan ulus inşasında Gürcistan’ın başarısız olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Azınlıklar sorunu Gürcistan için en büyük problemdir bu bağlamda bağımsızlığın kazanılması sonucunda ilk yıllarda üretilen milliyetçi politikalar daha

---

⁴³⁴ Keisuke Wakizaka, Gürcistan Osetlerinde Kimlik: Lagodekhi ve Kaspi Örneği, *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl 2, Kafkasya Özel Sayısı, (2017) s642.

⁴³⁵ Selim Kurt, Ahıska Türkleri İle Ahıska Yurdunun Türkiye İçin Önemi, *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 6, (2017) s112.

⁴³⁶ Kodaman ve İren, *Gürcistan Ulus İnşa Çabalarının Önünde” s73.*

sonra 2008 yılında Rusya'nın Gürcistan'a saldırmasıyla sonuçlanmıştır. Yüzyıllardır kullanmış oldukları Gürcü dili Gürcüler için vazgeçilmez olsa da etnik azınlıklar kendi dillerini kullanmışlar tam olarak bir dil birliği ülkede sağlanamamıştır. Son olarak milli birlik için yeni gelen yönetimler ılımlı mesajlar vermiş olsalar da bu tam olarak sağlanamamıştır.

SONUÇ

Güney Kafkasya bölgesi, tarih boyunca farklı kültürlerle ev sahipliği yapmış ve çeşitli milletlerden insanların olduğu bir bölgedir. Romalılardan Moğollara birçok kavmin geçiş noktası olmuştur. Son olarak ise Osmanlıların ve Rusların çatışma bölgesi olmuş, SSCB'nin dağılmasına kadar bu süreç devam etmiştir. 1991 yılında SSCB rejiminin dağılmasıyla birlikte ise bölgede üç yeni ülke bağımsızlığına kavuşmuştur. Bağımsızlık sonrası kurulan Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan farklı sınıflardan geçmiştir. Bölge ülkelerinin temel sorunları ekonomi ve demokratikleşme süreçleridir. Bölge ülkeleri hem iç politikada hem de dış politikada kendilerini kanıtlama girişimlerinde bulunmuşlardır. Bu bağlamda bölgenin üç ülkesinin de benzer yanları bulunmaktadır.

Öncelikle belirtmek gerekmektedir ki Güney Kafkasya coğrafyasının Rusların eline geçmesi ile bölgenin kaderi değişmeye başlamıştır. Ruslar özellikle Gürcü ve Azerbaycan halkına karşı sert politikalar yürütmüştür. Bazı dönemler ise daha yumuşak politikalar yürüterek kendine bağlı halklar haline getirmeye çalışmıştır. Ermeniler ise Rusların bölgede bir aracı olarak kullanılmıştır. Ruslar, böl yönet taktiğini kullanarak bölge ülkelerinin sınırlarını belirleyerek onlar üzerindeki etkisini sürekli olarak devam ettirme projesi üretmiştir. Bu durum SSCB içerisinde parçalanmış kimliklerin oluşmasına neden olmuş, etnik problemler gün yüzüne çıkmaya başlamıştır.

Rusların uygulamış olduğu politikalara rağmen bölge ülkelerinde bağımsızlık isteği oluşmaya devam etmiştir. SSCB'nin dağılması ile birlikte bu hayal gerçek haline gelmiştir.

Azerbaycan, özellikle kuruluş sürecinde birçok acı yaşamış, toprakları işgal edilmiştir. Azerbaycan kurulduğu süreçten günümüze kadar Dağlık Karabağ'ın kurtarılması için büyük enerji harcamıştır. Elçibey dönemi ekonomik yönden sorunların olması nedeniyle erken bitmiştir. Daha sonra ise Aliyev dönemi başlamıştır. Özellikle Haydar Aliyev döneminde uluslararası arenada bir başarı sağlamıştır. Azerbaycan ulus inşası, Dağlık Karabağ'ın işgali üzerine milletini birleştirme yolunda büyük önem göstermiştir. Aynı zamanda Sovyet ekseninden kurtulmak amacıyla kendisine yeni millet tanımlamak zorunda kalması Azerbaycan ulus inşası konusunda büyük önem arz etmiştir. Haydar Aliyev döneminde ülkenin temel sorunu olan ekonomik sıkıntıların aşılması konusunda büyük yol kat etmiştir. Haydar Aliyev'den sonra göreve gelen İlham

Aliyev dönemi ise Azerbaycan'ın adeta yükseliş dönemi olmuştur. Batı ile uyumlu politikalar izlemiş aynı zamanda Rusya ile de dengeli olmaya çalışmıştır.

Belirtmek gerekir ki Azerbaycan'ın bağımsızlık süreci Karabağ Sorunu ekseninde gelişmiş ve hala devam eden ve çözülemeyen bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Son olarak 2020 yılının Eylül ayında Azerbaycan “*II. Dağlık Karabağ Savaşı*” ile topraklarının bir bölümünü tekrar azat etmiştir. Yaşanılan bu savaş süreci Azerbaycan halkının bir noktada birleşmesine ve bağımsızlık duygusunun yeniden yükselmesine sebep olmuştur. Azerbaycan'ın millet olma süreci, tarihi birikimi olan “*Azerbaycan Halk Cumhuriyeti*’nden” almış ve günümüze kadar devam etmiştir.

Ermenistan'ın bağımsızlık süreci de kendisine düşman olarak gördüğü Azerbaycan ile benzer yönler göstermektedir. Bu bağlamda “Dağlık Karabağ” Ermenistan içinde büyük önem arz etmektedir. Ermeniler kendilerine hak görmüş olduğu Karabağ'ı işgal etmiş, ayrıca diaspora yardımıyla bu durumu dünyaya tanıtmak için çaba göstermiştir. Her ne kadar uluslararası arenada fazla karşılık görmese de “Dağlık Karabağ Cumhuriyeti”ni kurmuştur. Bu durumun olmasındaki temel faktörlerden birisi de Karabağ kökenli siyasetçilerin Ermenistan'ı yönetmesinden kaynaklanmaktadır.

Ermenistan halkının köklü bir tarihe sahip olmaları yeni devletlerinde oluşturdukları ulus-devlet inşası süreci daha kolay olmuştur. Burada kendi kiliselerinin olması büyük önem arz etmiştir. Yine Ermeni ulus inşasının temel dayanaklarından birisi “soykırım iddiası” olmuştur. Ermenistan bu bağlamda soykırım anıtları açmış ve uluslararası propagandalar yapmış böylece hem kendi ülkesindeki halkın hem de dünyada yaşayan diğer Ermenilerin bilinçlenmesi noktasında hareket etmiştir. 1915 olaylarının diaspora içerisindeki faktörü de bu bağlamda büyük önem taşımaktadır. Ermeniler için “Büyük Ermenistan” hayalinin yatması da yine “soykırım iddiası” kaynaklı olmuştur. Tanıtma, tanınma ve toprak talebi Ermenistan dış politikasının temel dayanağı olmuştur.

Gürcistan ise bölgenin en karışık ülkesidir. Çok kültürlü ve farklı etnik yapıda olması Gürcistan için ulus inşası konusunda önemli sorunlar yaşamasına neden olmuştur. Ülkenin ilk cumhurbaşkanının izlediği politikalar sebebiyle ülke sürekli olarak içeride karışıklıklar yaşamasına neden olmuştur. Gürcistan'da bu süreç milliyetçilik konusunda önemli bir sınav vermiştir. Daha sonraki süreçte ise Şevardnadze daha ılımlı

politikalar izlemek zorunda kalmıştır. Rusya ile ilişkilerin daha dengeli olması yönünde politikalar üretilmeye çalışılmıştır. Rusya ise Gürcistan üzerindeki baskısını daha fazla artırmıştır. Etnik sorunlar ise daha fazla gün yüzüne çıkmıştır.

Saakaşvili dönemi ise ulus inşası süreci daha aktif geçmiştir. Bu süreçte Gürcüce ana dil ilan edilerek ulus inşası yapılmak istenmiştir. Ülkenin bayrağı ve arması değişiklik geçirmiştir. Yine Gürcistan'ın Batı'ya yaklaşma süreci hızlanmıştır. Gürcistan bu dönemde bir Avrupalılaştırma süreci geçirmiştir. Fakat Gürcistan bu süreci istediği gibi geçirememiş ve başarısız olmuştur.

Ülkenin geçirmiş olduğu 2008 yılındaki savaş ise ülkede yıkım getirmiştir. Etnik sorunlar bu bağlamda ulus inşası yönünde Gürcistan'ın zaafalarını ortaya çıkarmıştır. Yine etnik azınlık olan Ahıska Türklerinin geri dönüş süreci başlatılarak barış dolu bir Gürcistan hayali ortaya çıkmıştır. Ekonomik sorunlar ve aynı zamanda demokratikleşme süreci Gürcistan'da ulus-devlet sürecinin temel dayanağı olmuş, diğer iki bölge ülkesine karşın içerde yaşadığı etnik sorunlar bağımsızlık sürecine ve ulus-devlet inşa sürecine damga vurmuştur.

Son olarak toparlamak gerekirse bölge ülkeleri iç ve dış sorunlarla sürekli olarak karşı karşıya kalmıştır. Ayrıca demokratikleşme süreçleri bölge ülkelerinin kaderini belirleyen bir diğer faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşanılan bu süreç ise bölge ülkelerinin başarısız oldukları görülmektedir. Bölge ülkelerinin üzerindeki Rusya faktörü ise ülkelerin yaşadıkları sorunları tetiklemiştir. Gürcistan'ın yaşamış olduğu azınlıklar sorunu, Azerbaycan ve Ermenistan'dan farklı bir konumda olmasına neden olmuştur. Rusya etkisi, günden güne artan bir sorun olarak Gürcistan içerisinde kalıcı barışın sağlanamaması durumunu tetiklemiştir. Azerbaycan ve Ermenistan ise yeni ulus yaratma şekillerini eski tarihlere dayandırarak toprak bütünlüğü sağlama ve bölgede kendisine yer edinme çalışmasında bulunmuştur.

Yani ilk olarak Batı Avrupa'da gelişmeye başlayan ve tüm dünyaya yayılan ulus-devlet oluşumu bölge ülkelerinde daha farklı problemler oluşmasına neden olmuştur. Sovyet mirasının hala devam etmesi sonucunda bölge halklarının yaşanılan problemlerle ilgili yeterli bir mücadele gösteremediği de bariz şekilde gözükmektedir. Burada ayrıca belirtmek gerekiyor ki ulus-devlet inşası ve bu inşanın araçları her ülkede farklı alt yapı ve dinamiklerle yorumlanması gerekmektedir. Sonuç olarak bölgede varlığını göstermekte olan üç ülkede ulus-devlet inşa girişimleri başarısız olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

Abdullah, Akif. «Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan.» *AKADER Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 22 (2019).

Açıkkaya, Savaş. «Çarlık Rusyası Hâkimiyetindeki Azerbaycan Türklerinde Ulus Bilincinin Gelişmesinin Temel Dinamikleri.» *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1, no. 25 (2010): 417-418.

Akarıslan, Zeynep. «Azerbaycan'da Kültürel Uyanış ve Basın.» *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 8, no. 1 (2019).

Akça, Gürsoy. «Postmodernite ve Ulus Devlet.» *Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 2 (2005): 239.

Akhiyadov, Muhammed. Ermenistan'da Siyasi Kutuplaşma. Analiz, İNSAMER, 2021.

Akıfoğlu, Vugar. «Azerbaycan'da Milli Direniş.» *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Dergisi* 57, no. 2 (2017).

Akıncı, Abdulvahap. «Milliyetçilik Kuramları.» *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 15, no. 1 (2014): 139-140.

Aksakal, Hasan. «Ernest Gellner'in Ulusçuluk Kuramı Üzerine Bazı Dikkatler.» *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 1, no. 2 (2013): 57.

Aksoy, Numan Durak, ve Halis Adnan Arslantaş. «Ulus, Ulusçuluk ve Ulus - Devlet.» *Türklük Bilimi Araştırmaları*, no. 28 (2010): 35-35.

Akter, Ahmet. «Ermenistan Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Analizi.» *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, no. 27-28 (2008).

Aktürk, Şener. «Etnik Kategori ve Milliyetçilik: Tek - Etnili, Çok - Etnili ve Gayri - Etnik Rejimler.» *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 9, no. 38 (2006): 31.

Alıç, Samet. «Azerbaycan Coğrafyasının Türk Tarihindeki Yeri (XVII. Yüzyıla Kadar).» *Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri içinde*, yazar Alaattin Aköz, Şahin Panahov, Doğan Yörük ve Hüseyin Muşmal, 68-69. Konya: Palet Yayınları, 2018.

Aliyeva, Kübra. «Azerbaycan Sanatında “Dünya Ağacı, Hayat Ağacı” ve Onun Mitolojik Esasları.» *VIII. Uluslararası Türk Kültürü, Sanatı ve Kültürel Mirası Koruma Sempozyumu/Sanat Etkinlikleri*. Derleyen: Osman Kunduracı ve Ahmet Aytaç. 2015.

Alizade, Aydın. «Azerbaycan'ın Bağımsızlığına Kavuşması İçin Gizli Müsavat'ın Verdiği Mücadele Üzerine Bir Araştırma (1920-1926).» *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 13, no. 3 (2021).

Alkan, M. Nail. «1915 Ermeni Tehcir Kanunu ve Almanya'nın Etkisi.» *Gazi Akademik Bakış* 8, no. 15 (2014).

Altun, Altun. «Küreselleşme Çağında Milliyetçilik ve Ulus - Devlet.» *International Journal of Academic Value Studies* 2, no. 3 (2016): 151.

Altun, Sudan, ve Tamar Khvedeliani. «Gürcü Diline Genel Bir Bakış ve Gürcüce'nin Ana Dil Olarak İlan Edilmesi.» *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 21 (2018).

Anderson, Benedict. *Hayali Cemaatler*. İstanbul: Metis Yayıncılık, 1995.

Arıĝ, Ayten Sezen. «İkinci Dünya Savaşı'nın Ardından Sovyetler Birliği'nin Yeni Ermenistan Kurma Girişimleri.» *Bilig*, no. 59 (2011).

Armstrong, John A. *Milliyetçilikten önce Milliyetler*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2018.

Arslan, Ali. *Ermeni Papalığı*. İstanbul: Paraf Yayınları, 2010.

Asker, Ali. «Azerbaycan Anayasa Yapımı Sürecinde Yürütme Erkinin Güçlendirmesi.» *Çankaya Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 1, no. 2 (2016).

Asker, Ali. «Azerbaycan'da Milli Kimlik İnşasında Sosyo – Ekonomik Etkenler ve Millet Olgusunun Fikri Temelleri.» *Yeni Türkiye*, no. 75 (2015).

Asker, Ali. «Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması (1918 – 1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler.» *Yeni Türkiye*, no. 75 (2015).

Asker, Ali. «Ermenistan'da Anayasal Dönüşüm Süreci ve Anayasa'nın Temel Özellikleri.» *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, no. 36 (2010).

Asker, Ali, ve Sedanur Şeyban. «Kürekçay Anlaşmasının Tarihi Arka Planı, Hukuki Niteliği ve Siyasi Sonuçları.» *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 7, no. 1 (2021): 39.

Aslan, Betül. «Azerbaycan.» *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 5 (2010).

Atalar, Münir. «Ahmet Ağaoğlu (1869-1939).» *Oğuz Türkmen Araştırmaları Dergisi* 2, no. 2 (2018).

Ateş, Erhan. «Kraliçe Tamara (Tamar) Devri (1184 -1213) Gürcü Dış Politikası ve Bölgedeki Yansımaları.» *Tarih İncelemeleri Dergisi* 32, no. 2 (2017).

Attar, Aygün. «Ermeni Kimliğinin Anatomisi.» *Akademik İncelemeler Dergisi* 2, no. 1 (2007).

Ay, Hakan, ve Öznur Uçar. «Devletin Gelişim Süreci.» *İletme Fakültesi Dergisi* 16, no. 2 (2015): 196-197.

Aydın, Gülşen. «Güney Osetya Yenilgisi Sonrası Gürcistan İç Siyaseti: Saakaşvili'nin Ayakta Kalma Başarısı.» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 5, no. 10 (2010).

Aydın, Rıfat. «Ulus, Uluslaşma ve Devlet: Bir Modern Kavram Olarak Ulus Devlet.» *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi* 6, no. 1 (2018): 230.

Aydın, Ülviyye. Abhazya ve Güney Osetya Sorunu: Avrupa Birliği – Gürcistan İlişkilerinin “İstenmeyen” Gündemi. Ankara : Detay Yayıncılık, 2016.

Aydingül, Ayşegül. «Gürcistan'da Din, Kimlik ve Müslüman Azınlıklar.» Gürcistan'da Din, Kimlik ve Müslüman Azınlıklar içinde, yazar Ayşegül Aydingül, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2016.

Aydingün, Ayşegül, ve Ali Asker. «Gürcistan: De Jure Üniter De Facto Parçalı.» Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset içinde, yazar Ayşegül Aydingün, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir. Ankara: Terzi Yayıncılık, 2016.

Balayev, Aydın. «Ahmet Ağaoğlu – Doğu'nun Avrupalılaşması Fikrinin En Büyük Savunucusu.» *İrs Miras Dergisi*, no. 18 (2018).

Balibar, Etienne, ve Immanuel Wallerstein. *İrk Ulus Sınıf: Belirsiz Kimlikler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2000.

Bay, Abdullah. «Birinci Dünya Savaşı'nda Gürcü Lejyonu ve Faaliyetleri.» *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, no. 18 (2015).

Baykara, Hüseyin. *Azerbaycan İstiklal Mücadelesi Tarihi*. İstanbul: Azerbaycan Halk Yayınları, 1975.

Bayramol, Eray. *Rus Kaynaklarında Ermeni Sorunu 1914 – 1915*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2013.

Belge, Murat. *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2012.

Beşirli, Hayati. «Bağımsızlık Sonrası Kırgız Kimliğinin İnşasında Manas ve Manas Destanı'nın Simgeselliği.» *Hacetepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 22 (2015): 31.

Billig, Michael. *Banal Milliyetçilik*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.

Bozan, Oktay. «Abbasi İdaresi Altında Ermeniler ve Ermeni İsyanları.» *İSTEM* 11, no. 22 (2013).

Bozkurt, Giray Saynur. «Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da Kadife Devrimler.» *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, no. 9 (2006).

Boztemur, Recep. «Tarihsel Açından Millet ve Milliyetçilik: Ulus Devletin Kapitalist Üretim Tarzıyla Birlikte Gelişimi.» *Doğu Batı Düşünce Dergisi* 9, no. 38 (2006): 163-164.

Budak, Alperen. «Müsüvat Partisinin 1911 – 1922 Yılları Arasındaki Faaliyetleri.» *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 28, no. 2 (2018).

Büyükçınar, Ayşe Beyza. «Gürcü – Moğol İlişkilerinin İlk Evresi: 1220 – 1247.» *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 4, no. 6 (2018).

Büyükçınar, Ayşe Beyza. «Gürcü Kaynaklarına Göre Gürcistan Altın Çağ Döneminin Son Hükümdarı: Kraliçe Tamar.» *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 3, no. 4 (2017).

Cabbarlı, Hatem. «Cabbarlı, Ermenistan Cumhuriyeti'nin Siyasal Dönüşüm Süreci.» *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi* 4, no. 1 (2020).

Calhoun, Craig. *Milliyetçilik*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2007.

Carr, Edward Hallet. *Milliyetçilik ve Sonrası*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1990.

Cöhce, Salim. *Ermenistan'ın Tarihi Coğrafyası ve Ermeniler*. 2014.

Çalışkan, Sadık. «Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Propaganda Posterleri Üzerinden Stalin'in Liderlik Kültünün İnşası.» *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (e-gifder)* 8, no. 2 (2020).

Çam, Mehmet Mert. «Ermeni Terör Örgütleri ve ASALA.» *Yeni Türkiye*, no. 61 (2014).

Çamalan, Ahmet. «Azerbaycan Tahsilinin Temelleri: Çarlık Rusya'sı Devrinde Maarifçi Aydınların Faaliyetleri.» *Qafqaz Üniversitesi Dergisi*, no. 31 (2011).

Çapraz, Hayri. «Gürcistan'da Rus İdaresinin Yerleşmesi, (1800 -1850).» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 1, no. 1 (2006).

Çelikkpala, Mithat. «Başarısız Devlet – Demokratik Model Ülke Sarmalında Gürcistan'ın 20 Yılı.» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 7, no. 14 (2012).

Çiloğlu, Fahrettin. *Gürcülerin Tarihi*. İstanbul: Ant Yayınları, 1993.

—. *Rusya Federasyonu'nda ve Transkafkasya'da Etnik Çatışmalar*. İstanbul: Sinatle Yayınları, 1998.

Çimke, Harun. «Gürcü Dili Çalışmaları ve Gürcistan Dil Politikaları.» Karadeniz Araştırmaları Dergisi, no. 47 (2015).

Çoban, Melih. «Milliyetçilik Teorileri.» Türk Yurdu, no. 295 (2012): 345-346.

Çora, Ali Nazmi. Ermeni Soykırımı İddiası Yalandır. Ankara: Sonçağ Akademi, 2020.

Dabağyan, Levon Pasnos. Türkiye Ermenileri Tarihi. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2006.

Dağ, Halil. «Ermeni Soykırımı Bağlamında ve Bölge Politikasında Söz Sahibi olan Ülkelerin Etkileri.» Kent Akademisi 8, no. 1 (2015).

Dağdelen, Merve Çetin. «Ulus – Devletlerin Özet Metni Milli Marş Tezahürleri.» Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi 10, no. 30 (2022): 362-363.

Davis, Horace B. Sosyalizm ve Ulusallık. İstanbul: Belge Yayınları, 1991.

Dedeyan, Gerard. Ermeni Halkının Tarihi. Çeviren Şule Çiltaş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2015.

Dikkaya, Mehmet, ve Adem Çaylak. «Haydar Aliyev Döneminde Azerbaycan'ın Ekonomik ve Politik Dönüşümü: Fırsatlar ve Sorunlar.» Orta Asya ve Araştırmaları 3, no. 5 (2008).

Dikkaya, Mehmet, ve Onur Demirci. «Azerbaycan'ın Küresel Ekonomiye Eklenmesinde Haydar Aliyev'in Rolü.» AKADER Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, no. 22 (2013).

Diyabakırılıoğlu, Kaan. «Diyabakırılıoğlu, Avrasyacılık – Batıcılık İkilemi Çerçevesinde Ermenistan Siyasetine Analitik Bir Bakış.» *Turkish Studies – Social* 15, no. 8 (2020).

Doğan, Orhan. «Ermeni Komiteleri Hınçak ve Taşnaksütun.» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no. 20 (2008).

Dönmez, A. Sait. «Putin Yönetimi'nin Güney Kafkasya Politikası.» *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 15, no. 2 (2011).

Durgun, Şenol. «Türk Ulusal Kimliğinin Dönüşümü ve Yeni Osmanlıcılık.» *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4, no. 2 (2020): 300-301.

Dursun, Selim. «İç Tehditler ve Dış Politika: Gürcistan Dış Politikası Örneği (1991 – 2003).» *AÇÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 3, no. 2 (2017).

Ekici, Yunus. «Rusya'daki Bolşevik İhtilalinin Gürcistan'a Yansımaları,» *VAKANÜVİS - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 1 (2020).

Öliyarlı, Süleyman. *Tariximiz Açığlanmamış Mövzuları İle*. Bakı: Mütərcim, 2012.

Elma, Fikret. «Azerbaycan'da Sovyet Sonrası Bağımsızlık Süreci: Demokrasiye Geçiş ve Devlet İnşasının İlk Yılları (1988-1993).» *Yeni Türkiye*, no. 75 (2015).

Emir, Osman. «Modern Ermeni Ulus – Kimlik İnşasının Temel Referansı: Hayaşa – Azzi Krallığı ve Tarihsel Gerçekler.» *Tarih Okulu Dergisi* 12, no. 39 (2019).

Ercan, Ayşe Beyza. «XI. Yüzyıl Gürcistan Kralları ve Gürcistan'ın Siyasi Durumuna Genel Bir Bakış.» *International Online Conference on Social Sciences Researches*. Trabzon: Avrasya University, 2020.

Erdoğan, Aydın. «Yeni Bir Din: Milliyetçilik?» *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 7 (2018): 249.

Ergün, Ayça. «Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri.» *Bilig*, no. 54 (2010).

Ertan, Temuçin F., ve Orhan Örs. «Milliyetçiliğin Müphemliği: Milliyetçilik Nedir?» *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, no. 62 (2018): 43.

Esed, Kurbanlı. «Sovyet – Türkiye Münasebetleri: Ermenilerin Siyasi Ortamdan Yararlanma Çabaları.» *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 41 (2009).

Eşiyok, Mesude. *Gürcistan'da Uluslaşma ve Devlet İnşası Süreci*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük: Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

Fulbrook, Mary. *Almanya'nın Kısa Tarihi*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2011.

Gahramanov, Nazim. «20. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Bağımsızlık Mücadelesi.» *İrs Miras Dergisi*, no. 17 (2017).

Gamakharia, Cemal, ve Lia Akhaladze. *Abhazya/Gürcistan: Tarih, Siyaset, Kültür*. Çeviren Rojin Kavrelişvili. İstanbul: Gürcü Sanat Evi, 2016.

Garaşova, Sevil. «XX. Yüzyıl Azerbaycan Fikir Tarihinde Ali Bey Hüseyinzade'nin Yeri.» *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 16 (2004).

Gazi, Mehmet Ali, ve Mehmet Ozan Gülada. «Ermenistan'da Lenin'in Kült Liderlik Propagandası ve Müzik: "Lenin'e Bağlılık" Şarkısının Göstergibilimsel Analizi.» *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, no. 69 (2021).

Gellner, Ernest. *Milliyetçiliğe Bakmak*. İstanbul: İletişim Yayınevi, 2012.

—. *Uluslar ve Ulusçuluk*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1992.

Gökalp, Emre. «Milliyetçilik Kuramsal Bir Değerlendirme.» *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 1 (2007): 282.

Gökçe, Mustafa. «Yukarı Karabağ Sorunu ve Türkiye – Ermenistan İlişkileri Üzerine Bir Değerlendirme.» *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 6, no. 1 (2011).

Göksel, Diba Nigar. «Ermenistan – Bağımsızlıktan Bugüne.» *Kafkasya'da Değişim Dönüşüm* içinde, yazar Mustafa Aydın. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.

Göl, Hacer. «Geçmişten Günümüze Azerbaycan.» *Bitlis Eren Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 5, no. 1 (2016): 153.

Greenfeld, Liah. *Milliyetçilik: Moderniteye Giden 5 Yol*. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2017.

Grousset, Rene. *Başlangıçtan 1071'e Ermenilerin Tarihi*. Çeviren Sosi Dolanoğlu. İstanbul: Aras Yayıncılık, 2005.

Gülcü, Erdinç, ve Ahmet Gündüz. «Milli Mücadele Döneminde Kilis ve Çevresinde Ermeniler.» *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 6, no. 11 (2009).

Güler, İbrahim. *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Ermeniler*. Cilt 2, *Hoşgörü Toplumunda Ermeniler* içinde. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2007.

Günay, Nejla, ve Güzin Çaykırın. «Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi.» *Gazi Akademik Bakış* 14, no. 27 (2020).

Günaydın, Meryem. «Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'da Kimlik Politikaları.» *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 8, no. 1 (2019).

Güngör, Mehmet. «Bir Kimlik İnşası Olarak Ulus – Devlet Yurttaşlığı ve Yurttaşlık Kavramının Dönüşümü.» *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 13, no. 2 (2017): 442.

Gürbüz, M. Vedat. *Kafkasya'da Siyaset*. Ankara: Kadim Yayınları, 2012.

Güyevi, Ümit. «Ulus Devlet ile Vatandaşlık İlişkisi Paradoksu ve Anayasal Düzlemdeki Negatif Etkileri.» *Yıldırım Beyazıt Hukuk Dergisi*, no. 2 (2019): 149.

Halaman, Mustafa Kemal. «Milliyetçilik Bağlamında E. Gellner ve B. Anderson Karşılaştırması.» *ARTIBİLİM Adana Alparslan Türkeş Bilim ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4, no. 1 (2021): 30.

Hasanoğlu, İbrahim. «Ahıska Türklerinin Geri Sorunu ve Gürcistan'ın Yükümlülükleri.» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 10, no. 20 (2015).

Hasanoğlu, İbrahim. «Homo Sovieticus: SSCB'de Sovyet Halkı İnşa Çabaları.» *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10, no. 1 (2015): 315.

Hasanoğlu, Murteza, ve Nesrin Süleymanlı. «Ermenistan Devletinin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfus Mücadelesi ve Azerbaycan.» *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2, no. 2 (2013).

Hasanov, Behram. «Osmanlı – İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan'da Din.» *Azerbaycan'da Din ve Kimlik* içinde, yazar Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Hayes, Carlton J. H. *Milliyetçilik: Bir Din*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2010.

Heyet, Cevat. «Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü.» *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi* 1, no. 1 (2004): 8.

Hobsbawm, E. J. *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik "Program, Mit ve Gerçeklik"*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1995.

Hroch, Miroslav. *Avrupa'da Milli Uyanış*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.

Hüseyinov, Rizvan. «Bazı Ortaçağ Ermeni Kaynaklarında Kafkasya'daki Azerbaycan.» *İrs Miras Dergisi*, no. 8 (2013): 18-19.

İpek, Nedim. «Ermeni Meselesi ve Rus Nüfus Politikası.» *1000. Yılında Türk – Ermeni İlişkileri* içinde, yazar Mustafa Sıtkı Bilgin ve Yıldız Deveci Bozkuş. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

İskefiyeli, Zeynep. «Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler.» *Akademik İncelemeler* 2, no. 1 (2007).

İşçi, Onur, ve Onu Önol. *Rusya İmparatorluğunun Çöküşü: Harp yahut İhtilal*. İstanbul: Kronik Kitap, 2019.

İşyar, Ömer Göksel. «Azerbaycan ve Dış Politikası.» *Orta Asya ve Kafkasya Rekabetten İşbirliğine* içinde, yazar Tayyar Arı. Bursa : MKM Yayıncılık, 2010.

İzzetgil, Elşan. «Ermenistan'ın Güvenlik İkilemi ve Rusya'nın Ermenistan Üzerindeki Etkisi.» *Yeni Türkiye*, no. 78 (2015).

Kachkachishvili, Davit. «Gürcistan'ın İlk Kadın Cumhurbaşkanı Göreve Başladı.» AA. 16 12 2018. Gürcistan'ın ilk kadın cumhurbaşkanı göreve başladı (aa.com.tr) (erişildi: 01 05, 2022).

Kalaycı, Hüseyin. «Etnisite ve Ulus Karşılaştırması.» *Doğu – Batı Dergisi*, no. 44 (2008): 98.

Kantarcı, Şenol. «Kafkasya’da Etnik Çatışmalar Ekseninde “Abhazy Sorunu”.» *Berna Türkdoğan Uysal Armağan Kitabı* içinde, yazar Şenol Kantarcı ve Fatma Şimşek. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2014.

Karadağ, Ahmet, ve Haluk Yaman. «Üç Farklı Milliyetçilik.» *Akademik Yaklaşımlar Dergisi* 9, no. 2 (2018): 87.

Karavaev, Aleksandr. «“Erivangate”: Jeopolitik Sonuçlar.» *İrs Miras Dergisi*, no. 12 (2014).

Karinyan, A.B. *Ermeni Milliyetçi Akımları*. Çeviren Arif Acaloğlu. İstanbul: Kaynak Yayınları, 2006.

Kasım, Kamer. *Azerbaycan - Türk Cumhuriyetleri ve Topulukları Yıllığı*. Ankara : Hoca Ahmet Yesevi Üniversitesi, 2013.

Kaymak, Gülsüm, ve Nilüfer Öztürk Aykaç. «Milliyetçi Kimliğin Dinsel Dönüşümü.» *Turkish Studies – International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9, no. 11 (2014): 337.

Kazımlı, Elnur. «Azerbaycan’ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu.» *TASAM*. 2018. https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51267/azerbaycanin_jeopolitik_konumu_ve_karabag_sorunu (erişildi: 08 14, 2021).

Kerestecioğlu, İnci Özkan. «Milliyetçilik.» *19. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Modern Siyasi İdeolojiler* içinde, yazar H. Birsen Örs, 335. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2014.

Keskin, Serhat, Mehmet Oğuzhan Tulun, ve Aytaç Yılmaz. «2007 Geri Dönüş Yasası ve Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Geri Dönüş Sürecindeki Son Durum.» *Gürcistan’daki Müslüman Topuluklar Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* içinde, yazar Ayşegül Aydın, Ali Asker ve Aslan Yavuz Şir. Ankara: Terazi Yayıncılık, 2016.

Kılavuz, İdil Tunçer. «Rus Milliyetçiliğinin Kökenleri: 1917 Öncesi Rus Milliyetçiliği.» *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 34 (2017): 201.

Kılavuz, İdil Tunçer. «Sovyetler Birliği’nde Rus Milliyetçiliği ve Rus Milli Kimliğinin Gelişimi.» *Siyasal: Journal of Political Sciences*, no. 26 (2017): 81.

Kılıç, Davut. «Ermeni Kimliğinin İnşasında Kilisenin Rolü.» *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13, no. 1 (2008).

Kılıç, Selami. «1917 – 1918’de Kafkasya’daki Bazı Siyasi ve Askeri Gelişmelerin Işığı Altında, Bağımsızlık Yolundaki Gürcistan ve Berlin Gücü

Komitesi'nin Bu Konudaki Çalışmaları.» *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 4 (2010).

Kılıçdağı, Ohannes. «Ermeni Aydınlanması: Yeniden Doğuştan Yokoluşa.» *1915 Siyaset, Tehcir, Soykırım* içinde, yazar Fikret Adanır ve Oktay Özel. İstanbul: Tarih Vakfı, 2015.

Kınık, Hülya. «Karabağ Savaşı ile Yeniden Dirilen Azerbaycan: 2020'» *Karadeniz 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* içinde, yazar Özgür Tüfekçi. Trabzon : Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2021.

Koçaş, Sadi. *Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk – Ermeni İlişkileri*. Ankara: Altınok Matbaası, 1967.

Kodaman, Timuçin, ve Adem Ali İren. «Gürcistan Ulus İnşa Çabalarının Önünde Bir Engel: Cavaheti Ermenileri.» *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi* 5, no. 2 (2013).

Kozan, Mert. «Alman Milliyetçiliğinin Tarihsel Kökeni.» *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5, no. 1 (2016): 101.

Kurt, Selim. «Ahıska Türkleri İle Ahıska Yurdunun Türkiye İçin Önemi.» *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 3, no. 6 (2017).

Küleççi, Cahit. «Fransız İhtilali ve Ermeni Milliyetçiliğinin Doğuşu.» *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5, no. 1 (2014).

Küpeli, Özer. «Transkafkasya'da Güç ve Rekabet: XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı – Safevi Mücadelesi.» *Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, no. 1 (2015).

Latifova, Elvira. «Bağımsızlık Döneminde Azerbaycan'da Türklerin Kafkasya Tarihi'ndeki Rolü İle İlgili Yeni Kavrama Dair.» *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 2, no. 5 (2015).

Mammadyarov, Elmar. «Azerbaycan Diplomasisi 100 Yaşında: Zaman ve Mekân Kavşağında Ulusal Çıkarları Korumak.» *İrs Miras Dergisi*, no. 18 (2019-2020).

Mann, Michael. *İktidarın Tarihi: Sınıfların ve Ulus – Devletlerin Yükselişi 1760 -1914*. Cilt 2. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2015.

Maraşlı, Recep. *Ermeni Ulusal Demokratik Hareketi ve 1915 Soykırımı*. İstanbul: Peri Yayınları, 2008.

Mardanov, Samir. «Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri (1991-1993).» *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* içinde, yazar Çağrı Erhan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Mazıcı, Nurşen. *Ermeni Sorunun Kökeni 1878–1920*. İstanbul : Pozitif Yayınları, 2005.

Memiş, Ekrem. «Ermenilerin Kökeni ve Geçmişten Günümüze Türk – Ermeni İlişkileri.» *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7, no. 1 (2005).

Memmedova, Gülnara Gocæva. «Günümüz Gürcistan’da Azeri Türk Okulları.» *Karadeniz Araştırmaları*, no. 28 (2015).

Memmedova, Havva. «Dağlık Karabağ Çatışmasının Çözümleme Sürecinde Haydar Aliyev’in Diplomasi Yöntemi.» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 4, no. 7 (2009).

Mercanlı, Musa. «Ermenilerin Azerbaycan’a ve Azerbaycanlılara Karşı Uyguladıkları Çeşitli Suçlar.» *İrs Miras Dergisi*, no. 14 (2015).

Minassian, Anaide Ter. *Ermeni Devrimci Hareketinde Milliyetçilik ve Sosyalizm (1887 – 1912)*. Çeviren Mete Tunçay. İstanbul: İletişim, 2012.

Mustafalı, Cafer. «1917 Ekim Devrimi Sonrası Güney Kafkasya’da Gelişmeler Işığında Ömer Faik Numanzade’nin Siyasi Faaliyetleri.» *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 9, no. 2 (2020).

Mustafayev, Beşir. «Rezultade Hükümeti Dönemi ve Yaşanan Terör Olayları (1918-1920).» *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 2, no. 2 (2013).

Mustafayev, Beşir. «Tarihte Rus Yönetimi Altındaki Hay – Ermeniler ve Güney Kafkas’taki İskân Politikası.» *İrs Miras Dergisi*, no. 19 (2020).

Mutlu, Nilüfer. «Hanlıklardan Cumhuriyete Doğru Azerbaycan’ın Kısa Tarihi (1747-1920).» *Bursa Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 37, no. 1 (2018): 152.

Noi, Aylin Ünver. *Avrupa’da Yükselen Milliyetçilik*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayımcılık, 2007.

Okumuş, Ali. «Sovyetler Birliği Yıllarında Azerbaycan Çağdaş Halk Hikâyelerinde Dini Temaları Yok Etme Çalışmaları.» 8. *Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı – 1*. İstanbul: İlem, 2020.

Orkunoğlu, Yener. *Marksizm, Milliyetçilik ve Demokratik Ulus*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Özcan, Tuğrul. «Kafkasya Demografisinin Ermeniler Lehine Değiştirilmesine Yönelik Rus Girişimleri ve Sonuçları (1827- 1853).» *1000. Yılında Türk – Ermeni İlişkileri* içinde, yazar Mustafa Sıtkı Bilgin ve Yıldız Deveci Bozkuş. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

Özcan, Ufuk. «Ahmet Ağaoğlu'nun Kişisel Serüveni Açısından XX. Yüzyılda Türkiye ve Azerbaycan'daki Modernleşme Süreci.» *İstanbul Journal of Sociological Studies*, no. 29 (2011).

Özdemir, Burcu. «Azerbaycan'da Pioner Teşkilatı ve Sovyet Toplumunun İnşası Sürecinde Çocuklar.» *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 7, no. 1 (2018).

Özdoğan, Mehmet. «Türkiye'de Ulus İnşası ve Dil Devrimi (1839 – 1936).» *Akademik Hassasiyetler Dergisi* 2, no. 3 (2015): 233.

Özer, M. Akif, Ufuk Ayhan, ve İbrahim İrdem. «Liberal Milliyetçilik ve Türk Milliyetçiliği: Bir Dikotomi Mi Yoksa Uygulanabilir Bir Argüman Mı?» *TESAM Akademi Dergisi* 5, no. 1 (2018): 41.

Özkırımlı, Umut. *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Sarmal Yayınevi, 1999.

Öztarsu, Mehmet Fatih. «Kimlik Temelli Politikalar Bağlamında Bir Belirsizlik Örneği: Türkiye ve Ermenistan İlişkileri.» *Uluslararası İlişkilerde Güncel Sorunlar* içinde, yazar Mehmet Emin Erendor. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2018.

Öztürk, Ebru Çoban. «Tarih, Travma ve Kimlik: Ermeni Diasporada Kimlik ve Kimliğin Yeni Nesillere Aktarımı.» *Ermeni Araştırmaları*, no. 59 (2015).

Paşa, Elnur. «Ermeni Kilisesinin Koruması Altındaki Ermeni Terörü.» *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 16, no. 31 (2020).

Purtaş, Fırat. *Rusya Federasyonu Ekseninde Bağımsız Devletler Topluluğu*. Ankara: Platin Yayınları, 2005.

Qasımlı, Musa. *Kafkaslarda Ermeni Sorunu (1724-1920)*. Ankara: İpek Üniversitesi Yayınları, 2014.

Rehimli, Recep. «Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Yönetimi Yapısı ve Siyasi Sistemi.» *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi* 3, no. 1 (2020).

Renan, Ernest. *Ulus Nedir?* İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2016.

Rocker, Rudolf. *Milliyetçilik ve Kültür*. İstanbul: Kaos Yayınları, 2019.

Rüstemov, Rafiq. «1918'lere Doğru Azerbaycan'da Milli Kimlik Oluşumu Sürecinin Üç Bileşeni.» *Azerbaycan'da Din ve Kimlik* içinde, yazar Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli. İstanbul: Küre Yayınları, 2014.

Rzayev, Rameş. «Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Teşekkül Aşamaları.» *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 5, no. 2 (2020).

Sadıgov, Ramin. «Azerbaycan Cumhuriyeti.» *Çağdaş Türk Dünyası* içinde, yazar Muhammed Bilal Çelik, 4. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2020.

Sağır, Meral Öztoprak, ve H. Serkan Sağır. «Etnisite Kuramları ve Eleştirisi.» *C.Ü İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 28, no. 1 (2004): 9.

Sancak, Kadir. «Azerbaycan Ekonomisinde İstikrar Faktörü ve Aliyevler Dönemi.» *The Journal of International Scientific Researches* 4, no. 1 (2019).

Santamaria, Yves. «Ulus – Devlet Bir Modelin Tarihi.» *Uluslar ve Milliyetçilikler* içinde, yazar Jean Leca, 22. İstanbul: Metis Yayınları, 1998.

Sariahmetoğlu, Nesrin, ve Okan Yeşilot. «Azerbaycan Cumhuriyeti.» *Bağımsızlıkların 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri* içinde, yazar Abdulvahap Kara ve Fahri Solak. İstanbul: TDBB, 2017.

Sarınay, Yusuf. «Rusya'nın Türkiye Siyasetinde Ermeni Kartı (1878-1918).» *Gazi Akademik Bakış* 1, no. 2 (2008).

Sattarlı, Mabud, ve Alim Yılmaz. «Sovyet İdeolojisinin Bakü Kenti Örneğinde Mekana Yansıması.» *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9, no. 123 (2021).

Say, Ömer. *21. Yüzyılda Ulus, Çok Kültürlülük ve Etnisite*. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2013.

Schnapper, Dominique. *Sosyolojik Düşüncenin Özünde Öteki ile İlişki*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Schnapper, Dominique —. *Yurttaşlar Cemaati ve Modern Ulus Fikri*. İstanbul: Kesit Yayıncılık, 1995.

Sevim, Ali. *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1983.

Seyfeli, Canan. «Erken Ermeni Kaynaklarına Göre Hristiyanlık Öncesi Ermeni Tanrılar Patreonu.» *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, no. 30 (2011).

Smith, Anthony D. *Küresel Çağda Milletler ve Milliyetçilik*. İstanbul: Everest Yayıncılık, 2002.

Smith, Anthony. *Milli Kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Smith, Antony. *Etno-Sembolizm ve Milliyetçilik*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2017.

Soofizadeh, Abdolvahid. «Güney Kafkasya'da Osmanlı – Safevi Rekabeti, (1555 – 1618).» *OTAM*, no. 43 (2018).

Subaşı, Turgut, ve Sabina Abbaslı. «Sovyetler Birliğinin Rusçayı Azerbaycan'da Hâkim Kılma Politikaları.» *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3, no. 1 (2018).

Süleymanlı, Ebulfez. *Milletleşme Sürecinde Azerbaycan Türkleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2006.

Şadıhanov, Emir. «Sovyetler Birliği'nin Dağılma Sürecinde Etkili Olan Bölge Sorunları ve Milliyetçilik Hareketleri.» *İstanbul Journal of Sociological Studies*, no. 33 (2006): 3.

Şahin, Hasan. *Azerbaycan'da Toplumsal/Siyasal Değişim ve Dönüşüm*. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.

Şimşir, Sebahattin. *Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2013.

Tokluoğlu, Ceylan. «Azerbaycan'da Milliyetçilik ve Milli Kimlik Tanımlamaları.» *Bilig*, no. 23 (2002).

Topçu, Emel, ve İbrahim Halil Menek. «Ulus – Devlet Düşüncesi ve Çokkültürlülük.» *G. Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi* 3, no. 3 (2019): 110-111.

Tsurtsunia, Zaza. «Gürcistan'da Rus “Yumuşak Gücü'nün” Tarihi (XIX – XX. Yüzyıl).» *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi*, no. 3 (2020).

Turan, Refik. «Kuzey Azerbaycan'da Modern Ulusal Kimliğin Gelişim Sürecine Genel Bir Bakış.» *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, no. 61 (Ocak 2018): 430.

Turan, Refik. «Sovyet Döneminde Okutulan Tarih Ders Kitaplarında Azerbaycan Halkının Etnik Kökenine ve Diline Yaklaşım (1960-1990).» *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 24, no. 3 (2020).

Türker, Özgür, ve Abdolvahid Soofızadeh. «Gürcistan'ın Rus Himayesine Girmesi ve Sonuçları: Georgiyevsk Antlaşması'ndan Ağa Muhammed Han'ın Tiflis Seferine.» *History Studies International Journal of History* 7, no. 3 (2015).

Uca, Alaattin. «Azerbaycan Milli Uyanışının Gerçekleşmesinde Zeynel Abidin Tagiyev, Mirza Fethali Ahundzade ve Hasan Bey Zerdabi'nin Hizmetleri.» *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 7 (1997).

Uludağ, Mehmet Bülent. «1995 Gürcüstan Anayasası ve Abhazya Sorununun Çözümüne Olası Etkileri.» *Çveneburi Kültürel Dergisi*, no. 46 (2002).

Ural, Selçuk, ve İrfan Tokgöz. «Bağımsızlıktan Kadife Devrime Gürcüstan Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri (1991 – 2004).» *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitü Dergisi*, no. 7 (2011).

Uras, Esat. *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları, 1976

Uslu, Ramazan. «Taşnaksütyun Ermeni Terör Örgütü'nün 1914-1920 Yılları Arası Doğu Anadolu ve Kafkasya'da Yaptığı Katliamlar.» *Turkish Studies Internatiol Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 9, no. 1 (2014).

Üzümlü, Aytuğ Mermer. «Tanımların Ötesinde Milliyetçilik: Kuramlar, Tartışmalar, Paradokslar.» *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi* 7, no. 89 (2019): 330.

Valiyev, Orkhan. «Çarlık Dönemi Azerbaycanı'nın Uluslaşma Süreci.» *Doktora Tezi*. Sakarya Üniversitesi, 2020.

Vartanoğlu, Nazaret. *Ermeni Soykırımı ve Tarihin İnatçılığı*. İstanbul: Umut Yayıncılık, 2011.

Veliyev, Cavid, ve Çağrı Erhan. «Azerbaycan İç Siyasetinde Dış Müdahale Olgusu.» *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* içinde, yazar Çağrı Erhan. Ankara : Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Wakizaka, Keisuke. «Ermenistan'ın Ulus – Devlet İnşası ve Meşruiyetinde Ermeni Meselesi ve Karabağ Sorununun Rolü.» *Yeni Türkiye Dergisi*, no. 20 (2014).

Wakizaka, Keisuke. «Gürcistan Osetlerinde Kimlik: Lagodekhi ve Kaspi Örneği.» *VAKANÜVİS – Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, no. 2 (2017).

Yahşi, Faruk. «Modernleşme Kavramı Çerçevesinde Ernest Gellner'in Milliyetçilik Kuramına Bakış.» *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 6, no. 18 (2017): 705.

Yakar, Ülker. «1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti.» *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi* 3, no. 1 (2018).

Yalçın, Ruhtan. «Etnisite ve Milliyetçilik: Eleştirel Bir Değerlendirme.» *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 69, no. 1 (2014): 192.

Yalçınkaya, Alaeddin. *Kafkasya'da Siyasi Gelişmeler: Etnik Düğümünden Küresel Kördüğümüne*. Ankara: Lalezar Yayınevi, 2006.

Yanık, Celalettin. «Etnisite, Kimlik ve Milliyetçilik Kavramlarının Sosyolojik Analizi.» *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, no. 20 (2013): 230.

Yanık, Celalettin, ve Mustafa Kara. «Milliyetçiliğe Yönelik İki Kuramın Değerlendirmesi: Modern Milliyetçi Kuram ve Etno-Sembolcü Milliyetçi Yaklaşım.» *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, no. 1 (2016): 562.

Yapıcı, Merve İrem. «Kafkasya'nın Sorunlu Bölgesi: Güney Osetya.» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları* 2, no. 3 (2007).

Yavuz, Nurcan. «Rusya'nın “Ermenisiz Ermenistan” Politikası ve Bu Alandaki Faaliyetleri.» *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, no. 3 (1995).

Yenigün, Cüneyt, ve Mehmet Ali Bolat. «Gürcistan: Yeni Dünyanın Doğu – Batı Sınırı.» *Dünya Çatışmaları* 1, no. 3 (2010).

Yeşilot, Okan. «Kafkasya Müslüman Aydınlarının Manevi Atası: Hasan Melikzade Zerdabi'nin Hayatı ve Fikirleri.» *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi* 4, no. 7 (2009).

Yiğit, Fatma Akkuş. «Memluk – Ermeni Münasebetleri.» *Gazi Akademik Bakış* 8, no. 16 (2015).

Yılmaz, Reha. «Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi.» *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, no. 2 (2010).

Yılmaz, Reha. «Azerbaycan'da Süreklilik ve Değişim.» *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* içinde, yazar Çağrı Erhan. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2013.

Yörük, Doğan, ve Elvin Valiyev. *Güney Kafkasya'da Osmanlı – Safevi Nüfuzunun Gürcü Kral ve Prenslarının Din Değiştirmeleri Üzerine Etkisi, Doğu ve Batı Türklüğünün Ortak Tarihi Devirleri ve Münasebetleri*. Konya: Palet Yayınları, 2018.

ÖZGEÇMİŞ

Burak Özdemir, 2014 yılında Ordu Lisesi'nden mezun olmuştur. 2015 - 2019 yılları arasında Karabük Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Lisans eğitimi almış, 2020 yılında Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Uluslararası Politik Ekonomi Anabilim dalında Yüksek Lisans alanında eğitim görmeye başlamıştır.